

শঙ্করদেব

ড: মহেশ্বৰ নেওগ গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ জওহৰলাল নেহৰু
অধ্যাপক। অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্যৰ বিষয়ত অগ্ৰগণ্য
পণ্ডিত হোৱাৰ উপৰিও ভাৰত-ভাৰতৰ বিষয়তো পণ্ডিতৰূপে
তেখেত লক্ষ-প্ৰতিষ্ঠ। অসমীয়া আৰু ইংৰাজী ভাষাত বহু-
সংখ্যক মৌলিক গ্ৰন্থ ৰচনা কৰাৰ উপৰিও তেখেতে অসমীয়া
আৰু সংস্কৃত ভাষাৰ কেইবাখনো প্ৰাচীন পুথিৰ সম্পাদনা
কৰিছে। 'শঙ্কৰদেৱ এণ্ড্ হিজ্ টাইমচ্' নামৰ গ্ৰন্থখনিত
তেখেতে অসমৰ সাংস্কৃতিক ইতিহাসৰ বিষয়ে এটি গভীৰ
অধ্যয়নৰ পৰিচয় দিছে। উক্ত গ্ৰন্থখনেই অসমৰ নব্য-বৈষ্ণৱ
আন্দোলনৰ বিষয়ে আটাইতকৈ আধুনিক সৰ্ব্বাঙ্গসুন্দৰ
সুবিশদ গ্ৰন্থ।

স্বৰ্গীয় অধ্যাপক বাসুদেৱশৰণ আগৰৱালাৰ মতে "শঙ্কৰদেৱ
আছিল এটি গোঁৰবোজ্জল সূৰ্য্য যাৰ মনৰ উদ্ভাপত এটি
সহস্ৰদল কমলৰ দৰে অসম বিকশিত হৈ পৰিছিল।"
বৰ্তমান শঙ্কৰদেৱৰ এই সহজ-সৰল জীৱনীখন অধ্যাপক
নেওগে সাধাৰণ পাঠকসকলৰ কাৰণে যুগুত কৰিছে যাতে
এই প্ৰতিভাশালী মহাপুৰুষজনৰ জীৱন-কাহিনী আৰু
ভাৰতীয় সংস্কৃতিলৈ তেখেতৰ অৱদানৰ বিষয়ে সৰ্বসাধাৰণেও
কিছু কথা জানিব পাৰে।

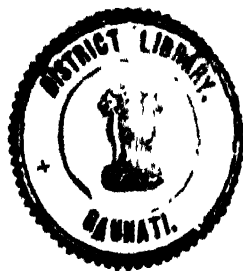
বাংলা জীবনচিত্রমালা

শঙ্করদেব

মহেশ্বর নেওগ

অনুবাদক

বসন্তমাধব শর্মা

আশনাল বুক ট্রাস্ট, ইণ্ডিয়া
নিউ দিল্লী

আগষ্ট, ১৯৬৯ (ভাদ্র, ১৮৯১)
August, 1969 (Bhadra, 1891)

মূল্য: ১'৭৫

SANKARADEVA
(Assamese)

চেফ্রেটেবি, নেচনেল বুক ট্রাস্ট, ইণ্ডিয়া, নিউ দিল্লী-১৩ দ্বারা প্রকাশিত
আৰু ছপাকৰা—নানানা প্ৰিণ্টিং বৰ্কস, ৪৭, গণেশচন্দ্ৰ
অ্যাভিনিউ, কলকাতা-১৩

অবতৰণিকা

আমাৰ দেশত প্ৰাচীনকালৰ পৰাই জীৱনৰ বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত অসাধাৰণ ব্যক্তিসকলে জন্মগ্ৰহণ কৰি আহিছে। শিল্প, সাহিত্য, ৰাজনীতি, বিজ্ঞান অথবা অশান্তি ক্ষেত্ৰত বিশেষভাবে বৰঙণি যোগোৱা অসাধাৰণ ব্যক্তিসকলৰ নামেৰে আমাৰ ইতিহাস ভৰপূৰ হৈ আছে। তেনে ব্যক্তিসকলৰ ভিতৰত কোনো কোনোজনৰ নাম একেবাৰে ঘৰুৱা হৈ পৰিছে। আন বহুতো তেনে মহৎ ব্যক্তি আছে, যাৰ নামটো হয়তো সকলোৱে জানে। তেওঁলোকৰ জীৱন আৰু কৰ্মৰাজিৰ বিষয়ে জনসাধাৰণে বিশেষ একো নাজানে। আকৌ জনদিয়েক এনে মহাপুৰুষো আছে যাৰ বিষয়ে জনসাধাৰণে সামান্যভাবে জানে, কিন্তু যি জানে তাতকৈ বহুত বেচি গুৰুত্বপূৰ্ণ কাম তেওঁলোকে সমাধা কৰি থৈ গৈছে।

এখন দেশৰ ইতিহাসক বহুপৰিমাণে সেই দেশৰ মহাপুৰুষ আৰু মহীয়সী নাৰীসকলৰ ইতিহাস বুলিয়ে ক'ব পাৰি। তেওঁলোকেই দেশখনক ৰূপ দিছে আৰু দেশখনক গঢ়ি তুলিছে। আমাৰ দেশখননো কেনেকৈ গঢ় লৈ উঠিল, সেই কথা বুজিবৰ কাৰণে দেশৰ সাধাৰণ নাগৰিক সকলেও এইসকল ব্যক্তিৰ বিষয়ে অলপ নহয় অলপ কথা জানি থোৱাটো প্ৰয়োজনীয়।

অসমৰ শ্ৰেষ্ঠ বৈষ্ণৱ গুৰু শ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ জীৱনীও আমাৰ ইতিহাসৰ আটাইতকৈ অসাধাৰণ আৰু কৌতূহলোদ্দীপক কাহিনীৰ অন্ততম। তেওঁ আছিল এজন মহাপুৰুষ, বৈষ্ণৱ আদৰ্শবাদৰ এজন প্ৰচাৰক আৰু অসমৰ এটা নতুন কৃষ্টিৰ

জন্মদাতা। বাস্তবিকতে এই বুলি ক'লেও বঢ়াই কোৱা নহয় যে আমি আধুনিক অসম বুলিলে যি বুজ্জঁ। সেই আধুনিক অসম দেশখনৰ তেৱেঁই স্ৰষ্টা। ভাৰতৰ সেই অঞ্চলত শঙ্কৰদেৱে যি মহৎ কাম সাধি থৈ গৈছে তাৰ বিষয়ে যিসকলে ভূ নাপায়, সেই সাধাৰণ পাঠকসকলৰ কাৰণে অধ্যাপক মহেশ্বৰ নেওগে শঙ্কৰদেৱৰ জীৱন আৰু কৰ্মৰাজিৰ বিৱৰণে সৈতে এইয়া এখন উপাদেয় গ্ৰন্থ ৰচনা কৰিছে।

এই লানি গ্ৰন্থৰ সম্পাদনাৰ ভাৰ গ্ৰহণ কৰা কাৰণে আমি অধ্যাপক কে. স্বামীনাথন আৰু শ্ৰী মহেন্দ্ৰ ভি. দেশাইৰ ওচৰত কৃতজ্ঞ।

বি. ভি. কেশকৰ

সূচীপত্ৰ

বিষয়	পৃষ্ঠা
১। পটভূমি	৯
২। মহাপুরুষজনাৰ জীৱন-কাহিনী	১৫
৩। শঙ্কৰদেৱৰ বৈষ্ণৱ-সম্প্ৰদায়ৰ বিৱৰণ	৪৫
৪। মহাপুরুষীয়া ধৰ্মৰ মূল-মত আৰু নীতি-সদাচাৰ	৫০
৫। সমাজৰ পুনঃসংগঠন	৫৭
৬। ৱেদান্ত দৰ্শন	৬১
৭। সাহিত্যৰ সোণালী যুগ	৬৭
৮। ললিত কলাৰ সোণালী যুগ	৭৪
৯। উপসংহাৰ	৮৩
গীত আৰু পদসমূহৰ আৰ্হি-সংকলন	৮৮
চমু গ্ৰন্থ-পঞ্জী	১১৫

কৃতজ্ঞতা

‘মন মেৰি বাম চৰণ মে লাগু’ বৰগীতটি আৰু ‘ভাগৱত পুৰাণ’ৰ চতুৰ্থ স্কন্ধৰ ৩৯শ অধ্যায়ৰ ২৪শ শ্লোকৰ যি ইংৰাজী অনুবাদ বৰ্ত্তমান গ্ৰন্থত (পৃ: ১০ আৰু ১৫) সন্নিবিষ্ট কৰা হৈছে আৰু কবিতাৰ আৰ্হি-সংকলনত ‘পাৱে পৰি হৰি ককহো কাতৰি’, ‘অশ্ব দেৱী-দেৱ নকৰিবা সেৱ’ আৰু ‘যাৰ যেন মতি কৰে বেদক ব্যাখান’—এই গীত-পদ কেইফাঁকিৰ যি ইংৰাজী অনুবাদ দিয়া হৈছে সেই সকলোখিনি অধ্যাপক ৰাণীকান্ত কাকতিৰ ‘শঙ্কৰদেৱ’ (মাদ্ৰাজ, ১৯২১) নামৰ পুথিৰপৰা গৃহীত। সহায় আৰু দিহা-পৰামৰ্শৰ কাৰণে গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শ্ৰীহীৰেণ দত্ত আৰু ড: প্ৰফুল্লচন্দ্ৰ কটকীৰ ওচৰতো গ্ৰন্থকাৰ ঋণী।

পটভূমি

“এইটোৱেই আটাইতকৈ ভাল সময় আছিল, অথচ এইটোৱেই আটাইতকৈ বেয়া সময় আছিল। এইটো আছিল জ্ঞানৰ যুগ, অথচ এইটোৱেই আছিল অজ্ঞতাৰো যুগ। এইটো আছিল বিশ্বাসৰ যুগ, অথচ এইটোৱেই আছিল অন্ধবিশ্বাসৰো যুগ। এইটো আছিল পোহৰৰ কাল, অথচ এইটোৱেই আছিল আন্ধাৰৰো কাল। এইটো আছিল আশাৰ বসন্ত, অথচ এইটোৱেই আছিল নিৰাশাৰ শীত। আমাৰ সন্মুখত সকলো আছিল, অথচ আমাৰ সন্মুখত একোৱেই নাছিল। আমি সকলোৱেই পোনে পোনে স্বৰ্গলৈ বাট বুলিছিলোঁ, অথচ আমি আটাইয়ে পোনে পোনে তাৰ বিপৰীত ফালেহে গৈ আছিলোঁ।” — চাৰ্লছ্ ডিকেন্সে এইখিনি কথাৰে শঙ্কৰদেৱৰ আৱিৰ্ভাৱকালৰ বৰ্ণনা কৰিব খোজা নাছিল; ইচ্ছা কৰা হ’লে এই দৰেই তেওঁ সেই কালটোৰো বৰ্ণনা কৰিব পাবিলেহেঁতেন।

কৱি-শিল্পী আৰু সাধক শঙ্কৰদেৱে যেতিয়া পঞ্চদশ শতিকাৰ মাজ ভাগত জন্ম গ্ৰহণ কৰিছিল, সেই সময়ত অসম বা কামৰূপ বা আন যি কোনো নামেৰেই জনাজাত নহওক লাগে, ভাৰতৰ এই উত্তৰ-পূব অঞ্চলৰ ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক অৱস্থা একেবাৰেই অস্থিৰ হৈ পৰিছিল। প্ৰাচীন কামৰূপ ৰাজ্যখন পূবে উত্তৰ-পূব সীমান্ত অঞ্চলৰ লোহিত বিভাগৰপৰা পশ্চিমে

উত্তৰ বঙ্গ আৰু পূৰ্ব পাকিস্তানৰ মাজেদি বৈ যোৱা কবতৌয়া নদীলৈকে বিস্তৃত আছিল। দীঘলে দীঘলে খৰশ্ৰোতা ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ উপত্যকা ভাগ আছিল এটা ঘৰৰ মাজৰ বুলনিৰ দৰে। সেই উপত্যকাৰ ছয়ো কাষে থকা পৰ্বতবিলাক ঘৰৰ কাষৰীয়া কোঠাবিলাকৰ দৰে আছিল। মাজৰ বুলনিটোৰপৰাই সেই কোঠাবিলাকলৈ সোমাই যাব পাৰি। ইতিহাসৰ এটা বিশেষ স্তৰত এই মাজৰ বুলনি আৰু কাষৰীয়া কোঠাবিলাকেৰেই প্ৰাচীন কামৰূপ ৰাজ্যখন গঠিত হৈছিল। একাদশ অথবা দ্বাদশ শতিকাত ৰচিত 'কালিকা পুৰাণ'-ত অস্তুতঃ এইখিনিকেই তাত্ত্বিক দেৱী কামাখ্যাৰ ধৰ্মায় আধিপত্যৰ ঠাই বুলি বৰ্ণনা কৰা হৈছে। যথাক্ৰমে পুষ্যবৰ্মা, শালস্তম্ভ আৰু ধৰ্মপালেৰে আৰম্ভ হোৱা তিনিওটা হিন্দু ৰাজবংশৰ ভিতৰত শেহৰটোৰ ৰাজত্বকাল আছিল দ্বাদশ শতিকালৈকে। তাৰ পিছতেই অন্ধকাৰ। কামৰূপ অৰ্থাৎ অসম দেশখনৰ পশ্চিম অঞ্চলৰ সেই সময়ৰ ৰাজনৈতিক ইতিহাসৰ কাৰণে আমি কেতবোৰ আধাডুখৰীয়া অথবা অনিৰ্ভৰযোগ্য তথ্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিব লগীয়া হয়। আহোম শক্তিৰ অভ্যুত্থানৰ লগে লগে ৰাজ্যৰ পূব অঞ্চলত অবশ্যে কিছু স্থান্ধিৰ অবস্থাই দেখা দিছিল। আহোম শক্তিয়ে ১২২৮ খ্ৰীষ্টাব্দত পোন প্ৰথমে অসমৰ মাটিত খোপনি পোটে। তাৰ পিছত ক্ৰমে পশ্চিম অঞ্চললৈ বিস্তৃতি লাভ কৰি ভোট-ব্ৰহ্ম গোষ্ঠীৰ জাতিসমূহক পৰাস্ত কৰে। সেই জাতিসমূহক ভিতৰত সৰ্বপ্ৰধান কছাৰীবিলাকো যুক্ত পৰাস্ত হৈ লাহে লাহে আধুনিক অসমৰ দক্ষিণ ভাগলৈ আঁতৰি যায়। সেই সময়ত ভূঞা নামৰ বহুত আঞ্চলিক শাসকে দেশখনৰ বিভিন্ন অঞ্চলত বিভিন্ন

আকাবৰ কেতবোৰ সৰু সৰু ৰাজ্য পাতি ভোগ-দখল কৰি আছিল। তেওঁলোকৰ নিজৰ ভিতৰত কোনো মিলা-প্ৰীতি নাছিল। তেওঁলোকতকৈ অধিক বলশালী কোনো শক্তিৰ সন্মুখীন হ'লেই সহজে বশ্বতা স্বীকাৰ কৰিছিল। ভূঁঞাসকলৰ মাজৰে কোনো কোনোৱে উদীয়মান আহোম ৰাজশক্তিৰ বিৰুদ্ধে মূৰ ডাঙি উঠিছিল। কিন্তু এজন এজনকৈ তেওঁলোক সকলো পৰাস্ত হ'ল। ১৫-শ শতিকাৰ মাজ ভাগত আৰু শেহ ভাগতো আহোম ৰাজ্যৰ সীমাৰ বাহিৰত বহুতো ভূঁঞা ৰাজ্য দেখা পোৱা গৈছিল। ১৬-শ শতিকাৰ আৰম্ভণিতে বিশ্বসিংহ নামৰ এজন কোচ বীৰ ক্ৰমাৎয়ে শক্তিশালী হৈ উঠে। তেওঁ এই ভূঁঞা-সকলৰে কেইজনমানক আৰু দেশখনৰ আন সাধাৰণ ৰজা জনদিয়েকক পৰাস্ত কৰি বৰ্তমান কোচবিহাৰ নগৰৰ ১৪ মাইল পশ্চিমে থকা কমতানগৰ নামে ঠাইত ৰাজধানী পাতে।

কামৰূপৰ ৰাজনৈতিক অবস্থা, যি সময়ত ইমান অশান্তি-পূৰ্ণ আছিল, সেই সময়ত সামাজিক অবস্থা আছিল তাতোকৈ শোচনীয়। বহুতো বিবদমান ধৰ্ম-সম্প্ৰদায় আৰু পৰস্পৰে অমিল ধৰ্ম-বিশ্বাস আৰু বীতি-নীতিৰ ফলত দেশখনৰ একতাৰ বান্ধু শিথিল হৈ পৰিছিল। এইখন দেশত প্ৰাচীন কালৰপৰাই ভোট-ব্ৰহ্ম গোষ্ঠীৰ নানা জাতিৰ লোকসকলে বসবাস কৰিছিল। সেই লোকসকলৰ যিবিলাক নিজা নিজা ধৰ্মবিশ্বাস আৰু পূজা-পদ্ধতি আছিল, সেইবিলাক কালক্ৰমে হিন্দুধৰ্মৰ বিভিন্ন প্ৰথাৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱান্বিত হৈছিল আৰু সেইবিলাকে নিজেও হিন্দুধৰ্মৰ বিভিন্ন প্ৰথাক প্ৰভাৱান্বিত কৰিছিল। শাস্ত্ৰ গ্ৰন্থ 'যোগিনী তন্ত্ৰ'-ত স্পষ্টভাৱে স্বীকাৰ কৰা হৈছে যে কামাখ্যা অঞ্চলত প্ৰচলিত

ধৰ্মটো কিবাতসকলবপৰাই উদ্ভৱ হোৱা। (‘সিদ্ধেশি যোগিনী-পীঠে ধৰ্মঃ কৈবাতজ্ঞো মতঃ’।) অসমত ঠাই পোৱা সৰ্বপ্ৰথম হিন্দুধৰ্ম হৈছে শৈৱমত। শাক্তমতৰ প্ৰৱল হেচাত পৰি কালক্ৰমত সেই শৈৱমত গুপ্ত হৈ পৰিল আৰু কছাৰীসকলৰ মাজত গৈ সিয়ে নকৈ শিপাবলৈ ধৰিলে। কছাৰীসকলে ভগৱান শিৱক এটা নতুন নাম দিলে—কথো। বিভিন্ন জনজাতিৰ মাজত এতিয়াও বুঢ়া গোসাঁই বা বলিয়াবাবা নামত শিৱক পূজা কৰা হয়।

খ্ৰীষ্টীয় দ্বিতীয় সহস্ৰাব্দ আৰম্ভ হোৱাৰ সময়ত কামৰূপত শাক্তধৰ্ম অৰ্থাৎ “যৌনপ্ৰধান বিধি, পশুৱলি আৰু আইনৰ অনুমোদন-সাপেক্ষে নবৱলিবে যাৰ পূজা কৰা হয়, তেনে এগৰাকী নানা নাম আৰু ৰূপ-সম্পন্ন দেৱীৰ” পূজাৰ প্ৰথাই আটাইতকৈ ডাঙৰ ধৰ্ম হৈ পৰিছিল। কামাখ্যাৰ যোনিপীঠৰ সৈতে গুৱাহাটীৰ ওচৰতে থকা নীলাচল পৰ্বত এই ধৰ্মৰ কেন্দ্ৰ হৈ পৰিছিল। অসমৰ শাক্তধৰ্মৰ ছয়োখন প্ৰধান গ্ৰন্থ ‘কালিকা পুৰাণ’ আৰু ‘যোগিনী তন্ত্ৰ’-ই ঘোৰ শাক্তমত বামাচাৰ সমৰ্থন কৰে; পশুৱলি আৰু হৃদয়ৰ আটাইতকৈ ওচৰবপৰা নিজৰ গাৰ মঙহ আৰু নিজৰ গাৰ তেজ কাটি দিয়াৰ প্ৰথা আৰু আন বহুতো গোপন ক্ৰিয়া-কলাপৰ বিধান, এই ছই শাস্ত্ৰত আছে। পঞ্চ ম কাৰ নামে প্ৰসিদ্ধ পঞ্চ-তন্ত্ৰৰ সেৱনকে কেন্দ্ৰ কৰি কৰা অনুষ্ঠানবিলাকে এই ধৰ্মত বিশেষ প্ৰাধান্য লাভ কৰিছে। আন এটা অনুষ্ঠান হ’ল কুমাৰীপূজা; সেই মতে এগৰাকী কণ্ঠাক দেৱী আৰু জনন-শক্তিৰ প্ৰতিভূ বুলি মানি লোৱা হয়। ৱলি-বিধান শাক্ত পূজা-পদ্ধতিৰ এটা অপৰিহাৰ্য অঙ্গ আছিল আৰু এতিয়াও সেই

ব্যবস্থা সেই দৰেই চলি আছে। দেৱীৰ তৃপ্তিৰ অৰ্থে নিত্য আৰু নৈমিত্তিক উপলক্ষ্যত অসংখ্য পশু বধ কৰা হৈছিল। অসমৰ কোনো কোনো জনজাতীয় লোকৰ মাজত প্ৰচলিত মানুহৰ মূৰ কটা প্ৰথাৰ লগত নবৰলিৰ বোধ হয় কোনো সম্বন্ধ নাই। ‘কালিকা পূৰ্ণা’ নবৰলিক শাস্ত্ৰীয় সমৰ্থন দিছে আৰু বিশেষকৈ নীলাচলৰ ভৈৰৱী মন্দিৰ আৰু শদিয়াবৰা অলপ নিম্নগতে এতিয়াৰ উত্তৰ-পূব সীমান্ত অঞ্চলৰ লোহিত জিলাত অবস্থিত তাম্ৰেশ্বৰী মন্দিৰত সময়ে সময়ে নবৰলি সংঘটিত হৈছিল। তদুপৰি শববোৎসৱ অৰ্থাৎ শবৰ নামৰ জনজাতিৰ উৎসৱ এটা পালন কৰা হৈছিল, যাৰ বৰ্ণনা যৌন নগ্নতাৰ প্ৰকাশ যেন হৈছে।

সেই সময়ত বজ্জয়ান নামে বৌদ্ধধৰ্মৰ এটা অত্যন্ত বিকৃত ৰূপৰ বহুতো ব্যভিচাৰে ঠাই পাইছিল। বজ্জয়ান হৈছে “অদ্বৈত দৰ্শন, ইন্দ্ৰজাল আৰু যৌনাচাৰ আৰু লগতে সামান্য পৰিমাণৰ বৌদ্ধ মতৰ এটা অদ্ভুত সংমিশ্ৰণ”। কামাখ্যা বা কামৰূপ আৰু এই অঞ্চলতে থকা চিৰিহট্ট এই বজ্জয়ানীসকলৰ কাৰণে বিশেষ তাৎপৰ্যপূৰ্ণ কেন্দ্ৰ হৈ পৰিছিল। বজ্জয়ানীসকলৰ মতে সাধকৰ কাৰণে পঞ্চ ম-কাৰ অপৰিহাৰ্য আছিল; প্ৰত্যেক নাৰীৰ গাত থকা প্ৰজ্ঞাপাৰমিতা, অৰ্থাৎ পৰমতত্ত্বৰ উপভোগ কৰিবৰ কাৰণে বজ্জয়ানে বিধান দিছিল। বৈষ্ণৱসকলৰ ঐশ্বৰ্য বজ্জয়ানী-বিলাকৰ ধৰ্মক বামানয় বা পাৰশু নয় বুলি উল্লেখ কৰিছে আৰু এই ধৰ্মাৱলম্বীসকলক গুপ্ত মন্ত্ৰ গাই, ঠাঁহি উঠা মূৰ্তি দেখুৱাই জনসাধাৰণক চলাহি কৰা বৌদ্ধমতীয়া টাটকীয়া বুলি অভিহিত কৰিছে।

নাথ সম্প্ৰদায়ৰ অনুগামী, সম্ভৱতঃ অষ্টিক জাতিবৰা অহা

কচ্ছপ-দেৱতা ধৰ্মৰ উপাসক ; সৰ্পদেৱতা মনসা, বসন্ত ৰোগৰ দেৱী শীতলা বা আই আৰু অশ্ৰাশ্ৰ বহুতো সৰুসুৰা দেৱ-দেৱীৰ উপাসকৰ সংখ্যাও কম নাছিল। নগৰে চহৰে সন্ন্যাসী বা ফকীৰবিলাক ঘূৰি ফুৰিছিল। তাৰে কোনো কোনোজন আছিল আচলতে ধৰ্মৰ মুখা পিন্ধা ডকাইত। বহুত মানুহ জড়োপাসক আছিল ; সেইবিলাকে মেঘ আৰু নৈ আৰু ভড়াল বা খেৰৰ পুঞ্জিবিলাকক পূজা কৰিছিল। জড়োপাসনাবিষয়ক অন্ধবিশ্বাস আৰু অনুষ্ঠান কেবল জনজাতীয়সকলৰ মাজতে নহয়, অশিক্ষিত জনসাধাৰণৰ মাজতো পূৰ্ণোত্তমে চলি আছিল। সমগ্ৰ দেশখনকে এটা যাদুমন্ত্ৰৰ কুহকজালে আৱৰি ৰাখিছিল, যাৰ ফলত বহিৰ্জগতৰ কাৰণে কামৰূপখনেই ইন্দ্ৰজালৰ দেশ বুলি জনাজাত হৈ পৰিছিল, য'ত ভোজবাজীৰ সহায়ত মানুহে নিজেও ইচ্ছামতে যি কোনো ৰূপ ল'ব পাৰিছিল। আনকো যি কোনো ৰূপ দিব পাৰিছিল। অন্ধবিশ্বাসে হোজা মানুহবিলাকক এনে ভাৱে আচ্ছন্ন কৰি ৰাখিছিল যে তেওঁলোক অতি সহজেই ক্ৰুৰ দেৱতা আৰু স্বাৰ্থাঘ্ৰেষী বাজীকৰৰ বশীভূত হৈ পৰিছিল।

মহাপুরুষজনাৰ জীৱন-কাহিনী

বাৰভূঁঞাসকলে বৰ্তমান অসমৰ মাজ ভাগতে ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ ছয়ো পাৰে সৰু সৰু বাজ্য একোখন পাতি বাস কৰিছিল। তাৰে শিবোমণি ভূঁঞাৰ পৰিয়ালত ১৪৪৯ চনৰ আহিন মাহত (অক্টোবৰত) এটি ধুনীয়া সন্তানৰ জন্ম হয়। শিবোমণি কুসুম্বৰ কায়স্থ ভূঁঞাই এই ঘটনাটোৰ কাৰণেই আগ্ৰহেৰে বাট চাই আছিল; কিয়নো, তেওঁ বিয়া কৰোৱা ভালে দিন হ'ল যদিও তেওঁৰ ভাৰ্যা সত্যসন্ধাৰ তেতিয়ালৈকে কোনো সতি-সন্ততি হোৱা নাছিল। সেই কথাতে ভূঁঞা ইমান বিমৰ্ষ হৈ পৰিছিল যে তেওঁ আনকি আকৌ এবাৰ দাৰ-গ্ৰহণো কৰিছিল। এইটোও কথিত আছে যে সন্তান এটি বৰৰূপে পাবৰ কাৰণে তেওঁ আশুতোষ শিৱক পূজা দিছিল। সেই কাৰণেই শিশুটিৰ নাম ৰখা হ'ল শঙ্কৰ বা শঙ্কৰবৰ। শিশুটি এটি সুন্দৰ স্ত্ৰীম ডেকা হৈ বাঢ়ি আহিল; কিন্তু তেওঁ নিচেই কম বয়সতে মাক-পিতাক, ছয়োকে হেৰুৱালে আৰু তেওঁক তেতিয়া কুসুম্বৰৰ মাক খেৰসুতিয়ে মৰমেৰে লালন-পালন কৰিবলৈ ধৰিলে।

সকলো ভবিষ্যৎ মহৎ-লোকৰে ল'ৰা কালছোৱা উদগুভাৱেই যায় বুলি এটা বহুলভাৱে প্ৰযোজ্য সাধাৰণ নিয়মৰ ধাৰণাকে আমি কৰি ল'ব পাৰো বুলি হয়তো ন দি ক'ব নোৱাৰি। কিন্তু শঙ্কৰৰ ল'ৰা কালছোৱা হ'লে কেইবাবছৰো ধৰি উদগুভাৱে

বং-ধেমালি আৰু ল'ৰা-ধেমালিৰ মাজেদিয়ে পাব হৈ গৈছিল। টোপনিৰপৰা সাৰে থকা সময়ছোৱা ধেমালি-ধুমুলাতে কটাইছিল। তেওঁ প্ৰায়ে হাবিলৈ গৈ চবাই নাইবা পছ ধৰিছিল। কেতিয়াবা ব্ৰহ্মপুত্ৰত গৈ কাছ আৰু শিছ ধৰিছিল নহ'লেবা ভৰা ব্ৰহ্মপুত্ৰখনতে ইপাৰৰপৰা সিপাৰলৈ সাতুৰি আকৌ উভতি আহিছিল। তেওঁৰ ঘাইকৈ গৰু চৰোৱাত আৰু গৰুৰ পিছে পিছে পথাৰত ঘূৰি ফুৰাত হে অধিক আগ্ৰহ আছিল। এই দৰেই চাওঁতে চাওঁতে তেওঁ বাববছৰীয়াটো হ'ল।

এদিনাখন শঙ্কৰে ভাত খাই থাকোতে খেৰসুতি আই আহি তেওঁৰ কাষতে বহিল। তেওঁৰ পিতাক, ককাক আৰু আন পূৰ্ব-পুৰুষসকল যে কিমান পণ্ডিত আৰু সুদক্ষ শাসক আছিল অথচ বাববছৰীয়া চেঙেলীয়া ডেকা লৰাটো হৈও শঙ্কৰে কেনেকৈ শিবোমণি বংশৰ সেই গোৱৰ নষ্ট কৰিবলৈ ওলাইছে তাকে কৈ নাতিনৌয়েকক বুজনি দিবলৈ ধৰিলে। এই পালি ঔষধে জ্ঞানিবা শঙ্কৰৰ গাত খিতাতে গুণ দিলে আৰু তেওঁ তেতিয়া পঢ়াশালিলৈ যাবলৈ মন মেলিলে। বিখ্যাত ব্ৰাহ্মণ-পণ্ডিত মহেন্দ্ৰ কন্দলিৰ টোলখনলৈকে ভাল দিন এটা গণি-পঢ়ি চাই ভাদৰ এটা বৃহস্পতিবাৰে ল'ৰাটি লৈ যোৱা হ'ল। হঠাতে পথকৰা মুকলিমূৰীয়া জীৱন এটা এৰি দিব লগীয়া হোৱাত শঙ্কৰে পঢ়াশুনালৈ বৰকৈ মন দিব পৰা নাছিল। ফলত তেওঁ পঢ়াশালি ক্ষতি কৰিবলৈ ল'লে আৰু এদিনাখন গুৰুক টকা এটি আৰু কাপোৰ এখন ভেটি দি পঢ়াশালিলৈ যোৱাৰপৰা বেহাই বিচাৰিছিল। আনহাতে তেওঁ এজন নিষ্ঠাবান ছাত্ৰ হৈ পৰিছিল আৰু দিনে নিশায় পুৰণি

পুথি-বিলাকৰ পাততে সম্পূৰ্ণ মনোনিবেশ কৰিছিল। শোৱাপাটীৰ ছকাষে ছখন ঠগিত ওপচাকৈ পুথি আৰু চোবাই থাকিবলৈ ভালেখিনি খনীয়া তামোল গোটাই লৈ তেওঁ আন কি নিশাও ভালেমান পৰলৈ পঢ়াশুনা কৰি উজাগৰে কটাইছিল। এই সময়তে তেওঁৰ গুৰুৰ নিৰ্দেশমতে শঙ্কৰক আটাইয়ে 'শঙ্কৰদেৱ' বুলিবলৈ ল'লে। কাৰণ, এই কথা শুনিবলৈ পোৱা যায় যে মহেশ্বৰ কন্দলিয়ে হেনো এদিন ভব-চুপৰীয়া পঢ়াশালিলৈ আহি দেখিলে যে শঙ্কৰ অকলে অকলে তাতে শুই আছে আৰু হাঁ দিবলৈ কেঁচি সাপ এটাই তেওঁৰ মূৰৰ ওপৰত কেঁচ তুলি বৈ আছে। পণ্ডিতে যেন তেওঁৰ শিষ্য যে ভবিষ্যতে মহৎ লোক হ'ব তাৰ হে এটা আভাষ পালে আৰু তেতিয়াই সকলো ছাত্ৰৰ কাৰণে এই নিয়ম কৰি দিলে যে ডেকাভূঞাক কেৱল শঙ্কৰ মূৰুলি সকলোৱে শঙ্কৰদেৱ বুলি মাতিব। সেই কালৰ টোলবিলাকত ছাত্ৰই কি শাস্ত্ৰ কিমান দিনৰ কাৰণে অধ্যয়ন কৰিব লাগিছিল সেই বিষয়ে আমি বৰ সঠিকভাৱে ক'ব নোৱাৰোঁ। কিন্তু এই কথা প্ৰায় নিশ্চিত যে ছয় সাত বছৰ মানৰ ভিতৰতে শঙ্কৰে বেদ, উপনিষদ, বামায়ণ, মহাভাৰত, পুৰাণ, তন্ত্ৰ, কলাপ-ব্যাকৰণ আৰু সাধাৰণভাৱে কাব্যকে ধৰি সংস্কৃত সাহিত্যৰ এজন বিদগ্ধ পণ্ডিত হৈ ওলাই আহিল। এই কাল ছোৱাৰ ভিতৰতে শঙ্কৰদেৱে সুলভ কাব্য ৰচনা কৰিব পৰা হৈছিল। চৰিত-বচোতাসকলৰ মতে 'হৰিশ্চন্দ্ৰ উপাখ্যান' নামৰ সবল কাব্যখন তেওঁ পঢ়াশালিত থকাতৈ ৰচিছিল বুলি ধাৰণা হয় আৰু প্ৰায় এই সময়ৰপৰাই তেওঁ যোগ অভ্যাস কৰিছিল বুলিও জনা যায়, পাছত

‘ভাগৱত পুৰাণৰ’ পৰমতত্ত্ব লাভ কৰিহে যোগাভ্যাস এৰি পেলায়।

যথাবিহিতভাৱে গুৰুদক্ষিণা দি গৃহস্থীজীৱন আৰম্ভ কৰিবৰ মানসেৰে শঙ্কৰদেৱ এইবাৰ ঘৰলৈ উভতি আহিল। ত্ৰয়োদশ শতিকাৰ দ্বিতীয় পাদত পূৰ্বাঞ্চলৰ এটা দৃঢ় শক্তিকৰূপে গা কৰি উঠা আহোমসকল আৰু কছাৰীসকলৰ দৰে সৰু সৰু আন ৰাজ-শক্তিবিলাকৰ হেচাৰ বিৰুদ্ধেও স্থিৰ হৈ থাকিব পৰাকৈ শিবোমণি ভূঁঞাৰ বংশধৰৰূপে সুন্দৰ শিক্ষা, জ্ঞান আৰু যৌবনশুলভ সামৰ্থ্যেৰে শক্তিশালী শঙ্কৰদেৱে ছেদেলি-ভেদেলি হৈ থকা ভূঁঞা-সকলক সুসংবদ্ধ কৰি সকলৈ সংযুক্ত-ৰাজ্য এখন গঢ়ি তুলিব পাৰিলেহেঁতেন। তেওঁৰ আত্মীয়-কুটুম্বসকলে তেওঁ অস্তুতঃ এজন ভাল শাসক হৈ উঠিব বুলিয়ে আশা কৰিছিল। কিন্তু ৰাজকীয় কাৰ্যৰ হাই-উকমি আৰু শিবোমণি এজনৰ আন কৰ্তব্যবিলাকৰ বিষয়ে মূৰ ঘমোৱাতকৈ শঙ্কৰদেৱে অধ্যয়নৰ মাজেদিয়ে জীৱনটো অতিবাহিত কৰিবলৈ পালেই ভাল পায়। তেওঁৰ আত্মীয়-কুটুম্বসকলেও নিচেই কম বয়সতে বিয়া-বাক কৰাই শাসনকাৰ্যত মন দিবৰ কাৰণেই তেওঁক হেঁচা মাৰি ধৰিলে। অবশেষত তেওঁলোকৰ এই ঠাঁকোৰ গোজ ভাবেৰে জন্ম হ’ল। শঙ্কৰদেৱে বৰভূঁঞাৰ দায়িত্ব বৃজ্জি-বাজ্জি ল’লে আৰু তেতিয়াও নিচেই কমবয়সীয়া হৈ থকা কাৰণে তেওঁ ডেকাগিৰি বুলি জনাজাত হ’ল। সূৰ্য্যৱতী নামেৰে এগৰাকী সুন্দৰী কায়স্থ ছোৱালী তেওঁ বিয়া কৰালে। মনু বা হৰিপ্রিয়া নামেৰে কন্যা এটি জন্ম দিয়াৰ অলপ দিন পিছতে সূৰ্য্যৱতীৰ মৃত্যু হ’ল। এই ঘটনাটোৱে সাংসাৰিক জীৱনৰ প্ৰতি আৰু

এবাৰ তেওঁৰ মনত গভীৰ অনাসক্তি জগাই তুলিলে। তেতিয়া তেওঁ ভাৰতবৰ্ষৰ বিভিন্ন তীৰ্থস্থানত ভ্ৰমণ কৰিবৰ উদ্দেশ্যে ওলাই যোৱাটোকেই উত্তম বলি স্থিৰ কৰিলে। তথাপি হৰি নামেৰে এজন ডেকা-ভূঞালৈ জীয়েকক বিয়া দি উলিয়াই দিয়ালৈকে তেওঁ কেইবছৰমান অপেক্ষা কৰিব লগীয়া হ'ল।

১৪৮১ ছনত ৩২ বছৰ বয়সত তীৰ্থ-ভ্ৰমণ কৰিবলৈ শঙ্কৰদেৱ ওলাই গ'ল। তেওঁ তেওঁৰ ঘৰৰ দায়িত্ব জোঁৱায়েকক গতালে আৰু বৰভূঞাৰ দায়িত্বখিনি দদায়েক জয়ন্ত দলপতি আৰু মাধৱ দলপতিক দি গ'ল। তীৰ্থ-ভ্ৰমণ কৰিবলৈ যাওঁতে তেওঁৰ আৰু সোতৰজন লগৰীয়া আছিল; তাৰ ভিতৰতে মহেশ্বৰ কন্দালি আৰু তেওঁৰ কুলপুৰোহিতৰ পুত্ৰ আজীৱন-বন্ধু বামবাম বিপ্ৰও আছিল। ধৰ্মপ্ৰাণ লোকসকলৰ এই দলটিয়ে দেৱমন্দিৰ আৰু তীৰ্থস্থান আৰু বিশেষকৈ বিষ্ণুদেৱতাৰ ক্ষেত্ৰসমূহ চাই সমগ্ৰ উত্তৰ ভাৰততে ঘূৰি-ফুৰিবলৈ ধৰিলে। তীৰ্থযাত্ৰীসকলে পুৰী দৰ্শন কৰিলেগৈ আৰু তাতে ভালেমান দিন ধৰি, বোধহয় ভালেমান বছৰ ধৰি, থাকিল। সেই তীৰ্থযাত্ৰীসকলে লগত বিভিন্ন ধৰ্মমত আৰু নানান মধুৰ সঙ্গীতলৈ আহি তাতে পোহাৰ মেলিছিল। ইতিমধ্যে সাংসাৰিক ভাৱৰ প্ৰতি প্ৰবলভাৱে নিবাসক্ত হৈ পৰা এজন কৱিকপে শঙ্কৰদেৱে এই পুণ্যক্ষেত্ৰতে জ্ঞান-ভক্তিতত্ত্ব, অৰ্থাৎ পৰমেশ্বৰৰ প্ৰতি ভক্তি আৰু লগতে পৰম সত্যৰ বিষয়ে পৰম জ্ঞানৰ সন্ধান পালে। এই কথা শুনা যায় যে পুৰীৰ বৰ-দেউলত থকা মহাপ্ৰভু জগন্নাথকে তেওঁ গুৰু আৰু পৰম ভজনীয় বলি মানি ল'লে। কিয়নো কবীৰৰ দৰে তেওঁৰ কোনো মনুষ্য-গুৰু নাছিল আৰু সেই কাৰণতে তেওঁৰ

সমসাময়িকসকলে তেওঁক সমালোচনাও কৰিছিল। নবৈ গঢ় লৈ উঠা নব্য-বৈষ্ণৱ মত আৰু তাৰ ভিত্তিতেই গঢ় লৈ উঠা সুৱদি কাব্য-সাহিত্যই তেওঁৰ মনত এক গভীৰ সঁচ বহুৱালে। তেওঁ নিজৰে 'কীৰ্তন'ত এই কাব্য-সাহিত্যৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰি গাইছে—“ওবেষা বাৰাণসী ঠাৱে ঠাৱে। কল্পিব গীত শিষ্টসৱে গাৱে ॥” এই সময়তে তেওঁৰ নিজৰো কল্পনা শক্তি সজ্জাল ধৰি উঠিল আৰু জাগতিক সুখ-সন্তোষৰ পৰা ক্ৰমে তেওঁ বহু ওপৰলৈ আঁতৰি গ'ল। গঙ্গা নৈৰ আগাৰিৰ বদৰিকাশ্ৰমতে তেওঁ তেওঁৰ প্ৰথম বৰগীত এটি ৰচনা কৰিছিল :

গীত

(বাগ-ধনশ্ৰী)

মন মেৰি বাম চৰণহি লাগু । তই দেখনা অস্তক আগু ॥ ক্ৰং ॥

(পদ)

মন আয়ু ক্ৰণে ক্ৰণে টুটে ।
 দেখ প্ৰাণ কোন দিন চুটে ॥
 মন কাল অজগৰে গিলে ;
 জ্ঞান তিলেকে মৰণ মিলে ॥
 মন নিশ্চয় পতন কায়া ।
 তই বাম ভজ তেজি মায়া ॥
 বে মন ইসব বিষয় ধান্ধা ।
 কেন দেখি নেদেখস আন্ধা ॥
 মন সুখে পাব কৈচে নিন্দ ।
 তই চেতিয়া চিন্ত গোবিন্দ ॥

মন জানিয়া শঙ্কৰে কহে ।

দেখ বাম বিনে গতি নহে ॥

‘ভাগৱত পুৰাণ’খন শঙ্কৰদেৱে ইতিমধ্যে অধ্যয়ন কৰি থৈছিল । পিছে পূৰ্বৰ গোবৰ্ধন মঠৰ মহন্ত শ্ৰীধৰস্বামীৰ ‘ভাগৱতভাৱাৰ্থ-দীপিকা’ নামৰ টীকাত থকা সাৱলীল ব্যাখ্যাৰ সহায়ত এই সময়তে তেওঁ সেই মহৎ গ্ৰন্থখনিৰ আকৌ এটা নতুন মৰ্ম উপলব্ধি কৰিবলৈ ল’লে ।

ভ্ৰমণস্পৃহা আৰু অধিক পোহৰ লাভ কৰাৰ আশাবে এই তীৰ্থযাত্ৰীজনে বাৰ বছৰ ধৰি নানান ঠাইত ভ্ৰমণ কৰিলে । কেইবাজনো চৰিত-বচয়িতাৰ মতে এই তীৰ্থ-ভ্ৰমণৰ কালছোৱাতে শঙ্কৰদেৱে কেইবাজনো শিষ্য লাভ কৰিছিল । এজন চৰিত-বচয়িতাই সেই সকলৰ ভিতৰত বৃন্দাবনৰ ৰূপ আৰু সনাতন গোস্বামীৰো নাম উল্লেখ কৰিছে । এই কথাৰাৰ যদিও কিছু পৰিমাণে আচৰিত যেন লাগে তথাপি এইটোও কৌতূহলোদ্দীপক যে ৰূপ গোস্বামীয়ে ‘ব্ৰহ্মসমাধৱ’ নামৰ নাটক-খনৰ নান্দীত লিখিছে : “ভক্তৰূপে অৱতাৰ লাভ কৰা (ভগৱান) শঙ্কৰদেৱে আজি মোক আন এটা স্বপ্নত (এই নাটকখন ৰচিবলৈ) আদেশ দিছে ।”

বাহিৰে বাহিৰে ইমান দীঘলীয়াকৈ ভ্ৰমণ কৰাৰ পিছত শঙ্কৰদেৱ যেতিয়া আকৌ ঘৰলৈ ঘূৰি আহিল তেতিয়াও খেৰশুভি আই জীয়াই আছিল । তেতিয়া দ্বিতীয় বাৰ বিয়া কৰাই তেওঁ এজন ভাল গৃহস্থৰূপে আকৌ খিতাপি ল’ব লাগে বুলি বুঢ়ীমাকে আকোৰগোজকৈ ধৰিলে । আন হাতে ভূঞাসকলেও টানি ধৰিলে যে ৰাজকাৰ্যৰ ভাৰো শঙ্কৰদেৱে আকৌ নিজ হাতলৈ

তুলি লোৱা উচিত। কিন্তু শঙ্কৰদেৱে ভিতৰি আন এখন ৰাজ্যৰ হে পোহৰ দেখিছিল। সেইখন হৈছে ঈশ্বৰৰ ৰাজ্য। এটা নতুন জীৱন, অৰ্থাৎ নৱ্য-বৈষ্ণৱ আন্দোলনে জগাই তোলা এটা উদাৰ জীৱনৰ শিহৰণে কেনেকৈ সমগ্ৰ উত্তৰ ভাৰততে এক নবজীৱনৰ কম্পন তুলিছিল সেই কথা তেওঁ দেখি আহিছিল। তেওঁ ইতিমধ্যেই জীৱনৰ উদ্দেশ্য স্থিৰ কৰি লৈছিল আৰু তাৰ সফলতাৰ হকে কাম কৰিবৰ কাৰণে ব্যগ্ৰ হৈ পৰিছিল। তথাপি আত্মীয়-স্বজনৰ প্ৰতি থকা গভীৰ স্নেহৰ হেতুকে তেওঁ সংসাৰৰ দায়িত্বও সম্পূৰ্ণৰূপে ত্যাগ কৰিব নোৱাৰিলে। সেই কাৰণেই তেওঁ প্ৰথমে শিৰোমণি ভূঞাৰ দায়িত্ব আকৌ এবাৰ গ্ৰহণ কৰিলে আৰু ১৪২৭ শকত কালিন্দী আইক বিবাহ কৰিলে। কিন্তু ইমানতো তেওঁ নিজৰ মনটো শাস্ত্ৰচৰ্চাৰ পৰা আঁতৰ কৰি ৰাখিব নোৱাৰিলে আৰু আন আন লোকসকলেৰে সৈতে একেলগে বহি শাস্ত্ৰ-আলোচনা কৰিবৰ কাৰণে আৰু নাম প্ৰসঙ্গ কৰিবৰ কাৰণে এডোখৰ নিজঞ্জলীয়া ঠাইত নামঘৰ এটি সজাই ললে। পৰবৰ্তী কালৰ সত্ৰ নামৰ এটি বিশাল অনুষ্ঠানৰ এই নামঘৰটিয়েই অঙ্কুৰস্বৰূপ হৈ পৰিছিল। সত্ৰ পদটো বৈদিক সত্ৰ-যজ্ঞ (যেনে শতপথ-ব্ৰাহ্মণত উল্লেখ কৰা পাঁচ ৰাতি ধৰি অনুষ্ঠিত হোৱা পঞ্চৰাত্ৰ সত্ৰ) অথবা পিছৰ কালত শাস্ত্ৰ-আলোচনা বুজুউৱা (যেনে ব্ৰহ্ম-সত্ৰ অথবা ব্ৰহ্ম বা পৰমাৰ্থৰ বিষয়ে বিচাৰ কৰা) সত্ৰ পদৰপৰা উদ্ভৱ হৈছে। এই সময়তে 'ভাৱাৰ্থদীপিকাটীকা'ৰে সৈতে 'ভাগৱত পুৰাণ' এখনি লৈ জগদীশ মিশ্ৰ নামে টিৰহুতৰ ব্ৰাহ্মণ এজন পুৰীৰপৰা শঙ্কৰদেৱৰ ওচৰ পালেহি। 'ভাগৱত ভক্তিবন্ধাকৰ' বৰ্চোতা বিষ্ণুপুৰী সন্ন্যাসীৰ

প্ৰশিষ্ট জগদীশ মিশ্ৰই হেনো প্ৰভু জগন্নাথৰ নিৰ্দেশ মতেই এনে কৰিছিল। কথাষাৰৰ হয়তো তাৎপৰ্য এয়ে যে 'ভাগৱত' পুথিখন পালেই তেওঁলৈ পঠাই দিবলৈ শঙ্কৰদেৱে পুৰীত কাবোবাক কৈ আহিছিল। জগদীশ শঙ্কৰদেৱেৰে সৈতে বৰদোৱাত থাকিল আৰু শ্ৰীধৰৰ টীকা অক্ষুসৰি এবছৰ ধৰি পুৰাণৰ ব্যাখ্যা কৰিলে। মহাপুৰুষজনাৰ শেহলৈ গভীৰভাৱে উপলব্ধি কৰিলে যে 'ভাগৱত পুৰাণ'ত থকা বিষ্ণু-কৃষ্ণৰ এক শৰণ ধৰ্মৰ ৰাণীয়েই আটাইতকৈ উত্তম আৰু উপাদেয়। তেওঁ তিনি ঠাইৰ পৰা তিনিটা তত্ত্ব আনি নিজৰ ধৰ্মমতৰ মূল আদৰ্শসমূহ স্থিৰ কৰিলে: 'ভাগৱত'ৰপৰা আনিলে সংস্ক্ৰ (অৰ্থাৎ সাধু বা ভক্তসকলেৰে সৈতে সঙ্গ কৰাৰ আদৰ্শ), 'পদ্মপুৰাণ'ৰ উত্তৰাখণ্ডৰপৰা আনিলে নাম (অৰ্থাৎ ভগৱানৰ নাম-কীৰ্তন কৰাৰ আদৰ্শ) আৰু 'ভগৱদ্গীতা'ৰপৰা আনিলে একশৰণ (অৰ্থাৎ একেজন ঈশ্বৰৰ প্ৰতি অব্যভিচাৰী ভক্তিৰ আদৰ্শ)। ভক্তিধৰ্মৰ তত্ত্বসমূহ বিভিন্ন ছন্দত সৰল অসমীয়া ভাষাত লিখি সমূহীয়াভাৱে বাইজৰ মাজত প্ৰচাৰ কৰা কামত তেওঁ গা ঢালি দিলে। তেওঁ এই কথা যেতিয়া লক্ষ্য কৰিলে যে এই ধৰ্মৰ প্ৰতি জন-সাধাৰণ সহজে আকৃষ্ট হৈছে তেতিয়া তেওঁ এই ধৰ্মত লোকক শৰণ দিয়া কামত নিয়মীয়াকৈ লাগি গ'ল।

এই সময়তে শঙ্কৰদেৱে তেওঁৰ প্ৰথম নাট 'চক্ৰযাত্ৰা' ৰচনা কৰে আৰু অভিনয় কৰে বুলি কোৱা হয়। এই নাটৰ কাৰণে শঙ্কৰদেৱে নিজেই তুলাপাতৰ ওপৰত বিষ্ণুৰ নিৱাস বৈকুণ্ঠৰ পট আঁকিছিল। তেওঁৰ নিজৰ আত্মীয়-স্বজন আৰু শিষ্যসকলেৰে সৈতে এই নাটৰ কাৰণে প্ৰয়োজনীয় সঙ্গীত আৰু নৃত্যৰ আখৰা

কৰিছিল আৰু নিজে নিৰ্দেশ দি নতুন নতুন বাণ্যযন্ত্ৰ সজাই লৈছিল। তেওঁ নিজেই সূত্ৰধাৰৰ ভাও লৈছিল আৰু মুঠতে সাত দিন সাত বাতি জুৰি অভিনয় হোৱা নাটখনৰ ঠায়ে ঠায়ে বিষ্ণুবো ভাও লৈছিল। এই নাটখনৰ অভিনয় দেখিও বহুত লোক শঙ্কৰদেৱৰ শিষ্য হ'লহি। তাৰ পিছত শঙ্কৰদেৱ দেখে দেখকৈ এজন ধৰ্মগুৰু হৈ পৰিল আৰু প্ৰথমতে নিজৰ আত্মীয়-স্বজনসকলকে নতুন ধৰ্মত শৰণ দি তেওঁৰ প্ৰচাৰ-কাৰ্য আৰম্ভ কৰিল।

স্থানান্তৰত এই কথা কৈ আহিছোঁ যে শঙ্কৰদেৱে তেওঁৰ নিজ ঠাই বৰদোৱাত থকা কালতে আৰু তাৰ আশে পাশে বাবভূঁঞা মুখিয়াল সকলে সক সৰু ৰাজ্য শাসন কৰি থকা কালতে শঙ্কৰদেৱৰ বৈষ্ণৱ-আন্দোলন আৰু তাৰ ফলত উদ্ভৱ হোৱা সাংস্কৃতিক নৱজাগৰণৰ সূত্ৰপাত হয়। ইয়াতে শঙ্কৰদেৱে তেওঁৰ ধৰ্মৰ মূলমতবিলাক স্থিৰ কৰি লয় আৰু সাহিত্য আৰু সঙ্গীতৰ সহায়েৰে সেইবিলাক প্ৰচাৰ কৰাৰ উপায় আৰু কৌশলো উদ্ভাৱন কৰে। তেওঁ এই ঠাইতে চুটি চুটি বৰগীত আৰু কিছু দীঘলীয়া কীৰ্তন-ঘোষা নামৰ গীতসমূহ ৰচনা কৰে। কিন্তু ধৰ্ম আৰু সংস্কৃতিৰ পুনৰ্জীৱনৰ কাৰ্যই সম্পূৰ্ণ গতিবেগ লাভ কৰিবলৈ তেতিয়াও বাকী।

ইতিমধ্যে সেই ঠাইত এটা অশান্তিৰ সূত্ৰপাত হ'ল। ভোট-ব্ৰহ্ম গোপীৰ কছাৰীসকলৰ ৰাজ্যৰ সীমাত এই বাবভূঁঞাৰ ৰাজ্য আছিল। চৰণীয়া পথাৰ আৰু খেতিৰ মাটি লৈ এই দুই শক্তিৰ মাজত সঘনে সক সৰু সংঘৰ্ষ ঘটি আছিল আৰু সেই সংঘৰ্ষৰ বিৰতিকাৰে মাজে মাজে বহুতা আৰু শাস্তিও বিৰাজ কৰিছিল। শঙ্কৰদেৱে শিবোমণি ভূঁঞাৰ বাব লোৱাৰ সময়তে তেওঁলোকৰ বিবাদে জটিল

আকাৰ ধাৰণ কৰিছিল কিন্তু যথেষ্ট কৌশল আৰু সহিষ্ণুতাৰে শঙ্কৰদেৱে সেই বিবাদৰ মৌমাংসা কৰিছিল। পিছে শঙ্কৰদেৱে যেতিয়া শিবোমণি ভূঁঞাৰ দায়িত্ব প্ৰায় এৰি পেলোৱাৰ নিচিনা হ'ল আৰু আধ্যাত্মিক কথাতে বেচিকৈ মন দিবলৈ ধৰিলে তেতিয়া ৰাজকাৰ্যৰ দায়িত্বত থকা তেওঁৰ আপোন লোক সকলে এটা খেলিমেলি লগাই পেলালে আৰু কছাৰীৰে সংঘৰ্ষ লগাটো আৰু ফলত দীৰ্ঘ অশান্তি সৃষ্টি হোৱাটো প্ৰায় নিশ্চিত হৈ পৰিল। শঙ্কৰদেৱে এইবিলাক কথাটো চকু দিবলৈ এৰাৰ ফলত আন ভূঁঞাসকলে ইটো পক্ষৰ যথেষ্ট ক্ষতি সাধন কৰিলে। শঙ্কৰদেৱে যেতিয়া দেখিলে যে কছাৰী সকলৰ লগত ছুনাই শান্তি স্থাপন কৰা আৰু কোনো পক্ষেই সন্তৰ নহয় তেতিয়া তেওঁৰ মনত সন্তাপ উপজিল। সেই ঠাইৰ গানে গানে ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ উত্তৰ পাৰে আন কোনো কোনো ভূঁঞাই তাৰ আগবেপৰা ৰাজ্য পাতি আছিল। এতিয়া নিজ ৰাজ্য এৰি ভালে ভালে তালৈকে উঠি যাবলৈ নিজ আশ্ৰয়ত থকা ভূঁঞাসকলক শঙ্কৰদেৱে উপদেশ দিলে। ১৫১৬-১৭ খ্ৰীষ্টাব্দত সেই মতেই ভূঁঞাসকল উত্তৰ পাৰলৈ উঠি গ'ল আৰু সেই সময়ৰ পৰাই ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ দক্ষিণ পাৰে অসমৰ মাজভাগত ভূঁঞা ৰাজত্বৰ ওৰ পৰিল আৰু ভূঁঞা ৰাজশক্তিৰ কোনো চিন-চাব নোহোৱা হ'ল। উত্তৰ পাৰৰ ভূঁঞাসকলৰ লগত শঙ্কৰদেৱ আৰু তেওঁৰ অনুগামী-সকল মাথোন কেইমাহমানহে থাকিল। এই কথা তেওঁলোকে লক্ষ্য কৰিলে যে বিশ্বসিংহৰ নেতৃত্বত ক্ৰমে বিস্তৃতি লাভ কৰি অহা কোচ শক্তিৰ গৰাহত পৰাৰ ভয়ৰপৰা তেওঁলোক আঁতৰত নহয়। সেই কাৰণে তেওঁলোক আহোম ৰাজ্যৰ

ভিতৰলৈ সোমাল আৰু বৰ্তমান বিশ্বনাথ ঘাটৰ ওচৰৰ গাংমৌ নামে এখন ঠাইত খিতাপি ল'লেগৈ। কিন্তু এই ঠাইখনে কোচসকলে আৰু উত্তৰৰ পৰ্বতৰ ডফলাসকলে সহজে ঢুকি পোৱাতে আছিল। গতিকে তাত থকাটোও এটা সমস্যা বুলি বুজি পাই তেওঁলোকে আৰু পূবৰ টালে গৈ ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ মাজৰ মাজুলীত থাকিবলৈ ল'লে আৰু ভাবিলে যে চাৰিওফালৰ ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পানীয়ে সম্ভৱতঃ তেওঁলোকক সকলো আক্ৰমণৰপৰা ৰক্ষা কৰিব।

ভূঞা আৰু বৈষ্ণৱসকলে বেলগুৰি বা ধূঁৱাছাট নামে এখন ঠাইত থাকিবলৈ ল'লে। চাৰিশ বছৰ পিছত যোৱা ১৯১৫ খ্ৰীষ্টাব্দত সেই ঠাইখন বাৰিষাৰ বানপানী আৰু ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ গৰাখহনীয়াত নিশ্চিহ্ন গ'ল। এই ঠাইত তেওঁলোক বৰ নিৰাপদে আছিল আৰু শঙ্কৰদেৱৰ নিজৰ ধৰ্মসম্প্ৰদায়টোৱেও ইয়াতে ভাল দৰে গা কৰি উঠিছিল। ইয়াত থকা কালছোৱাৰ আটাইতকৈ ডাঙৰ ঘটনা হ'ল তেওঁৰ প্ৰিয় শিষ্য আৰু প্ৰধান প্ৰচাৰক মাধৱদেৱক লগ পোৱাটো। মাধৱদেৱ তেতিয়া নিজৰ বিদ্যাগৰ্বেৰে গৰ্বিত এজন ৩২ বছৰীয়া কায়স্থ ডেকা। শঙ্কৰদেৱৰ দৰে মাধৱদেৱো প্ৰথম অবস্থাত এজন ঘোৰ শাস্ত্ৰ আছিল। শঙ্কৰদেৱৰ শিষ্য আৰু তেওঁৰ নিজৰ বৈনায়ক ৰামদাসৰ লগত বয়সত ডাঙৰ গুৰুজনৰ নতুন ধৰ্মমতৰ বিৰুদ্ধে তৰ্ক কৰিবৰ মনেৰে মাধৱদেৱ শঙ্কৰদেৱৰ ওচৰত উপস্থিত হ'ল। মাধৱদেৱে অলপ পৰৰ ভিতৰতে বুজিব পাৰিলে যে তেওঁ এজন প্ৰবল শক্তিশালী প্ৰতিপক্ষৰ সন্মুখীন হৈছে। কিয়নো শঙ্কৰদেৱ শাস্ত্ৰমত আৰু পশুৱলিৰ ঘোৰ বিৰোধী আছিল আৰু সিৰোধৰ

সপক্ষে মাধৱদেৱে যিমানেই যুক্তি দিছিল সেই সকলোবিলাককে শঙ্কৰদেৱে তৰ্কৰে খণ্ডন কৰিছিল। ডেৰ পৰ অৰ্থাৎ চাৰে চাৰি ঘণ্টা কাল জুৰি ছয়োজনৰ ভিতৰত তুমুল বাক্যুদ্ধ চলিল। অৱশেষত শঙ্কৰদেৱে 'ভাগৱত পুৰাণ'ৰ চতুৰ্থ স্কন্ধৰ ৩৯তম অধ্যায়ৰ চতুৰ্বিংশ শ্লোকটোৰ উদ্ধৃতি দিলে :

যথা তবোৰ্মূলনিষেচনেন তৃপ্যন্তি তৎস্কন্ধভূজোপশাখাঃ ।

প্ৰাণোপহাৰাচ্চ যথেষ্ট্ৰিয়্যাণাং তথা চ সৰ্বাৰ্চনমচ্যুতেজ্যা ॥

[বৃক্ষৰ মূলত যেন দিলে আনি জল ।

হোৱয় তৃপ্তি তাৰ পত্ৰ পুষ্প ফল ॥

ডালে পাতে সিঞ্চে যদি মূলত নেদয় ।

কদাচিতো ডালে পাতে তৃপ্তি নহয় ॥

ক্ষুধাতুৰ নৰে যদি অন্নক ভুঞ্জয় ।

তৃপ্তি হোৱন্ত ইন্দ্ৰিয় অতিশয় ॥

ভোজন বিহীনে পিন্ধে বস্ত্ৰ অলংকাৰ ।

ইন্দ্ৰিয়ৰ কিছু প্ৰীতি নহয় তাহাৰ ॥

কৃষ্ণক পূজিলে সমস্তৰে পূজা হয় ।

পৃথকে পূজিলে পূজা কেহো নলয় ॥]

মাধৱদেৱে একশৰণ ধৰ্মৰ বিৰুদ্ধে যিমানবিলাক যুক্তি দৰ্শাইছিল সেই সকলোবিলাকে ইমানতে হাৰ মানিলে। তেওঁ উপলব্ধি কৰিলে শঙ্কৰদেৱৰ মতেই ঠিক আৰু লগে লগেই তেওঁ শঙ্কৰদেৱৰ চৰণত পৰি তেওঁক গুৰু মানি ল'লে। তেওঁ তেতিয়াৰপৰাই গুৰু আৰু ধৰ্মৰ কাৰণেই সম্পূৰ্ণ জীৱন উছৰ্গা কৰিলে। ইয়াতে কিছুদিন আগতে তেওঁ নেৰেবীৰ বজাঘৰীয়া নাৰ্শালৰ কায়স্থ এজনৰ জীয়েকক বিয়া কৰাম বুলি জোৰোণ

পিন্ধাই থৈছিল। তেওঁৰ ধৰ্মসেৱাত যাতে ব্যাঘাত নজন্মে তাৰ কাৰণে অলপ কথাতো চেলু উলিয়াই তেওঁ সেই বিয়াখন ভাঙি পেলালে। তেওঁ ঘৰ-ছোৱাৰ এৰি ব'ৰাগী হৈ গুৰুৰ লগতে থাকিবলৈ ল'লে। এই ডেকা পণ্ডিতজনৰপৰা শঙ্কৰদেৱে এক নতুন বলহে যেন লাভ কৰিলে। গুৰুৰ দৈনন্দিন জীৱনতো মাধৱদেৱ ইমান আপোন আৰু একনিষ্ঠ সেৱক হৈ পৰিল যে গুৰুৱে তেওঁক “প্ৰাণ-বান্ধৱ” বুলি মাতিবলৈ ল'লে। মাধৱদেৱৰ কণ্ঠ বৰ সুৱদি আছিল। ফলত সমূহীয়া নাম-কীৰ্তনৰ সঙ্গীত আগতকৈও সোৱাদ লগা হ'ল আৰু অধিক লোকে নাম-কীৰ্তনত ভাগ লবলৈ ধৰিলে। এই দৰেই ভক্তৰ সংখ্যা বাঢ়ি যাবলৈ ধৰিলে।

একাধিক কাৰণত কৌটিকলীয়া ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্ম-ব্যৱস্থাৰ কৰ্মকাণ্ডৰ বিৰুদ্ধে শঙ্কৰদেৱৰ ধৰ্ম এক গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰত্যাহ্বান হৈ পৰিছিল। ভক্তিৰ পন্থা জাতি-বৰ্ণ-নিৰ্বিশেষে সকলোৰে কাৰণে মুকলি। এই পন্থাই ব্ৰাহ্মণ আৰু চণ্ডাল দুয়ো জাতিকে সমান ধৰ্মীয় মৰ্যাদা দিছে। শঙ্কৰদেৱে ঘোষণা কৰিলে: ‘চণ্ডাল পৰ্যন্ত কৰি হৰি-ভক্তি-অধিকাৰী’। পৰম পুৰুষত ভক্তি নিৱেদন কৰিবলৈ বিস্তৰ শাস্ত্ৰত পণ্ডিত হ'বৰ প্ৰয়োজন নাই। শঙ্কৰদেৱে ‘ভাগৱত পুৰাণ’ আদি পৱিত্ৰ গ্ৰন্থ সমূহ সবল অসমীয়া গীত আৰু পদ কৰি ভাঙিলে। তাৰ ফলত ধৰ্ম-সমাজৰ নিম্নতম লোকজনেও হাতে ঢুকি-পোৱা বস্তু হৈ পৰিল, কিয়নো প্ৰতিজন লোকেই এই গীতবিলাক গাব পাৰিছিল বা পদবিলাক আৰ্ঠৰাব পাৰিছিল অথবা আনে গোৱা শুনি আনন্দ লাভ কৰিব পাৰিছিল। তত্পৰি মহাপুৰুষে এই কথাও ঘোষণা কৰিলে যে

কেৱল গীত-পদ কীৰ্তন কৰি আৰু ভগৱন্তৰ ওচৰত সবল ভক্তি নিৱেদন কৰি যেয়ে সেয়ে পৰম পুৰুষাৰ্থ লাভ কৰিব পাৰে। একশৰণীয়া ধৰ্মৰ লগত খাপ খাব পৰা কৰ্মকাণ্ডৰ অনুষ্ঠান-খিনি তেওঁ ত্যাগ কৰিবলৈ দিয়া নাছিল যেন লাগে যদিও তেওঁৰ ধৰ্মমত সেই কালৰ পুৰোহিত সম্প্ৰদায়ৰ বৰ অসন্তোষৰ কাৰণ হৈ পৰিল, কিয়নো, নতুন ধৰ্মৰ প্ৰৱৰ্তনৰ ফলত নতুন এক শ্ৰেণীৰ গুৰুৰ সৃষ্টি হ'ল আৰু তাৰ ফলত পুৰণি পুৰোহিত-সকলৰ গুৰুত্ব ভালেখিনি কমি গ'ল। আন কি কিছুমান বিষয়ত পুৰণি দলটোক নতুন দলটোৱে আওকাণ কৰাও হ'ল। এই সকলোবোৰৰ ফলত বিশেষকৈ অবৈষ্ণৱ সম্প্ৰদায় বিলাক ক্ষতিগ্ৰস্ত হ'ল আৰু তান্ত্ৰিক ধৰ্মৰ প্ৰাচুৰ্য্যৰ স্থান অসম দেশত এই কথাৰ গুৰুত্ব কিমান তাক ন দি ক'বৰ প্ৰয়োজন নাই। ক্ষতিগ্ৰস্ত হোৱা পন্থী লোকসকলে ইয়াক এটা প্ৰত্যাহ্বান বুলি গ্ৰহণ কৰি মহাপুৰুষৰ অনুগামী সকলক গালি-শপনি পাৰি আৰু অত্যাচাৰ কৰি দেখেদেখকৈ তেওঁৰ বিৰুদ্ধাচৰণ কৰিবলৈ ল'লে। তেওঁলোকে বাটেদি কোনো বৈষ্ণৱ যোৱা দেখিলেই গালি দলিফমুটি মাৰিছিল, গালি-শপনি পাৰিছিল আৰু য'তে পায় ত'তে তেওঁলোকৰ ধৰ্মক কদৰ্থনা কৰিছিল। নতুন ধৰ্মৰ ফলত আৰ্থিকভাৱে ক্ষতিগ্ৰস্ত হোৱা পুৰোহিতবিলাকৰ উপৰিও ভাৰতী, কন্দলি, উপাধ্যায়, মিশ্ৰ আৰু আচাৰ্য আদি উপাধিৰে গৰ্বিত যি সকল ব্ৰাহ্মণ পণ্ডিত আছিল তেওঁলোকেও শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ পাণ্ডিত্যৰ বিশাল যশস্তাৰ ওচৰত নিজৰ খ্যাতি গ্লান হোৱা যেন অনুভৱ কৰিলে। পাৰশু বা তান্ত্ৰিক বৌদ্ধবিলাকৰ লগতো বৈষ্ণৱসকলৰ খোতামোজা লাগিছিল। শঙ্কৰদেৱে

‘পাষণ্ডমৰ্দন’ নামে কবিতা ৰচনা কৰি এই লোকসকলক সাৰ্ব্বকভাৱে সমালোচনা কৰিলে আৰু বৈষ্ণৱ আন্দোলনৰ কেন্দ্ৰস্থলৰ পৰা তেওঁলোকক আঁতৰি যাবলৈ বাধ্য কৰিলে। এই দৰে হিন্দুসকলৰ নিজৰ ভিতৰতে যেতিয়া বিদ্বেষৰ ভাবে অসহনীয় অবস্থা পালেগৈ তেতিয়া শঙ্কৰদেৱে তেওঁৰে এজন আত্মীয়ৰ ঘৰত এখন ধৰ্মসভাত মুখিয়াল পণ্ডিত ব্ৰাহ্মণসকলক লগ পোৱাৰ ব্যৱস্থা কৰিলে। সভাত উভয় পক্ষৰ তুমুল তৰ্ক হ’ল। মহাপুৰুষজনে যুক্তিতৰ্কৰ বলেৰে এই পণ্ডিতসকলৰ দ্বাৰা এই কথা স্বীকাৰ কৰাই ল’লে যে প্ৰাচীন শাস্ত্ৰৰ দৃষ্টিতো শঙ্কৰদেৱৰ ধৰ্মমত আৰু দৰ্শন অভ্ৰান্ত। এই দৰেই এই তৰ্কসভাখনৰ ফলত মহাপুৰুষজনৰ আৰু তেওঁৰ অনুগামীসকলৰ মৰ্যাদা যথেষ্ট বাঢ়ি গ’ল।

পাণ্ডিত্যৰ ক্ষেত্ৰত এই দৰে নিৰ্ঘাত পৰাজয় হোৱাৰ পিছতো পুৰোহিতসকলে শতক শালিবলৈ নেৰিলে। আহোম ৰজাসকলে তেতিয়ালৈকে হিন্দু ধৰ্ম লোৱা নাছিল, নিজৰ লগতে লৈ অহা পুৰণি ৰীতি-নীতিবিলাককে মানি চলিছিল। পুৰোহিতসকলে সেই আহোম শাসকসকলৰ সহায়তে এই ধৰ্মবিপ্লৱ দমন কৰিব পৰাৰ এটা আশা দেখিলে। পুৰোহিতসকলে চুছংমুঙ স্বৰ্গদেৱক (১৪৯৭-১৫৩৯) এই কথা লগালেগৈ যে বৈষ্ণৱবিলাকে পুৰণিকলীয়া ধৰ্মৰ প্ৰথা নাশ কৰিবলৈ ওলাইছে। লগতে তেওঁক বুজাই দিলে যে তাৰ ফলত ৰাজ্যবোৰে অমঙ্গল হোৱাৰ আশঙ্কা আছে। তেওঁৰ ৰাজ্যৰে এটা খণ্ডৰ প্ৰজাৰ মাজত এনে ধৰণৰ ক্ৰোধ হোৱাৰ বাতৰি স্বৰ্গদেৱক কাৰণে সম্বৱতঃ বিশেষভাৱে শঙ্কাৰ কাৰণ হৈ পৰিছিল; কাৰণ,

এহাতে পশ্চিমবপৰা কোচসকলে যি কোনো সময়তে আক্ৰমণ কৰাৰ আশঙ্কা আৰু আন হাতে ইতিমধ্যে বশ হোৱা অথবা বশ নহৈ উত্তৰৰ পৰ্বতীয়া অঞ্চলত বাস কৰা ভূঞা আৰু জনজাতীয় লোকসকলৰ পৰাও যি কোনো সময়ত বিপদ হোৱাৰ আশঙ্কাৰ ফলত ৰাজ্যৰ সেই খণ্ডই বণ-নীতিৰ দৃষ্টিৰপৰা কিছুদিনৰপৰা যথেষ্ট গুৰুত্ব লাভ কৰিছিল। ৰাজনৈতিক অস্থিৰতা দেখিয়ে ফুলবাৰী নামে ঠাইত ৰজাই ১৫১২ চনত বিশেষ ক্ৰমতাবে এজন সন্দিকৈ ৰাখিব লগীয়া হৈছিল আৰু ১৫২৮ চনত সন্দিকৈৰ ক্ৰমতাৰ এলেকা নাৰায়ণপুৰলৈকে বড়াই দিব লগীয়া হৈছিল।

বৈষ্ণৱ গুৰুজনাৰ বিচাৰ হ'ব লাগে বুলি ৰজায়ে খিতাতে আদেশ বিহিলে। তেওঁক লৰালৰিকৈ ৰাজধানীলৈ মতাই আনিলে আৰু আগতে ৰজাক লগোৱা মতে বৌদ্ধ পাষণ্ড-বীতিৰ সমান অবৈদিক অনাচাৰী ধৰ্ম প্ৰবৰ্তোৱা বুলি জগতীয়া কৰি তেওঁৰ বিৰুদ্ধে গোচৰ ল'লে। বিচাৰখন অৱশ্যে চমুতে শেষ হ'ল। তেওঁৰ ধৰ্মমত আৰু তেওঁ প্ৰবৰ্তাৰ খোজা বীতি-নীতিৰ কোনো দোষ নেদেখি ৰজাই শঙ্কৰদেৱক নিৰ্দোষী বুলি সসন্মানে মুক্তি দিলে। আনহাতে এনে এজন সাধুলোকৰ বিৰুদ্ধে মিছা অভিযোগ অনাৰ কাৰণে টুটকীয়া পুৰোহিতসকলৰ ওপৰতহে স্বৰ্গদেৱ কষ্ট হ'ল।

শঙ্কৰদেৱৰ অম্লগামী ভূঞাসকলে যদিও ভালেদিন আগতেই তেওঁলোকৰ প্ৰশাসনীয় কাৰ্য-কলাপ এৰি পেলাইছিল তথাপিও বোধহয় তেওঁলোকৰ কোনো কোনোজনৰ তেতিয়াও সামান্য স্বাধীনতাৰে সৈতে আহোমসকলেৰে সৈতে কিছু প্ৰশাসনীয়

সম্বন্ধ আছিল ; কিয়নো ভূঁঞাসকলৰ মাজবেপৰা শঙ্কৰদেৱৰ ভতিজাক জগতানন্দই নিজৰ ধাৰ্মিক মতি-গতিৰ কাৰণেই বামবায় উপাধি লাভ কৰিছিল। শঙ্কৰদেৱৰ জেঁৱায়োক হৰি ভূঁঞাও এশলোকৰ অধিকাৰী আছিল বুলি কোৱা হৈছে। ইয়াৰ তাৎপৰ্য বোধহয় এয়ে যে হৰি জেঁৱাইৰ তলত এশ গোট পাইক বা চাৰিশ কৰ্মঠ পুৰুষ বণ কৰিবৰ কাৰণে অথবা অশু ভাবে বজাঘৰীয়া কামত গা খাটি দিবৰ কাৰণে সাজু আছিল। এই সময়তে বজাঘৰৰ কাৰণে হাতী খৰা কামত লাগি দিবৰ কাৰণে ধূৱাঁহাট আৰু নাৰায়ণপুৰৰ ভূঁঞাসকললৈকো বাজ-ধানীৰ পৰা আদেশ আছিল। অৱশ্যে এই কথাৰ অন্তৰালত আচলতে কিবা দুৰভিসন্ধি আছিল নে কি সেইটো বুজা নাযায়। কি নহওক, ভূঁঞাসকলে বৰকৈ গাত লাগি কাম নকৰিলে যেন লাগে নাইবা এনে কামত অভিজ্ঞতা নথকাৰ কাৰণেই ভাল দৰে বখীয়া দিব নোৱাৰিলে। তাৰ ফলত তেওঁলোকৰ ভাগৰ ছোৱা গড়েদিয়ে হাতী পলাই সাৰিল। তেতিয়া সন্দিকৈ এজনে হৰি জেঁৱাই আৰু মাধৱক বন্দী কৰি নি গড়গাঁৱৰ বাজধানী পোৱালৈগৈ। তেওঁলোকৰ বিচাৰ হ'ল আৰু বিচাৰত দোষী সাব্যস্ত হ'ল। হৰি জেঁৱাইক চাওদাঙে কাটিলে আৰু দেখাতে ব'ৰাগী চেহেৰাৰ মাধৱক তাতে নজৰবন্দী কৰি ৰাখিলে। তেওঁ কাষৰে-পাজৰে ভিক্ষা কৰি আৰু মাজে মাজে বাজ-বিষয়াসকলৰ ঘৰত 'বামায়ণ' গাই পেট প্ৰবৰ্ত্তাবলৈ ধৰিলে। প্ৰায় ছমাহ পিছত মাধৱদেৱক এৰি দিয়া হ'ল। তেওঁ ধূৱাঁহাটলৈকে ওবে বাট খোজ কাটি আহি হৰি জেঁৱাইক বধ কৰাৰ বতৰা গুৰুক দিলেহি এই কথাত মহাপুৰুষজনাই বৰ বিষম পালে।

আহোমৰাজ্যত যে আক বেচি দিন জীৱন নিৰ্বাহ কৰাটো সম্ভব নহয় সেই কথা নিশ্চিতকৈ বুজিলে।

কোচবেহাৰৰ বজা বিশ্বসিংহ ১৫৩৪ খ্ৰীষ্টাব্দত স্বৰ্গী হ'ল আৰু তেওঁৰ পুতেক মল্লদেৱে নবনাৰায়ণ নাম লৈ ৰাজপাটত উঠিল। নবনাৰায়ণৰ ভায়েক গুৰুধ্বজ বা চিলাৰায়ক যুবৰাজ বা চোটৰজা পাতিলে আৰু কোচ সৈন্তবোৰে তেৱেঁই সেনাপতি হ'ল। ছয়োজন ৰাজকুমাৰেই সৰুতে কাশীত শিক্ষা লাভ কৰিছিল আৰু তাৰ ফলত নবনাৰায়ণে সংস্কৃতত শ্লোক ৰচিব পাৰিছিল আৰু চিলাৰায়ে জয়দেৱৰ 'গীতগোৱিন্দ'ৰ 'সাবৰীতী টীকা' ৰচনা কৰিব পাৰিছিল। তেওঁলোকে সাহিত্য আৰু সংস্কৃতিৰ পৃষ্ঠপোষকতাও কৰিছিল। বিশ্বসিংহৰ অপূৰণ হৈ বোৱা মনকামনা পূৰণ কৰিবৰ মানসেৰে ১৫৪৬ চনত চিলাৰায়ে এক বিশাল সৈন্ত-বাহিনী লৈ আহোম ৰাজ্যৰ অভিমুখে যাত্ৰা কৰিলে। কেইবা-ঠাইতো কেইবাখনো ৰণ হ'ল আৰু সকলোতে আহোমৰ পৰাজয় ঘটিল। পিছৰ বছৰ কোচসৈন্তই নাৰায়ণপুৰলৈকে আগ বাঢ়ি গৈ কোঠ মাৰি ব'ল। তেতিয়া আহোম ৰজা চুক্ৰেংমুঙে (১৫৩৯-৫২) কোচসৈন্তৰ কোঠৰ পিছফালে এখন চাউনী পাতিলে। ফলত কোচসেনাই আত্মৰক্ষাৰ কাৰণেহে বুজিবলৈ বাধ্য হ'ল। কোচসৈন্ত প্ৰায় সমূলি নিপাত হ'ল আৰু কোচ সেনাপতিজনেও কোনোমতে পলাই সাবিলে।

সেই সন্ধিক্ষণতে শত্ৰুৰদেৱ আৰু তেওঁৰ অহুগামীসকল তেতিয়া নবনাৰায়ণৰ অধীনত থকা কামৰূপলৈ পলাই আহিল। কোচ ৰজাজন আৰু তেওঁৰ সেনাপতিজন যে কিমান বিদ্বান আৰু উদাৰ সেই কথা জানিব পাৰি মহাপুৰুষজনাৰ মনত

আগতেপৰাই তেওঁলোকৰ প্ৰতি এটা প্ৰৱল অনুতাপ আছিলেই। এই কথাও সুবিদিত যে কামৰূপত থকা ভূঞাসকলৰ আগতে যদিও কোচৰজাবে সৈতে শত্ৰুতাহে আছিল তথাপি ৰাজকোঁৱৰ দুৰ্জয়ৰ দিনত হ'লে কোচসকলৰ লগত শান্তি স্থাপন কৰি তেওঁলোকৰ সেনাবাহিনীত যোগ দি নাইবা অন্তৰ্ভাবেই সহায় কৰি দিবলৈ সন্মত হ'ল। সেই ভূঞাসকলৰে গাভৰু খাঁ নামে এজনে কোচৰজাৰ সন্মতিক্ৰমে লগত তাকৰীয়া সেনাৰ দল এটা লৈ আহোমৰ সলাৰ পানীফাটলৈকে আগ বাঢ়ি আহিল। শঙ্কৰদেৱ আৰু আন ভূঞা আৰু বৈষ্ণৱসকলে এই বাতৰি পাই নিজৰ বয়বস্ত্ৰ সকলোখিনিকে নাওঁ কেইখনমানত ভৰাই ধূৱাহাট এৰিবলৈ ল'বালৰি লগালে। এই ভাগি যোৱা লোকসকলৰ নিৰাপদে কোচৰাজ্যত সোমোৱালৈকে বখীয়া সেনাই আগবঢ়াই নিবৰ কাৰণে গাভৰু খাঁই ব্যৱস্থা কৰি দিলে। এই দলটোৱে অলপ দিনৰ কাৰণে কেইবাঠাইতো থাকি অৱশেষত বৰ্তমান বৰপেটাৰ চূণপোৰা নামে ঠাইত খিতাপি ল'লেগৈ।

এই ঠাইতে গৈ শঙ্কৰদেৱে অধুনাভ্য নাটবিলাকৰ ভিতৰত প্ৰথম 'বিপ্ৰপত্নী-প্ৰসাদ'ৰ অভিনয় কৰালে। এই নাটত ধৰ্ম-কৰ্মৰূপে পশুৰলিতকৈ ভক্তিক শ্ৰেয় বুলি দেখুৱা হৈছে আৰু এই নাটখনকে ধূৱাহাটৰ কৰ্মকাণ্ডীসকলৰ কটু সমালোচনাবো এটা প্ৰত্যুত্তৰ বুলি ধাৰণা হয়। সেই সময়ত ওচৰ দূৰ সকলো ঠাইৰপৰাই তেওঁৰ ধৰ্ম ল'বলৈ দলে দলে মানুহ আহিবলৈ ধৰিলে। সেই সময়তে ভবানন্দ নামে এজন বিচক্ষণ বুদ্ধিৰ চহকী সাউদক শিষ্টৰূপে লাভ কৰাটো এটা অতিশয় গুৰুগুৰু কথা হ'ল। গুৰুজনাই তেওঁক নতুনকৈ নাৰায়ণ নাম দি ল'লে

আৰু শেষলৈ তেৱেঁই ঠাকুৰ আতা বুলি জনাজাত হ'ল। তেওঁ
বৰ প্ৰভাৱশালী লোক আছিল আৰু তেওঁৰ যোগেদিও বহুতো-
লোক শব্দবদেৱৰ শিষ্য হ'ল।

মহাপুৰুষে আকৌ ছুবাৰ ধকা ঠাই সলাই অৱশেষত পাট
বাউসীতে নিগাজীকৈ থাকিবলৈ ল'লে। গুৰুজনাই জীৱনৰ
শেষৰ ওঠৰ কি কুৰি বছৰ এই ঠাইতেই বাস কৰিছিল কাৰণে
আজিও এই ঠাই লোকে যথেষ্ট শ্ৰদ্ধাৰ চকুৰে চায়। কোচ
ৰাজ্যত তেওঁ তুলনামূলকভাৱে যথেষ্ট শাস্তিৰে জীৱন কটাব
পাৰিছিল আৰু তাৰ ফলত নিজৰ জীৱনৰ উদ্দেশ্যক যথেষ্টভাৱে
বাস্তবত ৰূপ দিবৰ কাৰণে সুযোগ পাইছিল। তেওঁৰ বাকী
চাৰিখন নাটক ('কল্পিগীহৰণ', 'পাৰিজাতহৰণ', 'কালীয়দমন'
আৰু 'কেলিগোপাল') 'ভাগৱতপুৰাণ'ৰ কেইবাটাও ৰুহ আৰু
'ৰামায়ণ'ৰ উত্তৰ কাণ্ডৰ অসমীয়া ভাঙনিকে ধৰি তেওঁৰ প্ৰধান
গ্ৰন্থসমূহৰ সবহাধিনিকে এই কালছোৱাৰ ভিতৰতে ৰচনা
কৰিছিল। তেওঁৰ আটাইতকৈ জনপ্ৰিয় পুথি 'কীৰ্তনদোষা'-
খনো এই সময়তে লিখি শেষ কৰে। ইয়াতেই 'ভক্তিৰত্নাকৰ'
নামে সংস্কৃত তত্ত্বমূলক গ্ৰন্থখনিও লিখি উলিয়ায়। এই সময়-
ছোৱাতে তেওঁৰ পছত যোগ দিয়া নতুন শিষ্যসকলৰ ভিতৰত
পিছলৈ দুটা বেলেগ পন্থৰ প্ৰবৰ্তকৰূপে ফাটি যোৱা দামোদৰদেৱ
(১৪৮৮-১৫২৮) আৰু হৰিদেৱ (১৪২৩-১৫৬৮) আৰু শুকবি
অনন্ত কন্দলিও আছিল। তেওঁলোক তিনিওজন ব্ৰাহ্মণ।
এজন কছাৰী ৰজাকো শব্দবদেৱে শৰণ দিয়াইছিল পিছে হুৰ্তাগ্য-
ক্ৰমে তেওঁৰ নামটো চৰিতপুথিবিলাকত উল্লেখ কৰা নাই।

পাটবাউসীৰপৰাই ১৫৫০ চনত শব্দবদেৱে দ্বিতীয়বাৰ তীৰ্থ

ভ্ৰমণ কৰিবলৈ যায়। এই বাৰ অৱশ্যে তেওঁ পুৰীলৈকেহে গৈছিল। ইয়াৰ কিছুদিন আগতে কোচসেনাপতি চিলাবায়ৈ ঘটনাক্ৰমে শঙ্কৰদেৱৰ ভতিজাক বামবায়ৰ স্কন্দৰী কন্যা কমলা-প্ৰিয়া বা ভূৱনেশ্বৰীক দেখা পাই গোৱালপাৰা জিলাৰ পশ্চিম সীমাত থকা বামবায় কুঠি নামে ঠাইত বিয়া কৰাইছিল। মহাপুৰুষে লগত প্ৰায় ছকুৰি ভকত লৈ এদিন আঘোনমহীয়া কৰকাল পুৱাত তীৰ্থলৈ বুলি ওলাই গ'ল আৰু ঘূৰি বহাগত ঘৰলৈ উভতি আহিল। কোনো কোনো চৰিতকাৰৰ মতে তেওঁ যাওঁতে বাটতে নবদ্বীপত অথবা পুৰীতে শ্ৰীচৈতন্যৰ সৈতে ভেটাভেটি হৈছিল। কিন্তু এইটো ধৰ্মপ্ৰাণ লোকৰ মনে পতা ঘটনা যেনহে লাগে। কোনো কোনো প্ৰাচীন লেখকে আকৌ বামানন্দ (যি বামানন্দ ইয়াৰ আগতেই ১৪২১ চনতে ঢুকাইছিল), হৰিব্যাস (নিজৰ ধৰ্মসম্প্ৰদায়ৰ কাৰণে সংকীৰ্তনৰ দৰে পঢ়া বচোতা, চৈতন্য আৰু বল্লভৰ সমসাময়িক। নিত্বাৰ্ক সন্ন্যাসীসকলৰ মুখিয়াল হৰিব্যাস মুনিকেই বোধহয় বুজাব খুজিছে) আৰু আনকি কোনো কোনো পৌৰাণিক চৰিত্ৰৰে সৈতেও শঙ্কৰদেৱৰ ভেটাভেটি হৈছিল বুলি দেখুৱাবলৈ চেষ্টা কৰে। কোনো কোনো চৰিতকাৰৰ মতে গয়াইদি পুৰীলৈ যাওঁতে বাটতে কবীৰৰ মঠত সোমাই গৈছিল আৰু তাতে কবীৰৰ জীয়েকৰ জীয়েকক লগ পাইছিল। লোঙ্গ নামৰ ভিবোতা এগৰাকীৰ ফালৰপৰা কবীৰৰ কমালি নামৰ ছোৱালী এগৰাকী জন্ম হোৱাৰ বিষয়ে বেলেগ বেলেগ ধৰণৰ কিংবদন্তি চলি আহিছে কিন্তু কমালিৰ কিবা সম্ভান-সম্ভতি হৈছিল নে নাই সেই বিষয়ে লোকপৰম্পৰা সম্পূৰ্ণ নিৰাত। অসমীয়া চৰিত বচোতাসকলৰ মতে শঙ্কৰদেৱে

উত্তৰ ভাৰতৰ এই বহুশ্ৰৱাদী কবি জনক এজন কেৱল ভক্ত বুলি মানি লৈছিল। অৰ্থাৎ মুছলমানৰ ঘৰতে জন্ম লৈ মুছলমানৰ ঘৰতে ডাঙৰ-দীঘল হোৱা সৰ্ব্বোত্তম তেওঁ আছিল সম্পূৰ্ণভাৱে একশৰণীয়া। কবীৰ এজন ভক্ত আছিল কিন্তু তেওঁৰ ওপৰত চুফী দৰ্শন আৰু অদ্বৈত বেদান্তৰ প্ৰভাৱ পৰিছিল। তেওঁ নিৰাকাৰ ব্ৰহ্মবহে অমুভূতি পাবলৈ প্ৰয়াস কৰিছিল। শঙ্কৰদেৱৰ ৰচনাতো যে অদ্বৈতবাদৰ ভাব ছুটি ওলাইছিল সেই বিষয়ে কোনো সন্দেহ নাই। অদ্বৈতবাদকে সামাগ্ৰভাৱে সলনি কৰি লৈ তাৰে সৈতে গভীৰ ভক্তিৰ অমুভূতিৰ সময় ঘটাইছিল। কবীৰক যি দৰে নিগুৰা (গুৰু নোহোৱা) বুলি কোৱা হয় সেই দৰেই অসমৰ এই মহাপুৰুষজনৰো কোনো ধৰ্মগুৰু নাছিল। কবীৰে হিন্দু আৰু মুছলমানসকলৰ ভিতৰত থকা বিবাদ দূৰ কৰিবলৈ বিচাৰিছিল। শঙ্কৰদেৱে অৱশ্যে জাতিভেদ প্ৰথা নিৰ্মূল কৰিবলৈ বিচাৰি নাছিল, কিন্তু সকলো জাতিৰে শিষ্য লৈছিল আৰু তেওঁৰ শিষ্যসকলৰ ভিতৰত পৰ্বতীয়া জাতিৰ লোকে আছিল আৰু চাঁদসাই নামে এজন মুছলমান দৰ্জীও আছিল। চাঁদসাই ভক্তিৰ সাধনমৰ্গত যথেষ্ট উচ্চস্তৰ পাইছিলগৈ বুলি মানি লোৱা হৈছিল।

পুৰীৰপৰা ঘূৰি আহি শঙ্কৰদেৱে আকৌ নিয়মিতভাৱে নাম-প্ৰসঙ্গ, শৰণ-ভজন আৰু পুথি লিখাৰ কামত মন দিলে। তেওঁৰ এই ধাৰণা হৈছিল যে নবনাবায়ণ ৰজা আৰু চিলাৰায় দেৱানৰ বিচোৎসাহী স্বভাৱৰ ফলত তেওঁ শান্তিৰে কাম কৰিবলৈ সূচল পাব। এই সময়ত শঙ্কৰদেৱৰ বৈষ্ণৱ আন্দোলন সৰ্বোৰ্ধৰে চলিবলৈ ধৰিলে আৰু তেওঁৰ ধৰ্মসম্প্ৰদায়েও সম্পূৰ্ণ বিস্তৃতি লাভ

কৰিলে। কিন্তু এই নতুন ধৰ্মসম্প্ৰদায়ৰ জনপ্ৰিয়তা বাঢ়ি যোৱাৰ লগে লগে তাৰ প্ৰতি আকৌ নতুনকৈ বিদ্বেষ হ'বলৈ ধৰিলে। পুৰোহিত সম্প্ৰদায়ৰ যি সকলে শঙ্কৰদেৱে প্ৰচাৰ কৰা মতবিলাক সহ্য কৰিবলৈ টান পালে তেওঁলোকে নতুন সম্প্ৰদায়ে পুৰণি নীতিৰ যি বিৰোধিতা কৰিছে সেই বিষয়ে নানান কটুক্তি কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু শঙ্কৰদেৱৰ ক্ৰিয়া-কলাপৰ বিষয়ে সম্ভৱ বজা নবনাৰায়ণৰ কাণত সাতখন আঠখন কৰি লগাবলৈ ধৰিলে। এনে টুটকীয়া কথা শুনি বজা খঙত টিঙিৰিতুলা হৈ পৰিল। এই ধৰ্মবিপ্লৱীজনক বন্দী কৰি আনিবৰ কাৰণে এদল গৰমালিক পাটবাউসীলৈ পঠালে। সিংহাসনৰ কাজ কৰা গাকত চাপৰ মাৰি বজাই ক'লে—“মই শঙ্কৰক বধিম; ছালেৰে দামা ছাম, হাড়েৰে বাম শঙ্কৰৰ।” মহাপুৰুষে বজাৰ এই ছুভিসন্ধিৰ কথা গম পাই গৰমালি কেইজন আহি পাটবাউসী পোৱাৰ আগতেই ঘৰপৰা পলাই গ'ল। নাৰায়ণ ঠাকুৰ আৰু গকুল চান্দ নামে তেওঁৰ শিষ্য দুজনকে ধৰি আনি ৰাজধানী পোৱালৈহি আৰু শঙ্কৰদেৱ নো ক'ত লুকাই আছে সেই কথা উলিয়াবৰ কাৰণে আৰু শঙ্কৰদেৱ যে সমাজ-বিৰোধী কামত লিপ্ত আছে সেই কথাৰ সৈ লোভাবৰ কাৰণে তেওঁলোকক নানা ধৰণৰ কঠোৰ শাস্তি বিহিলে। কিন্তু সেই বৈষ্ণৱ দুজনে হ'লে তেওঁলোকৰ গুৰুজনা নো ক'ত লুকাই আছে সেই বিষয়ে, অথবা গুৰুৱে কিবা বেয়া কাম কৰিছে, সেই বুলি মাত এটাকে নামাতিলে। এই দোষতে তেওঁলোক দুজনক ভোটৰ লগত ঘোঁৰাৰে সলালে। কিন্তু ভোট কেইজনেও এই মানুহ দুজনত সাধুতা দেখি মুগ্ধ হৈ তেওঁলোকক এৰি দিলে। বজাৰ বিজ্ঞ

গৰমালিৰ তদ্বাবধানত দোবী সাব্যস্ত হোৱা এই বৈষ্ণৱ ছন্দ আছিল তেৱেঁ। পাঁচ কুৰি টকা দণ্ড দি বজাৰ দায় ভাঙিলে আৰু নিজেও বৈষ্ণৱধৰ্মত শৰণ ল'লেহি।

তাৰ পিছত শঙ্কৰদেৱ গোপন ঠাইবপৰা ওলাই আহি আকৌ আঢ়ৈমাহমানৰ কাৰণে সদৰিকৈ ওলাই ফুৰিছিল। তেনেতে আনৰ প্ৰবোচনাত বজাই আকৌ তেওঁক ধৰি নিবলৈ মানুহ পঠালে। তেতিয়া ৰাজশুক কণ্ঠভূষণে আৰু চিলাবায়ুৰ দপ্তৰত থকা শঙ্কৰদেৱৰ পুতেক বামানন্দই দেৱানক এই বিষয়ে ভূ-ভা দিছিল আৰু দেৱানেও লগে লগে নিজৰ মানুহ পঠিয়াই শুকজনাৰ নারেৰে পাটবাউসীৰপৰা ফুলবাৰীৰ নিজৰ বহালৈ নিয়াইছিল।

শুকজনাৰ তেওঁৰ হাতত শোধাই দিবৰ কাৰণে মৰনাবায়ুৰে ভায়েকক নিৰ্দেশ দিলে আৰু এই বুলি কথা দিলে যে ভাল দৰে বিচাৰ নকৰাকৈ এই ভকতজনৰ তেওঁ একো অপকাৰ নকৰে। এই কথাতে শঙ্কৰদেৱেও কেৱল এজন হাত ধৰা লোকৰে সৈতে কোচ ৰাজসভাত উপস্থিত হ'লগৈ আৰু চিলাবায়ুও এই ঐতিহাসিক যোগাযোগটোৰ বিষয়ে ঘোঁৰাৰ ডাকোৱাল নিয়োগ কৰি দাঁড়ৰ বাতৰি দাঁড়ে লৈ থাকিবলৈ ধৰিলে। শঙ্কৰদেৱেও বজাৰ দৰবাৰৰ সাত খলপাৰ ওপৰলৈ এখলপা এখলপাকৈ উঠি যাওঁতে তোটয় ছন্দত নিজে বচনা কৰা “মধু দানৱ দাৰণ দেৱ বৰম্” বোলা প্ৰসিদ্ধ গীতটি গাই যাবলৈ ধৰিলে। তেওঁ এনে গান্ধীৰ্বপূৰ্ণভাৱে উপস্থিত হোৱাৰ ফলত তাত এনে এটি আলোড়নৰ সৃষ্টি হ'ল যে বজাৰ দপ্তৰত দলিচা বা কন্বলত বহাৰ ক্ষমতা কাৰো নাছিল যদিও এই বৈষ্ণৱজনক নিজৰ সন্মুখে

এখন সুধাসনত বজাই বহুৱালে। আন কোনো বাদ-বিসত্বাদ হোৱাৰ আগতেই মহাপুৰুষে “নাৰায়ণ কাহে ভকতি কক তেবা” বৰগীতটি গাই সাক্ষাৎ নাৰায়ণস্বৰূপ সকলো প্ৰাণীৰ প্ৰতি ভগবানৰ কৃপা প্ৰাৰ্থনা কৰাৰ পিছত বজাৰ বীৰহ বৰ্ণাই এটি প্ৰশস্তি গালে। বজাই নিজেও আঠোটা মূল সংস্কৃত শ্লোকৰ ওপৰত টীকা ৰচনা কৰিছিল। তাকে গুৰুজনাক আনি দেখুৱালত তাৰ এনে গভীৰ পাৰমাৰ্থিক ব্যাখ্যা দিলে যে তেওঁৰ জ্ঞানৰ গভীৰতা আৰু বিশালতা দেখি সকলো সভাসদ অত্যন্ত মুগ্ধ হ’ল। গুৰুজনাৰ অসাধাৰণ ব্যক্তিত্ব দেখি নৰনাৰায়ণে ইমান অভিভূত হ’ল যে আগতে তেওঁৰ প্ৰতি কৰা কঠোৰ ব্যবহাৰৰ বাবে ক্ষমা বিচাৰিলে। এই ধাৰ্মিক অতিথিজনৰ হকে বজাইনো কি কবিব পাৰে তাকে জানিবলৈ বিচাৰিলে। শঙ্কৰদেৱে ইয়াকে জনালে যে আন পক্ষই অনা অভিযোগ-বিলাকৰ এটা প্ৰত্যুত্তৰ দিবৰ কাৰণে তেওঁ এটা সুবিধা বিচাৰে। তেতিয়া বজাই এই প্ৰস্তাৱ কৰিলে যে মহাপুৰুষজন নিতৌ পুৱা ৰাজচ’বালৈ যাব আৰু তাতে প্ৰবীণ ভ্ৰাম্ৰণ পণ্ডিতসকলে দিয়া যুক্তি খণ্ডন কৰিবগৈ আৰু পিছ বেলাহে চিলাবায়ৰ চ’বালৈ যাব। শঙ্কৰদেৱো এই প্ৰস্তাৱত মান্তি হ’ল আৰু প্ৰত্যেক পুৱাতে প্ৰতিপক্ষৰ বিৰুদ্ধে জয় লাভ কৰিবলৈ ধৰিলে। তেওঁ ৰাজ-চ’বাত গোৱা নতুন নতুন গীতবিলাকে বজা আৰু বিষয়া-সকলক এনে দৰে মুগ্ধ কৰিলে যে তেওঁলোকে প্ৰত্যেক দিনেই তেওঁ সুৱদি কৰ্ত্তেৰে গোৱা গীত শুনিবৰ কাৰণে আগ্ৰহেৰে বাট চাই থকা হ’ল। এই দৰেই মহাপুৰুষজনাৰ জ্ঞানৰ গভীৰতা আৰু ধৰ্মবিশ্বাসৰ শ্ৰেষ্ঠতাৰ বিষয়ে নৰনাৰায়ণৰাজৰ দৃঢ় প্ৰত্যয়

জগদ্বিল আৰু চিৰকালৰ কাৰণে গুৰুজনা তেওঁৰ পৰম বন্ধু হৈ পৰিল। অনিচ্ছাসত্বেও গুৰুজনাই নিতৌ বজাঘৰৰ পৰা একোটা শকত ভেটা নিজৰ বহালৈ লৈ যাব লগাত পৰিল। পুৰোহিতবৰ্গ এইদৰে সম্পূৰ্ণৰূপে পৰাভূত হোৱাৰ পিছত তেওঁলোকৰ যাত্ৰা জীৱিকাৰ পথ সমূলি বন্ধ কৰি নিদিয়ে তাৰ কাৰণে শঙ্কৰদেৱৰ ওচৰত খাটনি ধৰিলে। শঙ্কৰদেৱে তেতিয়া এই কথা ন দি ক'লে যে তেওঁ ব্ৰাহ্মণসকলৰ শত্ৰু নহয়। কিন্তু এই কথাও তেওঁ সকিয়াই দিলে যে যদি কোনোবাই তেওঁৰ বিৰুদ্ধাচৰণ কৰে তেনেহ'লে তাৰ প্ৰত্যুত্তৰ দিয়াটো তেওঁৰ কাৰণে প্ৰয়োজনীয়। যি কি নহওক, বিৰোধী পণ্ডিতসকলে সিমানতো বৈষ্ণৱসকলক অত্যাচাৰ কৰিবলৈ এৰি নিদিলে। কিন্তু বজা আৰু দেৱান দুয়োজনৰে বন্ধুত্ব আৰু পৃষ্ঠপোষকতা লাভ কৰি শঙ্কৰদেৱ আৰু তেওঁৰ অনুগামীসকলে সম্পূৰ্ণ নিৰাপদভাবে ঘূৰাচকা কৰিব পৰা হ'ল। লগতে নব্যবৈষ্ণৱ সম্প্ৰদায়ে কোচবেহাৰ আৰু কামৰূপ জুৰি পূৰ্ণ উজ্জমেৰে প্ৰসাৰ লাভ কৰিলে।

বজা আৰু ধৰ্মগুৰুজনাৰ ভিতৰত এই মিত্ৰতাৰ বন্ধন সংঘটিত হোৱাৰ পিছৰপৰাই গুৰুজনাই ৰাজধানী কোচবেহাৰ আৰু বৈষ্ণৱ আন্দোলনৰ কেন্দ্ৰস্থল পাটবাউসীৰ মাজত কেইবাবাৰো অহা যোৱা কৰিবলগীয়া হৈছিল। ৰাজধানীত থকা কালছোৱাত শঙ্কৰদেৱে ফুলবাৰীত থাকিবলৈ লৈছিল। সেই কালছোৱাৰ দিনৰ বেলাটো নবনাৰায়ণৰ চ'ৰাত তেওঁ কটাইছিল। চিলাৰায়ে অৱশ্যে ৰাজধানীৰ ওচৰতে সকলৈ সত্ৰ এখনো পাতি দিছিল। পিছলৈ সেইখনেই ভেলা বা ভেলাডলা সত্ৰ বুলি জনাজাত

হ'ল। কেতিয়াবাই এশ বছৰ দেওনা চেবাই আহি গুৰুজনা তেতিয়ালৈ যথেষ্ট বুঢ়া হৈছিল। বৃদ্ধ হোৱা হেতুকে চিলাৰায়ে যেতিয়া 'জন্মপুৰাণ' নামে সংস্কৃতপুথিখন অসমীয়ালৈ ভাঙিবলৈ শঙ্কৰদেৱক অনুৰোধ কৰিলে, তেতিয়া তেওঁ সুযোগ্য শিষ্য মাধৱদেৱৰদ্বাৰাই হে চমুকৈ তাৰ পদ কবালে। চিলাৰায়ৰ অনুৰোধক্রমেই গুৰুজনাই এই সময়তে বৰ্তমান বৰপেটাৰ তাঁতিকুচিৰ তাঁতিবিলাকৰ হতুৱাই অংশী হাত দীঘল এখন কাপোৰ বোৱাই কংসবধলৈকে কৃষ্ণৰ আত্মলীলাৰ সকলোবিলাক লীলাৰ ছবিৰে ফুল তোলাইছিল। এই ফুলবচা কাপোৰখনেই বৃন্দাবনীবজ্জ নামে জনাজাত। বজ্জাৰ সভাতে এদিনাখন আন তিনিকুৰি পণ্ডিতেৰে সৈতে নদীয়াৰ শাস্তিপুৰবৰপা অহা কৱিচন্দ্ৰ দ্বিজ নামেৰে পণ্ডিত এজনেৰে সৈতে শঙ্কৰদেৱৰ তৰ্ক হয়। পণ্ডিতজনে এই বুলি তৰ্ক আৰম্ভিলে যে অত্ৰাক্ষণ হৈ শঙ্কৰদেৱে 'ভাগৱতপুৰাণ' স্পৰ্শ কৰাটো অমুচিত হৈছে। এই তৰ্কতো শঙ্কৰদেৱে জয় হ'ল। পাটবাউসীত থকা কালতে শঙ্কৰদেৱে 'কংসবধ' নামে এখন নাটক ৰচনা কৰিছিল বুলি শুনা যায়। কিন্তু এতিয়া সেই নাটকখনৰ কেৱল গীতবিলাকহে পোৱা গৈছে।

১৪৮৯ শক ফাল্গুন মাহত শঙ্কৰদেৱে পাটবাউসীৰপা কোচবেহাৰলৈ শেষযাত্ৰা কৰে। বাটতে গণককুচিত থকা মাধৱদেৱৰ সন্তত এবাতি থাকি যায়। সেই দিনাই তেওঁৰ আটাইতকৈ প্ৰিয় শিষ্যজনেৰে সৈতে হৃদয়-ভাণ্ডাৰ খুলি কথা-বতৰা হয়। তেওঁ অলাই যোৱা বস্তুগছি উজ্জলাই ৰাখিবলৈ কয়। শিষ্যক এই বুলি কথাও দিলে যে মাধৱক তেওঁ কেতিয়াও নেৰে। তেওঁৰ 'দশম কীৰ্তন'তে তেওঁক পোৱা যাব। পিছদিনা পুৱাই

তেওঁৰ প্ৰিয় শিষ্যসকলৰপৰা বিদায় লৈ ব্ৰহ্মপুত্ৰৰে ভটীয়াই যায়গৈ।

ভেলাডঙা পোৱাৰ পিছত শঙ্কৰদেৱ তাত ছমাহ আছিল। এই কালছোৱাত তেওঁ পুৱা বেলাটো নবনাবায়ণৰ তাত' আৰু পিছ বেলাটো চিলাবায়ৰ তাত কটাইছিল। তেওঁ এই সময়ত অত্যন্ত জ্বাৰেস্ত হৈ পৰিছিল, কিন্তু তথাপি এই সময়তে তেওঁৰ শেহতীয়া গ্ৰন্থ 'বামবিজয়'নাটখনি লিখি থৈ যায়। চিলাবায়ৰ অনুবোধক্ৰমেই এই নাটখনি ৰচনা কৰি চিলাবায়ৰ নটুৱা-সকলৰেই তাৰ অভিনয় কৰায়। নাটখনি ১৪২০ শকত ৰচিত বুলি উল্লেখ কৰা হৈছে। সেইটোৱেই গুৰুজনাৰ জীৱনত শেষ বছৰ আৰু নাটত নৃপতিপ্ৰধান আখ্যাৰে চিলাবায় দেৱানতো উল্লেখ কৰিছে।

গুৰুজনাৰ জীৱন নাটৰ প্ৰায় সামৰণি পৰি আহিছিল। তেওঁৰ তিনিজন পুত্ৰৰ দ্বিতীয় জন, কমললোচন ইতিমধ্যেই ঢুকাইছিল। প্ৰথম পুত্ৰ বামানন্দই তেতিয়াও কোচবেহাৰত চিলাবায়ৰ দণ্ডৰত কাম কৰিছিল আৰু আটাইতকৈ মুমলীয়া আৰু বুদ্ধিতো কেঁচা হৰিচৰণ মাক কালিন্দীৰ লগতে আছিল। কিন্তু গুৰুজনাই মাধৱদেৱকহে তেওঁৰ ধৰ্মপন্থত তেওঁৰ উত্তৰাধিকাৰী বুলি লৈছিল আৰু সেই অভিপ্ৰায় ইতিমধ্যে স্পষ্ট-ভাৱে প্ৰকাশ কৰিছিল। কোনো কোনোৰ মতে ইয়াৰ মাজতে নবনাবায়ণে ভক্তিধৰ্মত শৰণ দিবলৈ শঙ্কৰদেৱক অনুবোধ কৰিছিল। কিন্তু শঙ্কৰদেৱ সন্মত নহ'ল। কিয়নো, বজা আৰু কৰ্মকাণ্ডী ব্ৰাহ্মণক শৰণ নিদিবলৈ তেওঁ দৃঢ়সংকল্প কৰিছিল; কাৰণ তেওঁ জানিছিল তেওঁলোকে অব্যভিচাৰী এক শৰণ ধৰ্মত

কোৰামুঠীয়াকৈ ধৰি চলিব নেৱাৰিব। বজায়ো শৰণ দিবলৈ
 বৰকৈ ধৰাটোৱেই গুৰুজনাব মৃত্যু কাষ চাপি অহাৰ কাৰণে
 দায়ী বুলি জ্ঞানোৱে ভাবে। যি কি নহওক, শঙ্কৰদেৱৰ মৃত্যু
 প্ৰায় আচম্বিতেই আহি পৰিব। তেওঁৰ সুদীৰ্ঘ বৈচিত্ৰ্যময়
 জীৱনৰ ওৰ পৰিল ১৪৯০ শকৰ ভাদৰ ৭ কি ২১ তাৰিখ বৃহস্পতি
 বাবে (১৫৬৯ খ্ৰীষ্টাব্দৰ চেপ্টেম্বৰ মাহত)। টোবোচা নৈৰ
 পাৰত তেওঁৰ নশ্বৰ দেহাৰ সংকাৰ কৰা হয়। চন্দন কাঠ, ঘিউ
 আৰু সংকাৰৰ কাৰণে প্ৰয়োজনীয় আন আন দ্ৰব্য বজাৰ ঘৰ-
 পৰাই আহিছিল।

শঙ্কৰদেৱৰ বৈষ্ণৱ-সম্প্ৰদায়ৰ বিৱৰণ

তেওঁ প্ৰতিষ্ঠা কৰা বৈষ্ণৱ-সম্প্ৰদায়ৰ গুৰি ধৰিবৰ কাৰণে শঙ্কৰদেৱে মাধৱদেৱকেই উদ্ভৱাধিকাৰী মনোনীত কৰি থৈ গৈছিল। মাধৱদেৱেও বৰপেটাৰ স্তম্ভবীদিয়াত সত্ৰ পাতিলে। তাতে আন আন পুথিৰ লগতে তেওঁ প্ৰধান এক 'নামঘোষা'খন বচনা কৰিলে। মাজে সময়ে তেওঁ সত্ৰৰ বাহিৰ ওলাই কাৰণে পাজৰে থকা ঠাইবোৰ ছবিবলৈ গৈছিল। এই দৰেই গৈ বৰপেটাত নাটক অভিনয় কৰিবৰ কাৰণে নাম-ধৰ এটি সজাইছিল। সেয়ে পিছলৈ বৰপেটা সত্ৰ হ'লগৈ। ইতিমধ্যে গুৰুধ্বজৰ পুত্ৰ বয়ুদেৱ নাৰায়ণে (১৫৮১-:৬০৩) প্ৰথমে বৰ পিতাক নবনাৰায়ণৰ লগত কাজিয়া কৰি-পিছত পিতাক ঢুকালত নিজেই নিজকে কামৰূপৰ (অৰ্থাৎ বিশ্বসিংহ, নবনাৰায়ণ আৰু চিলাৰায়ে পাতিথৈ যোৱা কোচৰাজ্যত পূব অংশৰ) একচ্ছত্ৰী বজা বুলি ঘোষণা কৰিলে। বিবোধী লোকসকলে মাধৱদেৱৰ বিৰুদ্ধেও ব্যভিচাৰী ধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰি ফুৰিছে বুলি বয়ুদেৱ নাৰায়ণক টুটকীয়া কথা লগালেগৈ। তেতিয়া বজাৰ এদল চিপাহীয়ে বৰপেটা সত্ৰ আক্ৰমণ কৰিলেগৈ, তাত ধূপ খাই থকা বৈষ্ণৱ-সকলৰ লামলাকটু ৰি পালে কাঢ়ি ল'লে আৰু আন কেইজনমান উদাসীন ভকতেৰে সৈতে মাধৱদেৱক ধৰি নাৱেৰে আনি ৰাজধানী বিজয়পুৰ পোৱালেহি। কিন্তু মুকলি সত্ৰত

মহাপুৰুষজনাৰ বিচাৰ আৰম্ভ কৰাৰ আগতেই বিবোধী পণ্ডিত-সকলে তেওঁলোকৰ গোচৰ উঠাই ল'লে, মাধৱদেৱকো সসন্মানে মুক্তি দিলে আৰু ভকত সকলৰ যি বয়-বস্তু কাঢ়ি আনিছিল সেই খিনি ঘূৰাই দিলে। যি কি নহওক, তাৰ অলপ দিনৰ পিছতে মই মতীয়া বজাজনে আকৌ এখন পৰোৱাণা দি মাধৱদেৱক জনালে যে তেওঁ যিমান সোনকালে পাৰে বৰপেটা এৰি হাজোত গৈ হয়গ্ৰীৱ-মাধৱৰ মন্দিৰত থাকিবগৈ লাগে। কিন্তু তাতো মন্দিৰৰ মাধৱতকৈ বৈষ্ণৱ মাধৱৰ প্ৰতি হে অধিক পৰিমাণে লোক আকৃষ্ট হ'বলৈ ধৰিলে। মাধৱে ইয়াতো আকৌ নতুনকৈ আলৈ আছকালে দেখা দিব বুলি শঙ্কা কৰি থিতাতে বঘুদেৱৰ ৰাজ্যকে এৰিবলৈ ধিৰাং কৰিলে। সেই মতেই তেতিয়া নবনাবায়ণৰ পুত্ৰ লক্ষ্মীনাবায়ণৰ (১৫৮৭-১৬২৭) শাসনত থকা কোচবেহাৰ ৰাজ্যলৈ গুচি গ'ল। তাতো অৱশ্যে তেওঁ শাস্তিত কাল কটাব নোৱাৰিলে, কিয়নো শঙ্কৰদেৱৰ ধৰ্মটো মানি ল'বলৈ বহুতো লোকে টান পাইছিল। বিশেষকৈ এজন ৰাজবিষয়া কাজীৰ তেওঁ অপ্ৰীতিভাজন হৈছিল এই কাৰণেই যে অবৈষ্ণৱ লোকেৰে সৈতে একে লগে ভোজন কৰিবৰ কাৰণে বৈষ্ণৱসকল সন্মত নাছিল। ৰাজসভাত এইবিলাক কথা লৈ মাধৱদেৱ তৰ্ক-যুদ্ধৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়াও হৈছিল; এই শঙ্কটতো তেওঁ গভীৰ পাণ্ডিত্যই সহায় হ'ল। বজা লক্ষ্মীনাবায়ণে ৰাজধানীত থকা সত্ৰ চুখনেৰে সৈতে নতুন ধৰ্মটোক ৰাজধৰ্ম বুলি ঘোষণা কৰিলে। গুৰুজনাৰ দৰে এই মহাপুৰুষজনো ১৫৯৬ চনত কোচবেহাৰতে বৈকুণ্ঠী হ'ল।

শঙ্কৰদেৱে তেওঁৰ ব্ৰাহ্মণ অন্নগামী দামোদৰদেৱক নতুন শিষ্টক

শৰণ দিবৰ কাৰণে আজ্ঞা দি গৈছিল ; কিয়নো, বিশেষকৈ ব্ৰাহ্মণ শিষ্যসকলক শৰণ দিবৰ কাৰণেই এই ব্যবস্থাৰ প্ৰয়োজন হৈছিল। কিন্তু গুৰুজনা বৈকুণ্ঠী হোৱাৰ খিক পিছতেই বৈষ্ণৱ-সম্প্ৰদায়ৰ ভিতৰত ভাঙন ধৰিলে আৰু দামোদৰদেৱে মূল-সংহতিৰপৰা ফাটি গৈ এটা সুকীয়া পন্থাৰ প্ৰৱৰ্ত্তন কৰিলে। কামৰূপৰ পৰীক্ষিৎনাৰায়ণকো (১৬০৩-১৬১৬) লোকে এই বুলি লগালেগৈ যে এই ব্ৰাহ্মণজনে এজন শূদ্ৰৰপৰা ধৰ্ম লৈ সকলো দেৱ-দেৱীৰ পূজাৰ বিৰুদ্ধে চিঞৰি ফুৰি দেশত ব্যক্তিচাৰৰ সৃষ্টি কৰিছে। বজাই এই মহাপুৰুষজনকো দেশৰপৰা বাহিৰ হৈ যাবলৈ আদেশ কৰিলে। এইজন্যে কোচবেহাৰৰ ৰাজ-ধানীলৈ গৈ বৈকুণ্ঠপুৰ সত্ৰ পাতি তাতে থিতাপি ল'লেগৈ। এটা কথা মন কৰিব লগীয়া, অসমৰ প্ৰথম তিনিওজন বৈষ্ণৱ আচাৰ্যই কোচবেহাৰতে বৈকুণ্ঠ প্ৰয়াণ কৰিছিল। কিন্তু ৰাজ-নৈতিক ইতিহাসৰ যুক্তিবলত সেই কোচবেহাৰখনেই আজি অসমৰাজ্যৰ ভিতৰত নাই।

দামোদৰদেৱৰ দৰে মূল-সংহতিৰপৰা ফাটি যোৱা আন এজন ব্ৰাহ্মণ বৈষ্ণৱ হ'ল হৰিদেৱ। তেওঁৰ ঠলিৰ অৱশ্যে কেইখন-মানহে সত্ৰ কামৰূপ জিলাৰ ভিতৰতে সোমাই আছে। শঙ্কৰদেৱৰ কুলপুৰোহিত আৰু বন্ধু বাম-বাম ওবেটো জীৱন ধৰি শঙ্কৰদেৱৰ লগে লগেই আছিল। বামবামৰ বংশ-পৰিয়ালিৰ লোকসকল সদায়েই মূল-পন্থাৰ কলীয়া আছিল। তেওঁলোকৰ পৰিয়ালিৰ-পৰাই পাটবাউসী আৰু বৰপেটা সত্ৰৰ অধিকাৰ হুঁজন যোগাই আহিছে। মাধৱদেৱেও বৈষ্ণৱ-ধৰ্মৰ প্ৰচাৰৰ অৰ্থে বহুতো সাধু-লোকক বাব দি পঠাইছিল। তাৰে ভিতৰত প্ৰধান আছিল

ভৱানীপুৰীয়া গোপালদেৱ, পদ্ম আতা আৰু বংশীগোপাল-
নামেৰেহে অধিক জনাজাত দ্বিতীয় এজন গোপালদেৱ। বংশী-
গোপালদেৱক ভাৰ দিয়াত দামোদৰদেৱেৰো সমৰ্থন আছিল। এই
তিনিজন প্ৰধান প্ৰচাৰক আৰু তেওঁলোকৰ প্ৰতিনিধিসকলে
খাইকৈ অসম অৰ্থাৎ আহোমৰাজ্যৰ ভিতৰতে সত্ৰবিলাক
পাতিছিল। তেওঁলোকে পতা সত্ৰবিলাকৰ ভিতৰত অনেক
সত্ৰ বৰ চহকী আৰু প্ৰত্যেকখনৰ শিষ্যৰ সংখ্যাও বেচি। মাধৱ-
দেৱৰ ভনীয়েকৰ পুত্ৰ বামচৰণ আৰু মথুৰাদাসৰ হাতত ক্ৰমে
মহাপুৰুষজনে পাতি থৈ যোৱা সুল্লবীদিয়া আৰু বৰপেটা সত্ৰৰ
ভাৰ দিয়া হয়। শঙ্কৰদেৱৰ তিনিজন পুত্ৰ কম বয়সতে চুকায়।
তেওঁৰ নাতি পুৰুষোত্তম আৰু চতুৰ্ভূজ আৰু চতুৰ্ভূজৰ পত্নী
কনকলতাই বিভিন্ন ঠাইলৈ আজ্ঞাপৰ লোক পঠিয়াই সত্ৰ
পাতিছিল। এই সত্ৰ কেইখনে নিজেই এটা স্বতন্ত্ৰ ধৰ্ম-পন্থৰ
নিচিনাকৈ গঢ় লৈছিল আৰু ঘাইকৈ মহাপুৰুষৰ জন্মস্থান
বৰদোৱাৰ সত্ৰখনিৰ আজ্ঞাপৰ আছিল। দামোদৰদেৱেও কামৰূপত
থকা সত্ৰ তিনিখনত তিনিজন নিজৰ আজ্ঞাপৰ মহন্তক ধাপিলে।
তেওঁৰে বৈকুণ্ঠপুৰ সত্ৰত থকা বনমালীদেৱ নামে এজন উদাসীন
ব্ৰাহ্মণ গুৰুৱে উজানীলৈ গৈ আহোম ৰজাৰ পৃষ্ঠপোষকতাত
দক্ষিণপাট নামে এখন প্ৰভাৱশালী সত্ৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰিলে। দুই
এখন সত্ৰ শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ লগত পোনপটীয়া সম্পৰ্ক
থকা লোকসকলে প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল। পূৰ্বতে উল্লেখ কৰা
গুৰুসকলে প্ৰতিষ্ঠা কৰা আন সত্ৰবিলাকে কোনো কোনো
খনৰপৰা ভালেমান সৰু সৰু সত্ৰৰ উদ্ভৱ হৈছে। এই দৰেই
পূৰ্বভাৰতৰ অসমীয়া ৰাজ্য কেইখনক অৰ্থাৎ অসম কামৰূপ

আৰু কোচবেহাৰক সপ্তদশ শতিকাৰ শেষভাগ আৰু অষ্টাদশ শতিকাৰ প্ৰথম ভাগৰ ভিতৰত বৈষ্ণৱ সত্ৰসমূহৰ শাখা-প্ৰশাখাই ছানি পেলালে। সেই অঞ্চলৰ প্ৰায় সকলো হিন্দু প্ৰজা কোনো নহয় কোনো এখন সত্ৰৰ শিষ্য হ'ল। বৈষ্ণৱ সম্প্ৰদায়ৰ অনুগামী কোনো কোনো লোক পিছলৈ মূল-সম্প্ৰদায়ৰ মতবপৰা ভালেখিনি কালৰি কাটি গৈছিল অথবা গুৰুসকলে পৰিত্যাগ কৰা নানান বিৰোধী ৰীতি-নীতি তেওঁলোকে পুনৰ সাৱতি লৈছিল। কোনো কোনোৱে আকৌ নতুন ধৰ্মৰ মতবিলাক পালককৰাৰ বিষয়েতে যথেষ্ট উগ্ৰ মনোভাৱ ব্যক্ত কৰিছিল। ভৱানীপুৰীয়া গোপালদেৱৰ পন্থৰ লোকসকলে সামাবাদী-মনোভাৱৰ আৰু নীতি-নিয়মৰ কটকটীয়া কথোনবপৰা মুক্ত এটি উদাৰ সংহতি আৰম্ভ কৰিছিল। অসমৰ উত্তৰ পূব অঞ্চলৰ ঘাইকৈ ভোট-ব্ৰহ্ম গোপীৰ লোকসকলেই এই সংহতিৰ শিষ্য হৈছিল। এই সংহতিয়ে বহুতো জড়োপাসক লোকক ভক্তিধৰ্মৰ গণ্ডীত সামৰি লৈছিল। গোপালদেৱৰ সংহতিৰ ভিতৰবে মোৰামৰা বা মায়ামৰা মহন্তৰ শিষ্যসকলেই ৰাজ-নিগ্ৰহৰ বিৰুদ্ধে একগোট হৈ ১৭৬২ চনত বিদ্ৰোহ কৰি উঠিছিল আৰু আনকি কিছুদিনৰ কাৰণে আহোম-শক্তিক ক্ষমতাচ্যুত কৰি ৰাখিবলৈকো সক্ষম হৈছিল। অসমৰ বৈষ্ণৱআন্দোলনৰ ইতিহাস বহুতো সংঘাত আৰু ৰাজ-নিগ্ৰহৰ বিৰূপেণেৰে পৰিপূৰ্ণ। ভাৰতৰ এই পূব অঞ্চলৰ ৰাজনৈতিক ইতিহাসৰ গতিবো প্ৰায়েই যথেষ্ট পৰিবৰ্তন ঘটিছিল। কিন্তু শঙ্কৰদেৱৰ কাৰ্যকলাপৰ মাজতেই যি নৱজ্ঞানৰ আৰম্ভ হৈছিল, সিয়েই বহুভাবে সাৰ্থকতা লাভ কৰি ভাৰতৰ কলা-সংস্কৃতিৰ ক্ষেত্ৰত অসমক এটা বিশিষ্ট স্থান দি গৈছে।

মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মৰ মূল-মত আৰু নীতি-সদাচাৰ

সংসঙ্গ (ভক্তিৰ সাধনৰূপে ভক্তসকলৰ সঙ্গ), একশৰণ (কেৱল এজন মাত্ৰ দেৱতা বিষ্ণু-কৃষ্ণৰ ওচৰত আশ্ৰয়) আৰু নাম (ভক্তিৰ প্ৰধান প্ৰকাৰৰূপে কীৰ্তন বা প্ৰাৰ্থনা)—শব্দবদ্ৰে পঞ্চৰ এই তিনিটা প্ৰধান বস্তু অন্য হৈছে যথাক্ৰমে ‘ভাগৱতপুৰাণ’, ‘ভগৱদ্গীতা’ আৰু ‘পদ্মপুৰাণ’ৰ সহস্ৰনামখণ্ডৰপৰা আৰু সেই কেইখন গ্ৰন্থকে সাধাৰণতে এই কেইটা বিষয়ৰ মূল প্ৰামাণ্য-শাস্ত্ৰ বুলি ধৰি লোৱা হয়। ‘ভাগৱতপুৰাণ’ আৰু ‘ভগৱদ্গীতা’ আৰু আন আন বৈষ্ণৱপুৰাণবিলাকৰ অসমীয়া অনুবাদ হৈছিল অথবা সেইবিলাকৰপৰা প্ৰামাণ্য-বাক্যৰূপে বৈষ্ণৱ গ্ৰন্থকাৰসকলে মূলশ্লোকৰ উদ্ধৃতি দিছিল যদিও, শব্দবদ্ৰে আৰু মাধৱদেৱৰ বচনাধিনি আৰু তেওঁলোকে অথবা বৈষ্ণৱ-সম্প্ৰদায়ে অনুমোদন কৰা আন কেইখনমান গ্ৰন্থকো মূল শাস্ত্ৰৰ মৰ্যাদা দিয়া হৈছিল বুলি মানি লোৱা হৈছিল। হৰি-প্ৰসঙ্গৰ বেলিকা সংস্কৃত গ্ৰন্থসমূহৰ ভিতৰত কেৱল ‘ভাগৱতপুৰাণ’ আৰু ‘ভগৱদ্গীতা’হে পাঠত লগোৱা হৈছিল। ‘ভাগৱত-ভাৱাৰ্থদীপিকা’ আৰু ‘সুবোধিনী’ নামৰ টীকা ছখনৰ সহায় লোৱা হৈছিল আৰু তাকে কৰোঁতে অৱশ্যে শব্দবদ্ৰে পঞ্চৰ বৈশিষ্ট্যৰ লগত মিল ৰাখি ঠায়ে ঠায়ে সামান্যভাৱে ব্যাখ্যাৰ ইকাল-সিকাল কৰা হৈছিল।

শঙ্কৰদেৱৰ ধৰ্মটো সাধাৰণতে মহাপুকৰীয়া ধৰ্ম বুলিয়েই জনাজাত। মহাপুকৰীয়া-শব্দটো সংস্কৃত মহাপৌকৰিক ('ভাগৱতপুৰাণ', ১-১৪-৩৭) শব্দৰ আহিত গঢ়ি লোৱা। শ্ৰীধৰে সেই শব্দটোৰ তাৎপৰ্য ব্যাখ্যা কৰি কৈছে—'মহাপুকৰো ৱিক্ৰুস্তদীয়ো মহাপৌকৰিকঃ বৈকৃষ্ঠনাথানুচৰঃ' ('ভাগৱতপুৰাণ', ২-১-১০)। মাধৱদেৱৰ ভাষাত 'মহাপুকৰো ৱিক্ৰুস্তদীয়' কথাৰ অৰ্থ হ'ল 'মহাপুকৰৰ সেৱক' ('নামঘোষা' ৬৫০)। তাৰ তাৎপৰ্য এয়ে যে ব্ৰহ্ম, পৰমাত্মা আৰু ভগৱৎ ('নামঘোষা' ১৭৬, 'ভাগৱতপুৰাণ', ১-২-১১) নামে জনাজাত প্ৰকৃতি আৰু পুকৰৰ নিয়ন্ত্ৰণ কৰোঁতা ('প্ৰকৃতি পুকৰ ছইবো নিয়ন্ত্ৰা মাধৱ', 'নামঘোষা' ৪০৫)। পৰমেশ্বৰ ৱিক্ৰুৱেই এই ধৰ্মত সেব্য।

শঙ্কৰদেৱৰ ভক্তিমাৰ্গৰ আনুষ্ঠানিক নাম হ'ল একশৰণ নাম-ধৰ্ম। এই নামটোৱেই এই ধৰ্মৰ মূলমতৰ ইঙ্গিত কৰিছে—যাৰ মতে একমাত্ৰ দেৱতা ৱিক্ৰু আৰু বিশেষকৈ কৃষ্ণৰূপে অৱতাৰ হোৱা ৱিক্ৰুৰেইহে সেৱা কৰিব লাগে, আন কোনো দেৱ-দেৱীৰ পূজা কৰিব নালাগে আৰু ৱিক্ৰুৰ সেৱাত ঘাইকৈ নামপ্ৰসঙ্গৰ দ্বাৰা ৱিক্ৰুৰ মহিমা কীৰ্তন কৰাৰ দ্বাৰাই কৰিব লাগে। এই পদ্ধতি মতে বামামুজ-সম্প্ৰদায়ে চৰমশ্লোক আখ্যা দিয়া 'ভগৱদঙ্গীতা'ৰ শ্লোকটিত সোমাই থকা নিম্নতেই অনন্তশৰণ ভক্তি নিৰ্দেশ কৰা ভগৱানৰ স্বামী সদাই মনত বাধিব লাগে। (সৰ্বধৰ্মান্ পৰিত্যজ্য মামেকং শৰণং ব্ৰহ্ম, ১৮-৬৬)। এজন ব্ৰাহ্মণ গ্ৰন্থকাৰ ভট্টদেৱে যথামত শাস্ত্ৰৰপৰা উদ্ধৃতি দি এই কথাও দেখুৱাইছে যে ভক্তসকলে পৰমেশ্বৰ পৰমদেৱতাৰ পূজাও কৰিব

নালাগে, কিয়নো তাৰ দ্বাৰা একশৰণত ব্যাঘাত জন্মিব আৰু সেই কাৰণে কেৱল ৰিম্ভুৰহে পূজা কৰিব লাগে আৰু তাৰ দ্বাৰায়ে সকলো দেৱতাৰে তৃপ্তি হ'ব ('ভাগৱতপুৰাণ', ৪-৩১-১৪)। ভক্তই শ্ৰদ্ধা বা ঘৃণা কোনো ভাবেৰেই অশু দেৱ-দেৱীৰ মূৰ্তিলৈকো চাব নালাগে আৰু য'ত অশু দেৱ-দেৱীৰ পূজা হয় তেনে ঠাইলৈকো যাব নালাগে (শঙ্কৰদেৱ, 'ভাগৱত-পুৰাণ', ২)। ভক্তই অৱশ্যে একমাত্ৰ শুদ্ধ সৰ্ব ভগৱান ৰিম্ভুৰ ভজনা কৰোঁতে অশু পশুৰ অমুগামীসকলৰ প্ৰতি কোনো অসূয়াৰ ভাব পোষণ কৰিব নালাগে (নাৰায়ণকলা: সন্তু: ভজন্তি হনসূয়ৱঃ, 'ভাগৱতপুৰাণ', ১-২-২৬)। তদুপৰি এই ধৰ্মটোৱেই হৈছে প্ৰেম, শ্ৰদ্ধা আৰু ভকতিৰ ধৰ্ম; আৰু প্ৰেম অৰ্থাৎ বতি নিজৰ প্ৰতি আৰু প্ৰেমাৰ্পদৰ প্ৰতি সত্য হ'বৰ কাৰণে অব্যভিচাৰিণী হ'ব লাগিব আৰু সেই বতি সতী তিকতাৰ দৰে পবিত্ৰ হ'ব লাগিব; তাৰ বিনিময়ত কোনো ফল লাভ কৰিবৰ অভিলাষ সেই বতিত নিহিত থাকিব নালাগিব আনকি তাৰ বিনিময়ত মুক্তি লাভ কৰিবলৈকো বিচাৰিব নালাগিব ("অহৈতুকী অব্যৱহিতা যা ভক্তি: পুরুষোত্তম", 'ভাগৱতপুৰাণ', ৩-২২-১২)। গতিকে যি জনে আনকি মুক্তিৰ কাৰণেও অভিলাষ নকৰে ('মুক্তিতো নিস্পৃহ') সেই জনেই আদৰ্শ ভক্ত।

ভক্তি ন বিধ (শ্ৰৱণ, কীৰ্তন, স্মৰণ, পদসেৱন, অৰ্চন, বন্দন, দাস্ত, সখা, আশ্বনিবেদন)। তাৰে ভিতৰত শ্ৰেয়:লাভৰ কাৰণে ধৰ্মকৰ্মৰূপে শ্ৰৱণ আৰু কীৰ্তনেই যথেষ্ট বুলি শঙ্কৰদেৱে বিবেচনা কৰিছিল। উচ্চ-নীচ নিৰ্বিশেষে সকলো লোকৰ কাৰণেই শ্ৰৱণ আৰু কীৰ্তন কৰাটো সম্ভৱপৰ। তদুপৰি ভক্তই শ্ৰৱণ-কীৰ্তন

কবিৰ কাৰণে কোনো কঠোৰ ধৰ্মনিয়ম মানিবৰ প্ৰয়োজন নাই আৰু আনুষ্ঠানিক নীতি-নিয়মো যিমান কমকৈ পাবে সিমান কমকৈ মানিলেও হয়। এজন নতুন ভক্তই (প্ৰাকৃত ভক্তই) ইচ্ছা কৰিলে যিষু-কৃষ্ণক মূৰ্ত্তিতো অৰ্চনা কৰিব পাৰে কিয়নো অৰ্চনাকো নৱবিধা ভক্তিৰ এবিধ বুলি মানি লোৱা হৈছে। কিন্তু ভগৱন্তৰ আটাইতকৈ সাক্ষাৎ মূৰ্ত্তি শিলৰ বা মাটিৰ নহয়; তেওঁৰ একান্ত ভকতেই ভগৱন্তৰ মূৰ্ত্তি, যি ভকতৰ সঙ্গকে সকলো প্ৰকাৰে কামনা কৰিব লাগে। যি জনে ভকতক উপেক্ষা কৰে আৰু মূৰ্ত্তিবপৰা মুক্তি বিচাৰি যায় তেওঁ “গৰুতকৈয়ো হীন” (“গৰুতো অধম”, শঙ্কৰদেৱ, ‘কীৰ্ত্তন ঘোষা’, ৩-৬১; “স এৱ গোখৰঃ”, ‘ভাগৱতপুৰাণ’, ১০-৮৪-১৩)। তদুপৰি শঙ্কৰ বাহিৰে ভগৱন্তৰ আন মূৰ্ত্তিও নাই (“মন্ত্ৰমূৰ্ত্তিম্ অমূৰ্ত্তিকম্”, ‘ভাগৱতপুৰাণ’, ১-৫-৩৮)। গতিকে আদৰ্শ ভক্তই মাধোন অন্তৰবপৰা দিব পৰা উপচাৰেৰে ভগৱন্তক নিজৰ হৃদয়তে উপাসনা কৰে (শঙ্কৰদেৱ, ‘ভক্তিৰত্নাকৰ’, ৯; ‘ভাগৱতপুৰাণ’, ১১-২৭-১৫-ৰ উদ্ধৃতি)। বহুশব্দবাদী সাধকৰ দৰে শঙ্কৰদেৱেও উপলক্ষি কৰিছিল যে সকলো প্ৰাণীৰ অন্তৰত ভগৱন্তই ব্যাপকভাৱে বিৰাজ কৰিছে। আমি এই সত্যটো উপলক্ষি কৰিব নোৱাৰিলেই তেওঁক বাহিৰত বিচাৰি যাওঁ (‘কীৰ্ত্তন ঘোষা’, ৮-১১)। শঙ্কৰদেৱৰ পছত মূৰ্ত্তিপূজাৰ কোনো বিশেষ স্থান নাই; আৰু ভক্তই ইচ্ছা কৰিলে কৰ্ম-কাণ্ডৰ এইকণ অমুষ্ঠানো বাদ দিব পাৰে। সত্ৰবিলাকত ধৰ্মামুষ্ঠানৰূপে দিনটোৰ ভিতৰত তিনিবাৰবপৰা চৈধ্যবাৰলৈকে প্ৰাৰ্থনা কৰা হয় আৰু সেইবিলাক প্ৰাৰ্থনাৰ নামকীৰ্ত্তন অমুষ্ঠানৰ প্ৰত্যেকটোকে বোলা হয় প্ৰসঙ্গ বা নাম-প্ৰসঙ্গ। কীৰ্ত্তনঘৰ

বা নামঘৰত গোটখাই এই নাম-প্ৰসঙ্গ কৰা হয়। তাতে গুৰুসকলে বচনা কৰা যি কোনো এখন গ্ৰন্থৰ সাচিপতীয়া পুথি এখনকে ধাপনাত ধোৱা হয় ; তাকে বোলে গুৰু-আসন আৰু সেয়ে নামঘৰ বা কীৰ্তনঘৰত থকা উপাস্ত্ৰ দেৱতাৰ স্বৰূপ। এই দৰেই নাম-ধৰ্মৰ অনুষ্ঠান কৰা হয়। সত্ৰাধিকাৰে নতুন শিষ্যক নাম-ধৰ্মত শৰণ দিবৰ সময়ত যি গুণ-মন্ত্ৰ দিয়ে তাত ভগৱানৰ চাৰিটি নাম থাকে। সেই কেইটা হ'ল বাম, কৃষ্ণ, হৰি, নাৰায়ণ। চাৰিটি সংবস্ত্ৰৰ প্ৰতি ভকতৰ অচলা ভক্তি থাকিব লাগিব আৰু সেই চাৰি বস্ত্ৰতে তেওঁ আত্মসমৰ্পণ কৰিব লাগিব। সেই সংবস্ত্ৰ হ'ল—১। নাম অৰ্থাৎ ভগৱন্ত্ৰৰ পবিত্ৰ নাম ; ২। দেৱ অৰ্থাৎ জীৱৰ একমাত্ৰ আশ্ৰয় ৱিষ্ণু-কৃষ্ণ ; ৩। গুৰু অৰ্থাৎ সেই জন আধ্যাত্মিক আচাৰ্য যি জনে শিষ্যক ভগৱৎ-প্ৰাপ্তিৰ সুগম মার্গ চিনাই দিব পাৰে আৰু ৪। ভকত অৰ্থাৎ সেই সকল একান্ত ভক্ত যাৰ সংস্কাৰ মাজেদিয়েই ভগৱন্ত্ৰক লাভ কৰিব লাগে। ভক্তি-মার্গবো বিভিন্ন ভাৱৰ ভিতৰত শঙ্কৰদেৱে দাস্ত্ৰ ভাবটোহে গ্ৰহণ কৰিছিল ; মধুৰ, সখ্য বা বাৎসল্য ভাৱৰ ভক্তি গ্ৰহণ কৰা নাছিল। ভক্তই নিজকে দাস আৰু ভগৱন্ত্ৰক প্ৰভু বুলি জ্ঞান কৰিব লাগে। দাসবপৰ্য অচলা ভক্তি বিচৰা এই ভগৱানৰ বাহিৰে ভক্তই আন একোকে চিন্তা কৰিব নালাগে। বৈষ্ণৱ-ধৰ্মৰ এই পন্থত বাধা-কৃষ্ণ-তৰ মানি লোৱা নহয় আৰু ৱিষ্ণু-উপাসনাৰ ক্ষেত্ৰতো ৱিষ্ণুৰ কোনো শক্তি (অৰ্থাৎ নাৰীৰূপত কল্পিত ৱিষ্ণুৰ শক্তি) স্বীকাৰ কৰা নহয়।

শঙ্কৰদেৱে নিজে অত্ৰাঙ্গণ আছিল ; পিছে যি সকলে তেওঁক আধ্যাত্মিক গুৰু বুলি মানি ল'ব পাৰিছিল তেনে ত্ৰাঙ্গণকে।

তেওঁ শিষ্যৰূপে গ্ৰহণ কৰিছিল। জাতিভেদ প্ৰথাৰ বন্ধনশীল সমৰ্থকসকলে সমৰ্থন নকৰা কামবিলাকৰ ভিতৰত এইটোও এটা। কোচ ৰাজসভাত এই কামৰ কাৰণে শঙ্কৰদেৱে কৈকিয়ং দিব লগাও হৈছিল। এজন শূদ্ৰৰ ধৰ্ম গ্ৰহণ কৰা কাৰণে দামোদৰদেৱকো তিবন্ধাৰ কৰা হৈছিল। এই বিষয়ে যি যুক্তি দিয়া হৈছিল সেইটো এয়ে যে আনক বেদৰ মন্ত্ৰ দিয়াৰ বিষয়ত এজন শূদ্ৰৰ হয়তো বাধা থাকিব পাৰে, কিন্তু যাকে তাকে নাম-মন্ত্ৰ দিবৰ কাৰণে তেওঁৰ সম্পূৰ্ণ অধিকাৰ আছে। সেই কাৰণেই শঙ্কৰদেৱৰ পন্থত আমি শূদ্ৰ আচাৰ্যৰ ব্ৰাহ্মণ শিষ্যও থকা দেখা পাওঁ। ভাৰতৰ আন ঠাইত যি সকলক অস্পৃশ্য বুলি গণ্য কৰা হয়, তেনে লোককো ব্ৰাহ্মণ মহন্তৰ শিষ্যৰূপে দেখা পাওঁ। আন হাতে এই পন্থত জাতিৰ ভিত্তিত কাকো শৰণ ল'বৰ কাৰণে অযোগ্য বুলি বিবেচনা কৰা নহয়। শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ শিষ্যসকলৰ ভিতৰত চাঁদসাই আৰু জয়হৰি নামে দুজন মুছলমান, গোবিন্দ নামে এজন গাৰো, জয়ানন্দ নামে এজন ভূটীয়া, জয়স্বীৰ মাধৱ নামে এজন হিৰা বা কুমাৰ, শ্ৰীৰাম নামৰ এজন বোধহয় কৈৱৰ্ত আৰু দামোদৰ নামে এজন বনিয়াও আছিল। শ্ৰীৰামদেৱ নামে পৰবৰ্তী সজ্জাধিকাৰ এজনে নক্তে নগা লোককো শৰণ দিছিল। আহোম, কোচ, মিৰি, কছাৰী, মৰাণ আৰু আন বহুতো জাতিৰ লোকক অবাধে শঙ্কৰদেৱৰ পন্থৰ বৈষ্ণৱধৰ্মলৈ ধৰ্মাস্তৰ গ্ৰহণ কৰোৱা হৈছিল। এই ধৰ্মৰ উদাৰ মনোভাৱেই বিভিন্ন জাতিৰ লোকক একতাৰ দোলেৰে বান্ধি একেটা ধৰ্ম-সম্প্ৰদায়ৰ অন্তৰ্ভুক্ত কৰিব পাৰিছিল আৰু এটা সাংস্কৃতিক সমন্বয়ো ঘটাব পাৰিছিল।

শঙ্কৰদেৱ আছিল গৃহী আৰু মাধৱদেৱ আছিল উদাসীন। তেওঁলোকৰ মতে ভগবন্তক পাবৰ কাৰণে সংসাৰ ত্যাগ কৰিবৰ প্ৰয়োজন নাই। সম্ভৱতঃ মাধৱদেৱৰ ব্যক্তিগত জীৱনৰ আদৰ্শৰ ফলত হে এটা কেৱলীয়া সম্প্ৰদায়ৰ সৃষ্টি হ'ল আৰু সেইটোৱেই পিছত গৈ সত্ৰবিলাকৰ একেবাবে ভিতৰুৱা গোপ্তিত পৰিণত হ'ল। কিন্তু সত্ৰবিলাকত অধিকাৰৰূপে বা সাধাৰণ ভকতৰূপে গৃহী আৰু উদাসীন দুয়োবিধ লোকেই থাকিব পাৰিছিল। এই ধৰ্মত কেৱলীয়া ভকতনীৰ পন্থ এটা নাই আৰু নাম-প্ৰসঙ্গত সাধাৰণতে কোনো তিকতা মানুহক যোগ দিবলৈ দিয়া নহয়। অৱশ্যে তিকতা মানুহ সত্ৰাধিকাৰ হোৱাৰো দুই এটা দৃষ্টান্ত আছে। শঙ্কৰদেৱে নাতিনী বোৱাৰী কনকলতাই সত্ৰব্যবস্থাৰ বিস্তাৰৰ বিষয়ত যথেষ্ট অৰিহণা যোগাই গৈছে। তেৱেঁই বৰদোৱা-ধূলৰ সত্ৰকেইখনৰ ব্যবস্থাপনা কৰিছিল আৰু বাৰজনক আজ্ঞা দি মহন্ত পাতিছিল। তেওঁলোক কেউজনেই অৱশ্যে পুৰুষ।

সমাজৰ পুনঃ-সংগঠন

শঙ্কৰদেৱে জাতি-ভেদ প্ৰথা সম্পূৰ্ণৰূপে উঠাই দিয়া নাছিল অথবা উঠাই দিব পৰা নাছিল ; কিন্তু বৈষ্ণৱ আন্দোলনেই বৰ্ণ-বৈষম্যৰ কঠোৰতা ভালেখিনি শিথিল কৰি দিছিল। বৈষ্ণৱ নাম-প্ৰসঙ্গৰ সময়ত এটা খেলৰ সকলো ভকতেই সমান। পুৰণি বিচাৰ মতে কোনো সামাজিক মৰ্যাদা নথকা লোকেও নিজ ক্ষমতা অনুসৰি নাম-প্ৰসঙ্গ অথবা পুথিৰ পাঠত আগ ভাগ ল'ব পৰা হ'ল। ভকত-সকলৰ মাজৰপৰা যি কোনো বৰ্ণৰ লোকেই বাইজক প্ৰসাদ বিলাই দিব পৰা হ'ল। পুৰণি বক্ষণশীলতাৰ নিগ্ৰহলৈ আওকাণ কৰি ভক্তিৰ বাণী শুনিবৰ কাৰণে আৰু ভগৱানৰ সমান সন্তানৰ দৰে গোটে খাবলৈ বাইজে দলে দলে শঙ্কৰদেৱৰ কাষ চাপিলহি।

শঙ্কৰদেৱে এইদৰেই এক বিবাট পৰিবৰ্তন আৰু অস্ত্যুঃশুদ্ধিৰ প্ৰাবন আনিলে। তেওঁ বাইজৰ ব্যক্তিগত শুচিতা আৰু শুদ্ধ সামাজিক আচৰণৰ বিষয়েও শিক্ষা দিলে। শৰণ লোৱাৰ দিনৰ-পৰাই ভকতৰ জীৱনটো সম্পূৰ্ণৰূপে ভক্তিৰ মাৰ্গতে নিয়োজিত হয়। সেই কাৰণে শৰণ দিয়াৰ লগে লগেই শিষ্যক আভ্যন্তৰীণ আৰু বাহ্যিক পৱিত্ৰতাৰ বিষয়ে তন্নতন্নকৈ শিক্ষা দিয়া হয়। ভকতেও যিমান দূৰ সম্ভৱ সিমান সাৱধানতাবে সেই শিক্ষাবিলাক পালন কৰিব লাগে। সাধাৰণ সদাচাৰ বা সঙ্গ-আচৰণৰ ভিতৰত ঘাইকৈ বাহ্যিক ধৃতি-নীতিকে (শৌচ-শুদ্ধি) ধৰা হয়। তাৰ

কাৰণে ভকতজনে যথেষ্ট পৰিমাণে পানীৰ ব্যবহাৰ কৰি ধোৱা-পখলা কৰিব লাগে ; এই বিষয়ত দেখা পোৱা বৈশিষ্ট্যৰ দ্বাৰায় আন কি ন-শৰণীয়া ভকত এজনক চিনি পাব পাৰি। ভক্তৰ নিত্য-কৰ্মৰ ভিতৰত আহাৰ কৰাৰ আগতেই সম্পূৰ্ণভাবে স্নান কৰাটো এটা অপৰিহাৰ্য কাম। এই ধৰ্মত শৰণ লোৱাৰ দিনৰ-পৰা ভকত এজনে মাদক-দ্রব্য সেৱন কৰা, লেতেৰা পশু-পক্ষী ঘৰত পোহা আৰু কানিৰ কাৰণে আকুৰ খেতি কৰা আদি পুৰণি লেতেৰা কামবিলাক এৰি পেলাব লাগে। সকলো প্ৰাণীৰ প্ৰতি দয়াৰ চিন স্বৰূপে যদিও প্ৰাণী-হত্যা বৰ্জন কৰিবলৈ কোৱা হৈছিল তথাপি উদাসীন আৰু সাধাৰণ ভকত এই ছয়োবিধেই মাছ অথবা পছৰ মাংস খাব পাৰিছিল। এজন মহান ধৰ্মগুৰুৰূপে শঙ্কৰদেৱে এটা পৰিমিতাচাৰী জীৱনৰ আদৰ্শ ডাঙি ধৰিছিল— যিটো জীৱনত এহাতে অমিতাচাৰী ভোগ-বিলাসৰো স্থান নাই আৰু আন হাতে সংসাৰ-ত্যাগ আৰু আত্ম-নিঃগ্ৰহণৰো প্ৰয়োজন নাই। ধ্যান-ধাৰণাৰ ক্ষেত্ৰত পৰম ভজনীয় দেৱতাৰ লগতে বাধা বা আন কোনো স্ত্ৰীকপা শক্তি মানি নলৈ আৰু সত্ৰৰ সমাহিত জীৱন আৰু নাম-প্ৰসঙ্গাদিৰপৰা তিকতা মানুহক আঁতৰত ৰাখি শঙ্কৰদেৱে নিজৰ পঞ্চক অধঃপতনৰ সম্ভাৱনাৰপৰা বক্ষা কৰিছিল।

প্ৰজাসাধাৰণৰ সামাজিক জীৱনত সত্ৰসমূহৰ এটা বিশেষ প্ৰভাৱ আছিল। আহোম ৰজা আৰু ৰাজবিষয়াসকলে বৈষ্ণৱ-ধৰ্ম লোৱাৰপৰা সমাজক পৰিচালনা কৰিব পৰা অনুষ্ঠানৰূপে সত্ৰবিলাকৰ শক্তি বহু পৰিমাণে বাঢ়ি গৈছিল। এই দৰেই সকলো অসমীয়া হিন্দু মানুহ ছটা বস্ত্ৰৰ প্ৰতি অনুগত হোৱাটো

আৱশ্যক হৈ পৰিল ; এহাতে হ'ল বাষ্ট্ৰ বা বজাৰ প্ৰতি ঐহিক আনুগত্য, আন হাতে বৈষ্ণৱধৰ্ম আৰু এজন গুৰুৰ প্ৰতি অৰ্থাৎ কোনো এখন সত্ৰৰ অধিকাৰৰ প্ৰতি আধ্যাত্মিক আনুগত্য। “বজাৰ খাজনা গুৰুৰ কৰ” (অৰ্থাৎ সত্ৰাধিকাৰ গুৰুক দিব লগা কৰ) কথাবাবেই বাইজ যে সামাজিক জীৱনৰ দ্বৈত-আনুগত্যৰ বিষয়ে কিমান সচেতন আছিল তাক প্ৰমাণ কৰে। আধ্যাত্মিক দায়িত্বই আনি দিলে এটা মৰ্যাদা-বোধ, এটা সূস্থিৰ জীৱনাদৰ্শ আৰু সকলো বস্তুকে পুত্ৰানুপুত্ৰভাৱে বিচাৰ কৰাৰ ক্ষমতা। এই দৰেই সকলো লোক ধৰ্ম-প্ৰাণ আৰু নীতি-পৰায়ণ হৈ পৰিল। এই ধৰ্ম গ্ৰহণ কৰাৰ অৰ্থই হ'ল যে নিজ ধৰ্মৰ আনসকল লোকক সামাজিক বিভেদৰদ্বাৰা দলিত বুলি নাভাবি সমান ব্যক্তি বুলি মানি ল'ব লাগে। ফলত পৰমতসহিষ্ণুতা এসমত কোনো নিয়মৰ ব্যতিক্ৰম নহৈ নিজেই এটা নিয়ম যেন হৈ পৰিল। অৱশ্যে ইতিহাসৰ একোটা হ'ত উদ্ভেজনা আৰু তিৰুতাৰ্ণ মুহূৰ্ত্ত ধৰ্ম-বিষয়ত হস্তক্ষেপক অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ-প্ৰয়োগেৰেহে বাধা দিব লগা হৈছিল সঁচা। কিন্তু যি সময়ত সকলো শাখা-প্ৰশাখাৰে সৈতে স্থানীয় বৈষ্ণৱ ধৰ্ম এটা সৰ্বব্যাপী শক্তি হৈ পৰিছিল, সেই সময়তে অসমৰ ধৰ্ম-জীৱনত কিছুমান বিজ্ঞতৰীয়া উপাদান সোমাবলৈ দিয়াৰ চৰম ফলৰূপেই এই উদ্ভেজনা আৰু তিৰুতাৰ সৃষ্টি হৈছিল। অষ্টাদশ শতিকাৰ দ্বিতীয়ার্ধত মোৱামৰীয়া বৈষ্ণৱসকলৰ বিদ্ৰোহৰ সময়তে এটা কথা দেখা পোৱা গ'ল যে, যি সময়ত পৰাজয়, বিশ্বাসঘাতকতা, শঠতা আৰু অন্যান্য বহুধৰণৰ বিপৰ্যয়ত ৰাজশক্তি জৰ্জৰিত হৈ পৰিছিল, সেই সময়ত ঘাইকৈ নিবন্ধন চহা মানুহেতেই গঠিত বৈষ্ণৱ বিদ্ৰোহীৰ দলটোৱেই গুৰুৰ স্বাৰ্থৰ

প্ৰতি থকা আন্তৰিকতাৰদ্বাৰা অনুপ্ৰাণিত হৈ পৰম উচ্চমেৰে একমুঠ হৈ আগ বাঢ়ি যাব পাৰিছিল।

সত্ৰবিলাকৰ প্ৰতিষ্ঠাপনৰ লগে লগে তাৰ আৰ্হিতে প্ৰায় খ্ৰীষ্টানৰ গিৰ্জাঘৰৰ দৰে গাৱেঁ গাৱেঁ নামঘৰবিলাক হ'বলৈ ধৰিলে। আবজ্ঞাপৰবাই নামঘৰবিলাক গাঁৱৰ সকলোবিলাক সমূহীয়া কামৰে প্ৰাণ-কেশ্ব আছিল। নামঘৰেই আছিল গাঁৱৰ ক্লাবঘৰ আৰু অভিনয়-শালা। সমাজৰ সকলো মানুহৰ ওপৰত নাম-ঘৰৰ এটা আধ্যাত্মিক নিয়ন্ত্ৰণ আছিল আৰু বহুতো বেয়া কামৰপৰা তেওঁলোকক বিৰত ৰাখিছিল। দৰাচলতে নামঘৰেই গাঁৱৰ 'পাৰ্লিয়ামেণ্ট' বুলি ক'ব পাৰি আৰু সেই 'পাৰ্লিয়ামেণ্ট'টো উদাৰ সাম্যবাদৰ ভিত্তিত পৰিচালিত হৈছিল। ইয়েই আছিল গাঁৱৰ বিচাৰালয়; কাজিয়া আৰু অশান্তি অপৰাধৰ বিচাৰো ইয়াত কৰা হৈছিল আৰু গাঁৱৰ বুঢ়া লোকসকলে দিয়া ৰায় কোনেও অমান্য কৰিবলৈ সাহ নকৰিছিল। গাঁৱৰ এই পঞ্চায়তখনে কাৰোচাক আনকি এঘৰীয়া কৰিও থ'ব পাৰিছিল। সেই কালত সমাজৰ যি কোনো মানুহে আটাইতকৈ ভয় কৰিবলগীয়া কথা আছিল সেইটোৱেই। কেবল বৰ জটিল গোচৰ বিলাক হে দোষী যিখন সত্ৰৰ শিশু তাৰ অধিকাৰলৈ পঠোৱা হৈছিল নাইবা বজাৰ (চৰকাৰী) আদালতত তোলা হৈছিল। এই দৰেই সত্ৰ আৰু নামঘৰ নামৰ অনুষ্ঠান-যুগ্মৰ মাজেৰেই অসমীয়া সমাজখন সুন্দৰভাৱে পৰিচালিত হৈছিল। এইদৰেই সকলো কালৰপৰাই শৃঙ্খলাৰ ভিত্তিত থকাৰ ফলত ৰাইজৰ নৈতিক চৰিত্ৰও বৰ সুন্দৰ হৈ পৰাটো স্বাভাৱিক আছিল।

বেদান্তদৰ্শন

অসমৰ বৈষ্ণৱধৰ্মৰ ধৰ্ম-তত্ত্ব, দৰ্শন, নীতিৰ আদৰ্শ আৰু ধৰ্মমতৰ বিবৰণৰ কাৰণে শঙ্কৰদেৱৰ আন আন অসমীয়াত ৰচিত গ্ৰন্থ আৰু আন অসমীয়া বৈষ্ণৱ ৰচকসকলৰ কেইখনমান গ্ৰন্থৰ লগতে আমি ঘাইকৈ শঙ্কৰদেৱৰ সংস্কৃতত ৰচিত 'ভক্তিবন্ধাকৰ' নামৰ পুথিখনলৈ মন কৰিব লাগিব। কিন্তু এইখন ধৰ্মতত্ত্ববিষয়ক পুথি নহয়। ক'বলৈ গলে দৰ্শনৰ পুথি হোৱাবপৰাও ই দূৰতহে আছে। তথাপি এই তত্ত্বমূলক গ্ৰন্থখনতেই কেৱল নিজ পন্থৰ বিষয়ে দৃষ্টিৰখাৰ ফলত হে কিছু পৰিমাণে সীমায়িত এক বিশাল অধ্যয়ন আৰু এক সূক্ষ্ম বিশ্লেষণাত্মক পাণ্ডিত্যৰ পৰিচয় পোৱা যায়। এইটোও এটা ভাবিব লগীয়া কথা যে শঙ্কৰদেৱে ইমান বিভিন্ন ধৰণৰ পুথি কেনেকৈ বিচাৰি পাইছিল। সেইবিলাক গ্ৰন্থৰপৰা যিবিলাক বিষয় সংগ্ৰহ কৰি আনিছে, তাকো তেওঁ বৰ নিয়াৰিকৈ পৰিবেশন কৰিছে। শঙ্কৰদেৱে আৰু তেওঁৰ পন্থৰ আন লোকসকলে নিজৰ ভাষাত 'ভাগৱতপুৰাণ'খন ব্যাখ্যা কৰিছে আৰু সেট পুৰাণতে বেদান্তদৰ্শনৰ বহুস্থ ('বেদান্তবো গৃহ') সোমাই আছে বুলি বখানিছে। বৈষ্ণৱধৰ্মৰ প্ৰাচীনতৰ পন্থবিলাকৰ বহুতেই 'ব্ৰহ্মসূত্ৰ'ৰ টীকা একোখন সুকীয়াকৈ ৰচনা কৰি লৈছিল। অসমৰ শঙ্কৰদেৱ আৰু বঙ্গৰ চৈতন্যদেৱে মাথোন এইসকল পন্থৰ আৰ্হি অনুকৰণ কৰাটো প্ৰয়োজন বুলি

নাভাবিলে। শঙ্কৰদেৱে 'ভক্তিবন্ধাকৰ'ত, মাধৱদেৱে 'নামঘোষা'ত আৰু ভট্টদেৱে 'ভক্তিবিরেক'ত প্ৰমাণৰূপে 'ভাগৱতপুৰাণ'ৰ পৰাই (১২-১৩-১৫) উদ্ধৃতি দি এই কথা ক'ব খুজিছে যে এই পুৰাণখনেই সকলো ৱেদান্তৰ সাৰ (সৰ্বৱেদান্তসাৰম্)। চৈতন্য-পন্থৰ দৰ্শন-প্ৰণেতা জীৱগোস্বামীৰ মতে এই পুৰাণখনেই 'ৱেদান্তসূত্ৰ'ৰ ওপৰত ব্যাসদেৱৰ নিজৰ টীকাস্বৰূপ। অৱশ্যে শঙ্কৰদেৱ আৰু আনসকলে উদ্ধৃতি দিয়া এই শ্লোকটোৱে (সৰ্বৱেদান্তসাৰং হি ভাগৱতমিহ্মতে) 'ব্ৰহ্মসূত্ৰ'ৰ প্ৰণালীবদ্ধ দৰ্শনক বুজাইছে বুলি ধৰি লোৱাতকৈ বৰং উপনিষদবিলাকত গঢ় লবলৈ ধৰা অৱস্থাত থকা ৱেদান্তকহে বুজাইছে বুলি ধৰিব লাগে। 'ভক্তিবন্ধাকৰ' আৰু আন আন ঠাইত শঙ্কৰদেৱে প্ৰমাণ হিচাবে 'ভাগৱতপুৰাণ', 'ভাগৱতগীতা' আৰু আন আন বৈষ্ণৱ-পুৰাণ আৰু বৈষ্ণৱপন্থৰ গ্ৰন্থসমূহৰ ওপৰতেই সম্পূৰ্ণৰূপে নিৰ্ভৰ কৰিছে।

শঙ্কৰদেৱে ক'তো এটা স্বতন্ত্ৰ দৰ্শন-ধাৰা দেখুৱাব খোজা নাই। সেই কাৰণে তেওঁৰ দৰ্শনৰ কোনো নামকৰণ কৰাৰ আগতে আৰু ভাৰতীয় চিন্তাৰ ইতিহাসত তাৰ স্থান নিৰূপণ কৰাৰ আগতে, তেওঁৰ দাৰ্শনিক মতসমূহ ভিন্ ভিন্ ঠাইৰপৰা গোটাই আনি খুপ খুৱাই ল'ব লাগিব। ফাকুঁহাৰ চাহাবে দেখুৱাৰ দৰে 'ভাগৱতপুৰাণ'ৰ দাৰ্শনিক মতবিলাক "প্ৰাচীনতৰ পুৰাণবিলাকত প্ৰাধান্য লাভ কৰা সেশ্বৰ সাংখ্যতকৈ শঙ্কৰাচাৰ্যৰ দৰ্শনৰহে অধিক নিকটৱৰ্তী"। শঙ্কৰদেৱ আৰু অসমৰ আন বৈষ্ণৱসকলে 'ভাগৱতপুৰাণ' ব্যাখ্যা কৰোতে পুৰীৰ শঙ্কৰাচাৰ্যপন্থী গৌৰধন ব্ৰঠৰ মহন্ত (আনুমানিক ১৪শ খ্ৰীষ্টাব্দ) শ্ৰীধৰস্বামীয়ে বচনা

কৰা টীকাৰ ওপৰতেই ঘাইকৈ ভেজা লৈ ঠায়ে ঠায়ে সামান্য সাল-সলনি কৰি অদ্বৈতবাদৰ কঠোৰ দৰ্শনক ভক্তিবাদৰ সবসতাবে কোমলাই পেলাইছে। গতিকে শঙ্কৰদেৱ আৰু তেওঁৰ পক্ষ আন আন সকলে অদ্বৈতবাদৰ ফালেই চাল লোৱাটো স্বাভাৱিক হৈ পৰিছিল।

ব্ৰহ্মই জগতৰ আদি, মধ্য আৰু অন্ত। ইয়েই জগতৰ নিমিত্ত কাৰণ আৰু উপাদান কাৰণে ইয়েই। যেনেকৈ চক-কলহ আদি মাটিৰপৰা বেলেগ নহয়, যেনেকৈ সোণৰ অলংকাৰ স্বৰূপাৰ্থত সোণেই, তেনেকৈয়ে জগৎখনো ব্ৰহ্মৰপৰাই উদ্ভৱ হয় আৰু ব্ৰহ্মতে লীন হয়। জগৎখন স্বৰূপাৰ্থত ব্ৰহ্মই আৰু ই তেওঁতেই আশ্ৰয় কৰি আছে। কাৰ্য-কাৰণৰপৰা বেলেগ নহয় বুলি দেখুৱাবলৈ মাটি আৰু মলা-চক অথবা সোণ আৰু সোণৰ অলংকাৰৰ যি দৃষ্টান্ত দিয়া হৈছে অথবা শঙ্কৰদেৱে যে ঠায়ে ঠায়ে জীৱ ব্ৰহ্মবেই অংশ বুলি কৈছে, সি পৰিণামবাদৰ ইঙ্গিত কৰে। কিন্তু দৰাচলতে শঙ্কৰদেৱৰ দৰ্শনত পৰিণামবাদ শেষ পৰ্যন্ত মানি লোৱা হোৱা নাই; কিন্তু বিবৰ্তবাদসূচক বজ্জুত সৰ্পভ্ৰমৰ দৃষ্টান্তৰ প্ৰয়োগহে চূড়ান্তভাবে বৰ্তিছে। এই দৰে চাবলৈ গ'লে আন প্ৰধান প্ৰধান বৈষ্ণৱ সম্প্ৰদায়বিলাকে পৰিত্যাগ কৰা মায়াবাদ বা অদ্বৈতবাদ শঙ্কৰদেৱৰ দৰ্শনত থাকিয়ে গৈছে আৰু ভক্তিবৈ সৈতে সি মিলি আছে।

মিথ্যা পৰিদৃষ্টমান জগতত ব্ৰহ্মই এটা সত্যৰ আভাৱ (সদাভাৱ) আৰোপ কৰে। অসত্য জগৎখনে সত্য ব্ৰহ্মৰপৰা উদ্ভৱ হৈ অবিভাৱৰূপে আবৃত হৈ সত্যৰূপে প্ৰকাশ পায়। (‘‘অসন্ত জগত খান তোমাত উদ্ভৱ ভৈল সন্ত হেন প্ৰকাশে

সদায়।”) এয়ে হ’ল অধ্যাস অৰ্থাৎ বস্তুটো নোহোৱা ঠাইতো কোনো এটা বস্তুৰ উপলব্ধি। মায়াবদ্ধাবাই এই মিথ্যা প্ৰকাশ সম্ভৱ হয়। মায়া হ’ল ভগৱন্তৰ এটা শক্তি যিটোৱে বস্তুক ঢাকি বাধি অবস্তুক (অসত্যক) প্ৰকাশ কৰে (অবস্তুক দেখাবয় বস্তুক আৱৰি)। শঙ্কৰদেৱৰ দৰ্শনত বস্তুতঃ মায়া, অবিজ্ঞা আৰু প্ৰকৃতিৰ বিষয়ত কোনো পাৰ্থক্য দেখুওৱা হোৱা নাই যদিও শ্ৰীধৰে অৱশ্যে কৈছে যে একে প্ৰকৃতিকেই আবৰণ শক্তি-সমন্বিতা হ’লে অবিজ্ঞা বোলা হয় ; সেয়ে জীৱৰ উপাধি আৰু প্ৰকৃতিকেই বিক্লেপ শক্তি সমন্বিতা হ’লে বোলা হয় মায়া ; সেয়ে ঈশ্বৰৰ উপাধি। আত্মাক আৱৰি থকা অবিজ্ঞা আঁতৰি গ’লেই লোকে কণ্ঠলগ্ন অলংকাৰক দেখা পোৱাৰ দৰে জীৱই আত্মাক উপলব্ধি কৰে। মায়া আৰু প্ৰকৃতিক প্ৰায়ে ভগৱন্তৰ শক্তি বা স্ত্ৰীৰূপে দেখুওৱা হয়। ভগৱন্ত জগৎ ব্যাপি আছে কিন্তু জগতৰ দোষ-গুণে তেওঁক স্পৰ্শ নকৰে। (শঙ্কৰদেৱ, ‘ভাগৱতপুৰাণ’, ২)। ভগৱন্ত জগততে লীন হৈ থকা নাই কিন্তু ভগৱন্তই তেওঁৰ গাত থকা মায়াৰ বলেৰে জগৎখনৰ সৃষ্টি, পালন আৰু সংহাৰ কৰে।

‘ভক্তিৰত্নাকৰ’ৰ দ্বাদশ অধ্যায়ত ঈশ্বৰ আৰু জীৱৰ পাৰ্থক্য দেখুওৱা হৈছে। নিজৰ বিজ্ঞা-শক্তিকে ঈশ্বৰে মায়াক নিয়ন্ত্ৰণ কৰে (বিজ্ঞাশক্ত্যা মায়ানিয়ন্ত্ৰা) আৰু মায়াৰ হেঁচাতে জীৱ সদাই মুমূৰ্ষু হৈ থাকে। ভগৱন্তৰ কৰুণাত জ্ঞান লাভ কৰিব পাৰিলেহে জীৱই মুক্তি পাব পাৰে। ‘যোগসাৰ’ নামে গ্ৰন্থৰপৰা উদ্ধৃতি দি তেওঁ দেখুৱাইছে যে জীৱ অবিকাৰী, সৰ্বব্যাপী (বিহু) আৰু শাস্ত্ৰ আৰু ই পৰমাত্মৰপৰা অভিন্ন। ভ্ৰম আৰু অবিজ্ঞানৰদ্বাৰা

আবৃত (ভ্ৰাস্ত্যজ্ঞানাবৃত) হৈ থকাৰ ফলতেই জীৱই নিজৰ স্বৰূপ উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰে ।

সেই কাৰণে মায়াৰ বন্ধনৰপৰা নিজকে মুক্ত কৰিবৰ কাৰণেই জীৱই সদাই চেষ্টা কৰিব লাগে । শঙ্কৰদেৱে ভক্তিকেই মুক্তিৰ উপায় বুলি দৰ্শাইছে । ঈশ্বৰভক্তিৰ ফলত জ্ঞান অৰ্থাৎ পৰম জ্ঞান ওপজে আৰু জ্ঞানৰ ফলতেই মুক্তি হয় । ইয়াত জ্ঞানক ভক্তিৰ এটা আনুৰাগিক ফল বা স্বাভাৱিক পৰিণতি বুলি মানি লোৱা হৈছে আৰু জ্ঞানৰপৰাও মুক্তি স্বতঃসিদ্ধভাবে আহি পৰে । কিন্তু আদৰ্শ ভক্তই নিৰ্বাণ বা কোনো ধৰণৰ মোক্ষকেই নিবিচাৰে বা নলয় এই বুলিয়েই যে তেওঁ ভগৱন্তৰপৰা অৰ্থাৎ ভক্তিৰ অধিকাৰে প্ৰাৰ্থনা কৰে ; আৰু কেবল মায়া, মন আৰু অহংকাৰৰ কবলৰপৰা মুক্ত হোৱাটোহে কামনা কৰে ।

‘ভাগৱতপুৰাণ’ত থকাৰ দৰে ভক্তিৰসাধিত সাংখ্যা আৰু যোগদৰ্শনৰ শৰীৰতন্ত্ৰ আৰু মনস্তন্ত্ৰও শঙ্কৰদেৱে মানি লৈছিল আৰু ভক্তিপথৰ সহায়কৰূপে এই দুইবিধ দৰ্শন তেওঁ ব্যাখ্যা কৰি গৈছে ।

ইয়াৰ আগতে ভাৰতীয় দৰ্শনৰ কোনো এটা মাৰ্গয়ে অসমৰ মানুহৰ মনত গভীৰ প্ৰভাৱ পেলাইছিল যেন নালাগে । কিন্তু বৈষ্ণৱধৰ্ম প্ৰচাৰৰ লগে লগে ৰেদাস্ত দৰ্শন তেওঁলোকৰ মজ্জাগত হৈ পৰিল, লগতে এটা উমৈহতীয়া সম্পত্তিৰ দৰে হৈ পৰিল । তেওঁলোকৰ গীত-পদবিলাক সাধাৰণ নিৰক্ষৰ লোকৰ কাৰণেও ৰচনা কৰিছিল বাবে শঙ্কৰদেৱ, মাধৱদেৱ আৰু আনসকলে যদিও সাধাৰণতে দৰ্শনৰ নীৰস যুক্তি-তৰ্কবিলাকক নিজৰ সাহিত্যৰপৰা আঁতৰ কৰি ৰাখিছিল তথাপি তেওঁলোকে বহুতো ঠাইত

ৱেদান্ত-দৰ্শনৰ মতবিলাকো সহজ সবল সুৱাদি পদত এনেভাবে
 প্ৰকাশ কৰিছে যে সাধাৰণ সত্ৰীয়া ভকত এজনেও সংসাৰৰ ক্লেশত
 জৰ্জৰিত বাইজে সাস্তুনা আৰু জ্ঞান লাভ কৰিব পৰাকৈ মুখে
 মুখেই এই দৰ্শনৰ তত্ত্ববিলাক ব্যাখ্যা কৰিব পাৰে ।

সাহিত্যৰ সোণালী যুগ

শঙ্কৰদেৱৰ ধৰ্ম-আন্দোলনৰ লগে লগেই অসমত এক বিশাল সাহিত্যও বিকশিত হৈ পৰিছিল। শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱে নিজেই বহুসংখ্যক গীত, নাট, কাব্য আৰু আন আনধৰণৰ সাহিত্য ৰচনা কৰিছিল। সেইবিলাকৰ মাজেদি তেওঁলোকে প্ৰচাৰ কৰিব খোজা ধৰ্মৰ মতবিলাক ব্যাখ্যা কৰি সহজ সবল ৰূপত ডাঙি ধৰিছিল। অনন্ত কন্দলি, বাম সৰস্বতী, বৈকুণ্ঠনাথ কৰিৰত্ন, শ্ৰীধৰ কন্দলি, ভৱানীপুৰীয়া গোপালদেৱ, বামচৰণ ঠাকুৰ, দৈতাৰি ঠাকুৰ, গোপালচৰণ দ্বিজ আদি এদল কৱি, সাহিত্যিক আৰু পণ্ডিতে ভক্তিবাদৰ আদৰ্শেৰে অনুপ্ৰাণিত হৈ এক শক্তিশালী সাহিত্য-আন্দোলন গঢ়ি তুলিছিল। এই যুগটো আছিল কেৱল এটা আদৰ্শৰ যুগ, সেইটো হ'ল ভক্তিৰ আদৰ্শ; এইটো আছিল কেবল এজন দেৱতাৰ যুগ, তেওঁ হ'ল বিষ্ণু-কৃষ্ণ; এই যুগত কেৱল এজনৰহে নেতৃত্ব চলিছিল, তেওঁ আছিল শঙ্কৰদেৱ; এই যুগটো আছিল কেৱল এখন গ্ৰন্থৰ যুগ আৰু সেইখন হ'ল 'ভাগৱতপুৰাণ'। প্ৰায় ধৰাবন্ধা ভাবেই কোনোবা বৈষ্ণৱ গ্ৰন্থৰপৰাই গ্ৰহণ কৰা আন সকলোবিলাক বিষয়কো 'ভাগৱত-পুৰাণ'ৰ আদৰ্শৰ অনুকূলেই প্ৰকাশ কৰা হৈছিল। বৈষ্ণৱ সাহিত্যিকসকল এইদৰে শাস্ত্ৰৰ অনুমোদনৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি চলিব লগা হোৱাৰ ফলত তেওঁলোকৰ স্বজনী শক্তি সীমায়িত

হৈ পৰিছিল আৰু তেওঁলোকৰ কৱি-প্ৰতিভাও নিয়ন্ত্ৰিত হৈ পৰিছিল। তদ্বাচ কেৱল শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ ৰচনাই ভালেখিনি হৈছিল গৈ। মূল গ্ৰন্থৰ তাৎপৰ্য আৰু সৌন্দৰ্য অক্ষুণ্ণ ৰখাৰ অসাধাৰণ ক্ষমতাৰ লগে লগে মাজে মাজে মৌলিক কল্পনাৰ বিকাশে সেইবিলাকত এক বৈশিষ্ট্যৰ সৃষ্টি কৰিছিল। তেওঁলোকৰ ৰচনাৱলীয়েই ভক্তিবাদৰ প্ৰচাৰৰ এটা প্ৰধান আহিলা হৈ পৰিছিল আৰু বাইজ্ঞে সেইবিলাকৰপৰা ৰসাস্বাদন আৰু জ্ঞান উভয়কে লাভ কৰিব পাৰিছিল। 'ভাগৱতপুৰাণ'ৰ বাৰটা স্কন্ধৰ ভিতৰত শঙ্কৰদেৱে আঠোটা স্কন্ধৰ ভাঙনি কৰিছিল বুলি শুনা যায়। তাকে যথেষ্ট বাধাৰ সম্মুখীন হৈ হে কবিব পাৰিছিল। আমি জানো যে উত্তৰ ভাৰতৰ ৰামানন্দয়ে আধুনিক ভাৰতীয় ভাষাত প্ৰচাৰকাৰ্য কৰাৰ বিষয়ত বাট দেখুৱাই দিয়ে। উত্তৰাধিকাৰসূত্ৰে শঙ্কৰদেৱে তেওঁৰ পূৰ্বৰ কৱিসকলৰপৰা পাইছিল লালিত্যপূৰ্ণ সৌষ্ঠৱপূৰ্ণ এটা সাহিত্যিক ভাষা আৰু কেইটামান ছন্দৰ আদৰ্শ। শঙ্কৰদেৱৰ ঠিক আগৰ যুগটোত কাহিনী-সাহিত্যৰ প্ৰতিহে অধিক সমাদৰ দেখা পোৱা গৈছিল আৰু সেই যুগতে 'ৰামায়ণ' আৰু 'মহাভাৰত'—এই দুখন ঘাই মহাকাব্য আৰু কেইখনমান পুৰাণৰ কেইটামান অধ্যায় অসমীয়ালৈ ভাঙনি কৰা হৈছিল। কিন্তু এই যুগটোত নিৰ্দিষ্ট কোনো আদৰ্শৰদ্বাৰা অনুপ্ৰাণিত কোনো সাহিত্য আন্দোলনে গঢ় লৈ উঠা নাছিল। শঙ্কৰদেৱৰ যুগতহে সাহিত্য আৰু সংস্কৃতিৰ এটা নৱগ্ৰাসৰ আৰম্ভ হয়।

অসমীয়া কাব্যৰ আগৰ যুগটোত কাহিনী-সাহিত্যৰ প্ৰতি যি ধাউতি দেখা পোৱা গৈছিল শঙ্কৰদেৱৰ 'ইবিশ্চন্দ্ৰ উপাখ্যান' আৰু

‘কল্পিতগীতবৰ্ণনা কাব্য’তো সেই একে ধৰণৰ ষাউতিকে দেখা পোৱা যায়। ‘ভাগৱতপুৰাণ’ আৰু আন ‘পুৰাণবিলাক’ অসমীয়ালৈ অনুবাদ কৰাৰ সময়ত সাহিত্যৰ ৰূপ-তত্ত্বৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰখা নহৈছিল আৰু সেইবিলাক ঠায়ে ঠায়ে “কোনো নিৰ্দিষ্ট গঢ় নোহোৱা ৰচনা” হৈ বৈছে; কিন্তু তাৰ মাজে মাজে ভক্তিব যি উপদেশ দিয়া হৈছে সি কেতিয়াও হেৰাই যাব নোৱাৰে। ‘ভক্তিপ্ৰদীপ’ নামৰ গ্ৰন্থত আন দেৱ-দেৱীৰ পৰিবৰ্তে কৃষ্ণৰ ভক্তিত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হৈছে। শঙ্কৰদেৱৰ সকলোবিলাক ৰচনাৰ ভিতৰত প্ৰধান আৰু আটাইতকৈ জনপ্ৰিয় গ্ৰন্থ ‘কীৰ্ত্তন ঘোষা’ৰ ২৫টা খণ্ডৰ প্ৰত্যেকটোতে ঘোষাবে সৈতে যিবিলাক পদ দিয়া আছে সেইবিলাকৰ মাজেদি একোটি কাহিনী নাইবা একোটি আন বিষয়বস্তু বিবৃত হৈছে। ‘অনাদিপাতন’ নামৰ গ্ৰন্থত জ্যোতিষ-তত্ত্ব, সৃষ্টি-তত্ত্ব, দৰ্শন আৰু ধৰ্ম-তত্ত্বৰ বিষয়ে কোৱা হৈছে। বুৰুৰি ছন্দৰ ছয়টা কীৰ্ত্তনেৰে সৈতে ‘শুণমালা’খন এখন সৰু পুথি, তাৰ মাজেদি ক্ষিপ্ৰ কল্পনা আৰু নৃক্ষ প্ৰকাশ-ভঙ্গীৰ প্ৰতিভা ফুটি ওলাইছে।

শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ কিছুমান ৰচনা পৰম্পৰে পৰিপূৰক ধৰণৰ। মাধৱদেৱে ‘ৰামায়ণ’ৰ বালকাণ্ডৰ অনুবাদ কৰিছিল আৰু শঙ্কৰদেৱে মধ্যবৰ্তী উপাখ্যানসমূহ আঁতৰাই থৈ উত্তৰকাণ্ড অসমীয়া পদত কৰিছিল। তাৰ পিছত এই ছয়ো কাণ্ডকে পূৰ্বকৰি মাধৱ কন্দালিয়ে অনুবাদ কৰা মূল চাৰিটা কাণ্ডৰ সৈতে যোগ দিছিল। শঙ্কৰদেৱে ৩৪টি গীত ৰচনা কৰিছিল। সেইবিলাকেই পিছলৈ বৰগীত বুলি জনাজাত হৈছিল। মাধৱদেৱে ভাবে পৰিপূৰকৰূপে আৰু ১৫৭টি বৰগীত ৰচনা

কৰিছিল। শঙ্কৰদেৱৰ গীতবিলাকত মানবৰ কৰ্ম-প্ৰচেষ্টাৰ অসাৰতাৰ কথা কোৱা হৈছে আৰু শ্ৰোতাসকলক ভক্তিৰ উপাদেয়তা বুজাই দিয়া হৈছে। তাৰে কিছুমান নিৰ্ভাজ প্ৰাৰ্থনা-গীতৰূপে প্ৰকাশ পাইছে আৰু আন কিছুমানত উপদেশমূলক কথাও সোমাই আছে। মাধৱদেৱৰ গীতবিলাকে কিন্তু এটা উন্মুক্ত পৰিবেশৰ মাজত বিকাশ লাভ কৰিছে। শিশু-কৃষ্ণৰ চৰিত্ৰ ৰূপায়ণ আৰু যশোদাক শাশ্বত মাতৃৰ ৰূপত ফুটাই তোলাৰ ক্ষেত্ৰত এই গীতবিলাক অনন্ত। ছয়োজনা গুৰুৱেই আৰাধ্য ভগবানৰ স্তুতিৰূপে 'ভটিমা' নামৰ আন কিছুমান গীত ৰচনা কৰিছিল। লগতে শঙ্কৰদেৱে ৰজা নৰনাৰায়ণৰ স্তুতিৰে দুটি ভটিমা আৰু মাধৱদেৱে এটি গুৰু-ভটিমাও ৰচনা কৰিছিল। তেওঁলোক ছয়োজনে যিবিলাক নাটক (অঙ্গ বা নাট বা নাটক বা সাধাৰণতে অঙ্গীয়া নাট বুলি জনাজাত) ৰচনা কৰিছিল সেইবিলাকৰ নিজৰে এটা স্বকীয় বৈশিষ্ট্য আছে আৰু সংস্কৃত, প্ৰাকৃত বা আন কোনো সাহিত্যতে আৰ্হিৰূপে তাৰ তুলনা পাবলৈ নাই। এইবিলাক নাটকত অঙ্গ বা দৃশ্যৰ বিভাগ নাই। সংস্কৃত নাটকৰপৰা লোৱা সূত্ৰধাৰজনেই ইয়াত ঘাই চৰিত্ৰ। তেৱেঁই গীত, নৃত্য আৰু ব্যাখ্যানৰ সহায়ত সমগ্ৰ অভিনয় পৰিচালনা কৰে। এই নাটবিলাক এটা কৃত্ৰিম সাহিত্যিক-ভাষাত ৰচিত হৈছিল। বৰগীত আৰু ভটিমা-বিলাকতো এই ভাষাকে প্ৰয়োগ কৰা হৈছিল। অসমীয়া, মৈথিলী, হিন্দী আৰু অষ্টাঙ্গ কিছুমান উপাদানৰ সামান্য স্পৰ্শৰ অন্তত সংমিশ্ৰণত গঢ় লোৱা এই ভাষাটোৱেই পিছলৈ ব্ৰজাৱলী ভাষা বা ব্ৰজবুলি বুলি জনাজাত হৈছিল। সম্ভৱতঃ

ইয়াৰে কিছুদিন পিছত বঙ্গ আৰু উৰিষ্যাৰ বৈষ্ণৱ পদাৱলীৰ বচক-সকলেও প্ৰায় একে ধৰণেৰে এটা ভাষাৰ প্ৰয়োগ কৰিছিল। শঙ্কৰদেৱে মুঠতে ছখন অঙ্ক বচনা কৰি থৈ গৈছে : 'পদ্মীপ্ৰসাদ', 'কালীদমন', 'কেলিগোপাল', 'কল্পিণীহৰণ', 'পাবিজাতহৰণ' আৰু 'ৰামবিজয়'। নাটকীয় কৌশলৰ ক্ষেত্ৰত সৰুজনা কৰি মাধৱদেৱৰ গুৰুৰে সৈতে কিছু পাৰ্থক্য আছিল। তেওঁ বচনা কৰা কুমুৰা নামৰ সৰু সৰু অঙ্কবিলাক অধিক পৰিমাণে অপেৰাৰ নিচিনাহে। গীতবিলাকৰ দৰে নাটবিলাকতো আন বিষয়তকৈ বৃন্দাবনৰ কৃষ্ণক লৈহে তেওঁ অধিক ব্যস্ত। 'অজ্ঞানভঞ্জন', 'চোৰধৰা', 'পিম্পৰা গুচুৱা', 'ভূমি লুটিৱা' আৰু 'ভোজন ব্যবহাৰ' তেওঁ বচনা কৰিছিল। 'ব্ৰহ্মা মোহন', 'ভূষণ হৰণ', 'ৰাম কুমুৰা' আৰু 'কোটোৰা খেলোৱা' নামৰ আৰু চাৰিখন নাট তেওঁ বচনা কৰা বুলি কোৱা হয়। যুধিষ্ঠিৰৰ ৰাজসূয়ৰ বৰ্ণনা থকা নিচেই সামান্য এছোৱাহে তেওঁ 'ভাগৱত'ৰ দশম স্কন্ধৰপৰা অনুবাদ কৰিছিল। কিন্তু এই মহাপুৰুষ কৱিৰাজনাৰ অসমীয়া কাব্য আৰু চিন্তাৰাজ্যলৈ আটাইতকৈ মহৎ দান হ'ল 'নামঘোষা'। এই কাব্যতেই তেওঁৰ আধ্যাত্মিক অনুভূতিয়েও সৰল আৰু সুবীয়া ভাষাৰে অনন্তসাধাৰণ ভাবে প্ৰকাশ পাইছে।

বৈষ্ণৱ আন্দোলনৰ ছাঁত এই দৰে যি এটা সাহিত্য গঢ়ি উঠিছিল তাৰ ভিতৰত 'ভগৱদ্গীতা', 'ভাগৱত' আৰু অন্যান্য পুৰাণ আৰু 'গীতগোৱিন্দ'ৰপৰা বহুতো অনুবাদ আৰু ভাবানুবাদো সোমাই আছে। অলপ দিনৰ ভিতৰতেই গুৰুসকলৰ ক্ৰিয়া-কলাপকে কেন্দ্ৰ কৰি সমগ্ৰ বৈষ্ণৱ আন্দোলনৰ বিশদ বিবৰণেৰে সৈতে এটা চহকী চৰিত-সাহিত্যও গঢ়ি উঠিছিল। 'মহাভাৰত'ৰ

অসমীয়া অনুবাদত, তাৰে বিশেষৰ্থকৈ বামসৰস্বতীয়ে কৰা অনুবাদত মূলৰ লগতে বহুতো নতুন কথাৰ যোগ দিয়া হৈছিল। বামসৰস্বতীৰ 'ভীমচৰিত' আৰু শ্ৰীধৰ কন্দলিৰ 'কাণখোৱা'তি সম্পূৰ্ণ মৌলিক কাহিনীৰ অৱতাৰণা কৰা দেখা যায়; সম্ভৱতঃ লোক-সাহিত্যৰ বিষয়বস্তু আৰু ৰচনা-ৰীতি এই উভয়ৰদ্বাৰাই কাব্যতখন অনুপ্ৰাণিত হৈছিল।

শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ ব্ৰজবুলি গঢ়ৰ পিছতে বৈকুণ্ঠনাথ কৱিৰত্নৰ 'ভাগৱতকথা' (আনুমানিক ১৫২৪-২৬) আৰু 'গীতাকথা' (আনুমানিক ১৫২৭-২৮) আৰু গোপালচৰণ দ্বিজৰ 'ভক্তিবদ্ধাকৰকথা'ত (আনুমানিক ১৬০০) এক ছন্দোময় গঢ়ৰীতিয়ে প্ৰকাশ পালে। এই পুথি কেইখনতো ৰচক ছদ্মনে কৱি ছদ্মনাৰ সাহিত্যিক ভাষাকে প্ৰয়োগ কৰিছিল। গান্ধীৰ্যপূৰ্ণ ঠাঁচৰ এটা অধিক যথার্থ গঢ়ই প্ৰকাশ পালে অজ্ঞাত ৰচকৰ বৈষ্ণৱ চৰিতসমূহত। দৈনন্দিন ব্যবহাৰৰ বাস্তৱিক গঢ়ত ৰচিত আহোম বুৰঞ্জীবিলাকৰ ৰচনাৰে প্ৰায় একে সময়ৰপৰাই চৰিত পুথিবিলাক ৰচিত হ'বলৈ ধৰিছিল। সময়ৰ ফালৰপৰা চাবলৈ গ'লে আধুনিক ইন্দো-আৰ্য ভাষা-গোষ্ঠীৰ একেবাৰে পূৰ্বাঞ্চলৰ এটা শাখাত এই গঢ়-সাহিত্যৰ আৰম্ভাণ বাস্তৱিকতে এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ কথা।

অসমত কোনো কোনো বৈষ্ণৱৰ মাজত এনে প্ৰথা আছিল যে, গুৰুসকলৰ দৰে এখন নাট ৰচনা নকৰালৈকে কোনেও সম্ভাৰিকাৰ পদৰ কাৰণে উপযুক্ততাৰ দাবী কৰিব নোৱাৰিছিল। এই প্ৰথাৰ ফলত এটা সবল নাট্য-আন্দোলন গঢ়ি উঠিছিল যদিও সকলো ঠাইতে গুৰুসকলে ৰচনা কৰা নাটকৰ অভিনয়কহে

অধিক মূল্য দিয়া হৈছিল। 'বৰগীত' আৰু 'নামঘোষা'ৰ ধ্বংস
 বহুতো গীত-মাত্ৰে এই সত্ৰাধিকাৰসকলৰদ্বাৰা বচিত হৈছিল।
 অৱশ্যে সবহ ক্ষেত্ৰতে শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ পিছৰ যুগৰ
 নাটক আৰু গীতবিলাকৰ কোনো উল্লেখযোগ্য সৌন্দৰ্য প্ৰকাশ
 পোৱা দেখা নাযায়। বৈষ্ণৱ-কাব্যৰ আদৰ্শক ইমান সাৰ্বজনীনভাবে
 স্বীকাৰ কৰি লোৱা হৈছিল যে, ১৮শ আৰু ১৯শ শতিকাৰ শাস্ত্ৰ-
 সাহিত্য আৰু আহোম আৰু কোচৰ ৰাজনৈতিক বুৰঞ্জীবিলাকো
 সেই কাব্যৰ আৰ্হিতে ৰচনা কৰা হৈছিল।

ললিতকলাৰ সোণালী যুগ

শাস্ত্ৰীয় সঙ্গীতৰ ঐতিহ্য :

ভক্তিৰ অনুভূতিপ্ৰৱণতাই সমগ্ৰ ভাৰততে কবিসকলক গীত বচনাৰ কাৰণে অনুপ্রাণিত কৰিছিল আৰু আৰাধনাৰ প্ৰধান মাধ্যমৰূপে প্ৰাৰ্থনাৰ ওপৰত যি গুৰুত্ব দিয়া হৈছিল সিয়েই লোক-সঙ্গীতৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল। এইটো লক্ষ্য কৰিব লগীয়া যে দেশৰ বহুতো ঠাইত ভক্তি-আন্দোলনে ঘাইকৈ ঙ্গপদ-গীতৰ চৰ্চা বঢ়াই তুলিছিল। অসমতো নব্য-বৈষ্ণৱ আন্দোলনৰ ফলত সঙ্গীতৰ বহুল চৰ্চা হ'বলৈ ধৰিলে। সাংগীতিক গুণ আৰু বিচিত্ৰতাৰ বিষয়ত অসমৰ বৈষ্ণৱ-সঙ্গীত যথেষ্ট চহকী আৰু জাকত-জ্বলিকা।

শব্দবদেৱে নিজেই প্ৰবৰ্তন কৰা এই বৈষ্ণৱ সঙ্গীতৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ ভিতৰত ভাৰতীয় শাস্ত্ৰীয় সঙ্গীতৰ বাগ-বাগিনীৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গোৱা দুবিধ গীত হৈছে ববগীত আৰু অঙ্কীয়া গীত বা অঙ্ক বা নাটকৰ গীত। এই দুবিধ গীতৰ প্ৰথমতেই বাগৰ উল্লেখ কৰা থাকে ; সকলো বোৰ অঙ্কীয়া গীত আৰু কেৱল তিনিটা ববগীতত তালৰো নাম দিয়া আছে। গাবৰ সময়ত ববগীতত ধৰাবন্ধাভাবে তাল দিয়া নহয়। কোনো এজন ভক্তই যেতিয়া বাইজৰ নাম-ঘৰতে হওক অথবা ঘৰৰ গোসাঁই ঘৰতে হওক ববগীত গাই ভকতি প্ৰকাশ কৰিব লগীয়া হয় তেতিয়া

সাধাৰণতে তেওঁৰ তালৰ নিয়ন্ত্ৰণ নাথাকে। অস্থান্য ক্ষেত্ৰত আৰু বিশেষকৈ সমজুৱা নাম-কীৰ্তনত বৰগীত গাব লগা হ'লে তাল দি গোৱা হয়। দক্ষিণ ভাৰতৰ তেৱৰমৰ (৭ম-৯ম শতিকা) দৰেই অসমীয়া বৈষ্ণৱ-সঙ্গীতৰ ক্ষেত্ৰতো কোনো এটা বিশেষ তালক বিশেষ ৰাগত সৈতে সাঙুৰিহে উল্লেখ কৰা হয়। সেই কাৰণে বেলোৱাৰ ৰাগৰ উল্লেখ কৰিব লগা হ'লেই ৰূপক-বেলোৱাৰ ৰোলা হয়, কিয়নো বেলোৱাৰ ৰাগ প্ৰায়ে ৰূপক তালতে গোৱা হয়। আন হাতে, এনে দৃষ্টান্তও আছে য'ত একেটা ৰাগতে গীত এটা গাবৰ সময়তে কেইবাখনো তাল প্ৰয়োগ কৰা হয়। প্ৰত্যেক গীতৰে দ্বিতীয় পংক্তিৰ শেষত 'ফ্ৰং' শব্দটো থাকে। ইয়াৰ অৰ্থ এয়ে যে এই প্ৰথম চুশাৰী গোটেখাই ফ্ৰং বা ঘোষা হ'ল আৰু তাক অমুগামী পদবিলাক গোৱাৰ মাজে মাজে দোহাৰিব লাগে। পদৰ একেবাৰে শেষৰ ফাঁকিত কৱিজনৰ নিজৰ নাম উল্লেখ কৰা থাকে।

কোনো কোনো লোকে প্ৰায় লক্ষ্যহীন ভাবেই অসমৰ এই ৰাগ-সঙ্গীতৰ বেলেগ বেলেগ সঙ্গীতধাৰাৰ অস্তিত্ব কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা দেখা যায়। কোনো কোনোৱে ইয়াক প্ৰৱন্ধ-সঙ্গীতৰ ভিতৰত আৰু আন কোনোৱে ফ্ৰপদৰ ভিতৰত ধৰিব খোজে। আ.কী আন কোনো কোনোৱে ইয়াক একেবাৰে স্বতন্ত্ৰ বেলেগ এটা সম্প্ৰদায় বুলি কল্পনা কৰে। সঙ্গীতশাস্ত্ৰবিলাক উল্লেখ থকাৰ দৰে আজিকালি প্ৰায় চুশ্ৰাপ্য হৈ পৰা প্ৰৱন্ধ-গীত বিলাকও উদ্‌গ্ৰাহ, ফ্ৰং, মেলাপক, অস্তৰা আৰু আভোগ আদি বহুতো অংশ থাকে। ঘোষাৰ পিছত থকা ফ্ৰং শব্দটোৱে প্ৰৱন্ধ গীতৰ ফ্ৰং অংশলৈ আঙুলিয়াই দিয়ে যেন লাগে। কিন্তু এই বিষয়ে অধিক

ভাবি চাবব ধল আছে। আন হাতে আকৌ ক্ৰুপদ সম্প্ৰদায়ৰ পাতনি হৈছিল আকববৰ সমসাময়িক মানসিংহ তোমবৰ ৰাজত্ব-কালত। তদুপৰি, এইবিধ সঙ্গীতৰ কলা-কৌশল অসমৰ বাগ-সঙ্গীতৰ লগত নিমিলেও। হিন্দুস্থানী বা কৰ্ণাটী সঙ্গীত খাবাবে সৈতে নো এইবিধ সঙ্গীতৰ কি সম্পৰ্ক তাকো ভাল দৰে নিৰ্ণয় কৰা হোৱা নাই। দেখাত এনে বহুতো বাগৰ নাম আছে যিবিলাক এই কেউ সম্প্ৰদায়তে অথবা তাৰে অন্ততঃ ছটা সম্প্ৰদায়ত দেখিবলৈ পোৱা যায়। ধনঞ্জী বাগৰ বৰগীত এটা উত্তৰ ভাৰতৰ ভীমপলাসী আৰু দক্ষিণ ভাৰতৰ আভেৰী যেন লাগিব পাৰে। অসমীয়া কল্যাণ এটা উত্তৰ ভাৰতৰ শুদ্ধ কল্যাণেৰে একে হ'ব পাৰে। কিন্তু এই সকলো বিষয়ৰে শেষ সিদ্ধান্ত নিৰ্ভৰ কৰিছে বিশেষজ্ঞৰ গবেষণাৰ ওপৰত হে।

বৰগীত বা অক্ষীয়া গীত এটা সম্পূৰ্ণ বিস্তাৰেৰে সৈতে গালে তাত বাগ আলাপ বা অনিবন্ধ আৰু গীত বা নিবন্ধ এই দুয়োটা সচবাচৰ ভাগকে গোৱা হয়। সাধাৰণতে বাগ দিয়া বা বাগ টনা বুলি জনাজাত আলাপ অংশত স্বৰগ্ৰামৰ স্বৰ কেইটাৰ সলনি বাম, হৰি, গোৱিন্দ আদি পদবিলাক গোৱা হয়। আলাপ অংশত সাধাৰণতে চাৰিটা ভাগ। তাৰে তৃতীয় ভাগটোক তোলনী (য'ত স্বৰটো উচ্চ স্তৰলৈ তোলা হয়) বোলা হয়। বাকী ভাগ কেইটাৰ নাম নাই। এই চাৰিটা ভাগক শাস্ত্ৰীয় সঙ্গীতৰ অস্থায়ী, অন্তৰা, সঞ্চাৰী আৰু আভোগ নামৰ ভাগ চাৰিটাৰ সৈতে তুলনা কৰিব পাৰি। আলাপৰ পিছতেই তাল ৰাখি পদ গোৱা হয়। তালৰ আকৌ ছটা ভাগ—এটা মূল ৰাজনা বা

গা-মান (যিটো মূল ভাগ) আৰু আনটো হ'ল ঘাত (অৰ্থাৎ তালৰ মূল ভাগটোৰে খব বাজনা) । পদৰ গীত গোৱাব লগে লগে খোল বা যুদঙ্গ আৰু তালত গা-মান বজোৱা হয় । গীতৰ মাজে মাজে গায়কজন যেতিয়া বয় তেতিয়া খোল বা যুদঙ্গ বজোৱাজনে ঘাত বজায় ।

ভাৰতীয় সঙ্গীতৰ ইতিহাসৰ আদিম যুগৰপৰাই বাগ-বাগিনী-বিলাকক মানুহৰ ৰূপত কল্পনা কৰিবলৈ চেষ্টা চলি আহিছে । বাগবিলাক দেৱতাৰ শাৰীলৈ নিবৰ কাৰণে কৰা চেষ্টাই ১৬শ শতিকাত গৈ এটা নিৰ্দিষ্ট ৰূপ লয় আৰু উদ্ভব ভাৰতৰ বাগমালা চিত্ৰবিলাকৰ দ্বাৰা এনে কল্পনা বিশেষভাবে জনপ্ৰিয় হৈ পৰে । অসমতো বাগ-মালিতাবিলাকৰ (বাগৰ উৎপত্তিৰ বৰ্ণনাৰে সৰু সৰু কবিতা) মাজেৰে বাগবিলাকক তেনে দৃষ্টিতে চাবলৈ বিচৰা হৈছিল ।

ভাৰতীয় সঙ্গীতজ্ঞ আৰু সঙ্গীতশাস্ত্ৰকাৰসকলে দিনটোৰ আঠোটা প্ৰহৰৰ কাৰণে বেলেগে বেলেগে বিভিন্ন বাগ-বাগিনী নিৰ্দিষ্ট কৰি দিছে । এই দৰে কোন প্ৰহৰত কি বাগ হ'ব সেই বিষয়ে অৱশ্যে শাস্ত্ৰকাৰসকলৰ মতানৈক্যও দেখা যায় । সত্ৰৰ ওজা-গায়ন সকলেও নিজৰ ধৰণেৰে তেনে দৰে প্ৰহৰ অঙ্কুযায়ী বাগ-বাগিনীবিলাকক ভাগ কৰি লৈছিল । উদাহৰণস্বৰূপে পূৰ্বী বা পূবৱী নামৰ যিটো বাগ সাধাৰণতে সন্ধ্যা সময়ৰ বাগ বুলিহে জনাজাত তাক এই সকল ওজা-গায়নে নিচেই পুৱাৰ কাৰণে নিৰ্দিষ্ট কৰি দিছে ।

অসমৰ সঙ্গীতৰ বিষয়ে আজিলৈকে কোনো বৈজ্ঞানিক গ্ৰন্থ আবিষ্কৃত হোৱা নাই । তালৰ বিষয়ে 'বাস্ত-প্ৰদীপ' নামৰ এখন

হে ছিগা-ভগা পুথি বৰ্তমান লিখকেই আবিষ্কাৰ কৰি সম্পাদনা কৰি উলিয়াইছে।

শাস্ত্ৰীয় নৃত্যৰ ঐতিহ্য :

যিজন শঙ্কৰদেৱে পিতৃকুসুম্বৰক গন্ধৰ্বৰ অৱতাৰ বুলি উল্লেখ কৰি গৈছে তেওঁ ভাৰতীয় শাস্ত্ৰীয় নৃত্যৰো এটা চহকী ধাৰাৰ প্ৰবৰ্তন কৰি থৈ গৈছে। এই নৃত্যধাৰাৰ কিছুমান কথা মণিপুৰী নৃত্যধাৰাৰে সৈতে মিলে। চাৰিটা সৰ্বভাৰতীয় নৃত্য-সম্প্ৰদায়ৰ অগ্ৰতমৰূপে মণিপুৰী নৃত্যধাৰাটোক স্বীকাৰ কৰা হয়। কিন্তু সজীয়া নৃত্যৰ ওপৰত মণিপুৰী নৃত্যৰ প্ৰভাৱ পৰাতকৈ মণিপুৰীৰ ওপৰত সজীয়া নৃত্যৰ প্ৰভাৱ পৰাটোহে সহজে অনুমেয়, কিয়নো সজীয়া নৃত্যধাৰা মণিপুৰী ধাৰাতকৈ আগতে আৰম্ভ হৈছিল; কাৰণ যি বৈষ্ণৱধৰ্মৰ লগত মণিপুৰৰ শাস্ত্ৰীয় নৃত্য জড়িত সেই বৈষ্ণৱধৰ্ম ১৮শ শতিকাত হে মণিপুৰত প্ৰবৰ্তিত হৈছিল। সজীয়া নৃত্যধাৰাৰ উৎপত্তিৰ হকে কি কি উপাদানে ইন্ধন যোগাইছিল জনা নাযায়। আধুনিকসকলৰ পৰা যথেষ্ট অৱহেলা পোৱা সত্ত্বেও এই নৃত্যসমূহত আজিও বহুত ধৰণৰ হস্তমুদ্ৰা, বিভিন্ন সূক্ষ্ম ভঙ্গিমা, বিশিষ্ট ধৰণৰ সাজপাৰ আৰু নানা ধৰণৰ মুখাৰ প্ৰয়োগ দেখা যায়। গোল বা মৃদঙ্গ, বিভিন্ন ধৰণৰ তাল, আনুৰঞ্জিক বাগ আৰু অগ্ৰাণ্ণ গীতৰ ওপৰত এই নৃত্যৰ সঙ্গীত নিৰ্ভৰ কৰে। সত্ৰবিলাকত শুকতনী থকাৰ ব্যৱস্থা নাই কাৰণে এই নৃত্য-সম্প্ৰদায়ত কোনো তিকতা মানুহকে নৰ্তকী বা অভিনেত্ৰীৰূপে ভাগ লবলৈ দিয়া নহয়। গাৱঁৰ অভিনয়-বিলাকতো লৰাবিলাকেই তিকতা মানুহৰ ভাও লয়।

ঘাইকৈ শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ অসমীয়া নাটবিলাক কেন্দ্ৰ কৰিয়েই এই সঙ্গীয়া নৃত্যবিলাক চলিছিল। এই নাটবিলাক আৰু আন আন বৈষ্ণৱ নাটবিলাকো অভিনয়ৰ সময়ত ঘাইকৈ নৃত্য আৰু সঙ্গীতৰূপেই দেখা পোৱা যায়। অভিনয়ৰ গৰাকী অৰ্থাৎ সূত্ৰধাৰ বা সূত্ৰধাৰী, নায়ক কৃষ্ণ বা ৰাম আৰু নাৰী চৰিত্ৰবিলাক অৰ্থাৎ বৃন্দাবনৰ গোপীসকলৰ নৃত্য 'টাইপ্' বা সাঁচত গঢ়া ধৰণৰ। ইয়াৰ উপৰিও উল্লেখযোগ্য নৃত্যবিলাক হ'ল যুদ্ধৰ নৃত্য আৰু ধেমালি নামৰ প্ৰাৰম্ভিক বাস্তৱ সৈতে কৰা নৃত্য। (ধেমালি নামটো সম্ভৱতঃ সংস্কৃত পূৰ্ববঙ্গ পদটোৰে চতুৰ অনুবাদ।)

চিত্ৰাঙ্কণৰ অসমীয়া সম্প্ৰদায় :

যি বিভিন্ন মাধ্যমেৰে নৱ্য-বৈষ্ণৱ আন্দোলনে বিকাশ লাভ কৰিছিল তাৰ মাজৰে অশ্ৰুতম হ'ল চিত্ৰকলা। বৈষ্ণৱ গ্ৰন্থসমূহ আৰু তুলসীদাসৰ 'ৰামচৰিত মানস', জয়দেৱৰ 'গীতগোৱিন্দ', প্ৰাচীন গুজৰাটী 'বসন্তবিলাস' আদি গ্ৰন্থসমূহৰ পুথিবিলাক চিত্ৰিত কৰিবলৈ চিত্ৰকৰ নিয়োগ কৰা হৈছিল। ৰাধা-কৃষ্ণৰ কাম-কেলিৰ-দৰে বিষয়বিলাকৰ ক্ষেত্ৰত এই চিত্ৰকৰসকলে বিস্তৰ সৃষ্টি কৰি থৈ গৈছে। মূল সংস্কৃত, সটীক সংস্কৰণ বা অনুবাদ—এইবিলাকৰ যি কোনো ৰূপতেই 'ভাগৱত' পুথিখনো ভাৰতৰ বিভিন্ন অংশত চিত্ৰিত হ'বলৈ ধৰিলে। 'ভাগৱত'ৰে 'ভাৱাৰ্থদীপিকা' টীকাসংৰলিত বহুলভাৱে চিত্ৰিত এটি সংস্কৰণ প্ৰস্তুত কৰা হৈছিল ১৭০৫ সম্বৎ অৰ্থাৎ ১৬৪৮ খ্ৰীষ্টাব্দত উদয়পুৰ নগৰত; এই পুথিখন এতিয়া পুণাৰ ভাণ্ডাৰকৰ প্ৰাচ্যবিজ্ঞা

গবেষণালয়ত সংৰক্ষিত হৈছে। সমগ্ৰ পুৰাণৰ ভিতৰতে আটাইতকৈ মনোগ্ৰাহী দশম স্কন্ধটোতেই চিত্ৰকৰসকলে অধিক পৰিমাণে মনোনিবেশ কৰিছিল। সপ্তদশ শতিকাৰ চিত্ৰকলাৰে সৈতে ভালনে কৰা এটা গুজৰাটী পঢ়াভূবাদ আৰু সেই একে স্কন্ধৰে (অৰ্থাৎ দশম স্কন্ধৰ) ২০০ চিত্ৰেৰে সৈতে প্ৰাচীন গুজৰাটী ভাষাৰ টীকা সমন্বিতে এখন পুথিও (১৬১১ খ্ৰীষ্টাব্দ) দৃষ্টিগোচৰ হৈছে। ('নিউ ইণ্ডিয়া এণ্টিকুৱেৰী')

অসমতো বৈষ্ণৱ আন্দোলনে ধৰ্ম-গ্ৰন্থসমূহ চিত্ৰেৰে চিত্ৰিত কৰাৰ প্ৰথা প্ৰবৰ্তিত কৰিলে। শঙ্কৰদেৱে এজন চিত্ৰকৰ আছিল বুলি ধাৰণা হয়। এবাৰ হেনো তেওঁ তুলাপাততে সাত বৈকুণ্ঠৰ পট আঁকিছিল। আন এবাৰ আকৌ হেঙুল হাইতালেৰে এটা হাতীৰ ছবি আঁকি পৃষ্ঠপোষক বজা নবনাবায়ণক দিবলৈ লোৱা কাঠৰ বাকচ এটাত আঁতি দিছিল। ১২০ হাত দীঘল কাপোৰ এখন বোৱাই তাতে কৃষ্ণৰ বৃন্দাৱন-লীলাৰ এলানী ছবি তোলাই প্ৰতিটো ছবিৰে নামো তাঁতত বাচি তোলাইছিল। বৰদোৱাৰ বালি সজ্জত আৱিষ্কৃত শঙ্কৰদেৱৰ 'আদি দশম'ৰ চিত্ৰখিনি সম্প্ৰতি 'চিত্ৰভাগৱত' নামে প্ৰকাশিত হৈছে। মূল পুথিখনত ১৪৬১ শক অৰ্থাৎ ১৫৩৯ খ্ৰীষ্টাব্দ বুলি তাৰিখ দিয়া আছে। এই তাৰিখটো বৰ আগতীয়া যেন লাগে। গতিকে এইখন পুথি ১৭শ শতিকাৰ শেহৰ ফালে ধৰাটোৱেই বেচি সমীচীন। কলা-কৌশল আৰু সূক্ষ্মতাৰ ফালৰপৰা দেখাত ই সমগ্ৰ ভাৰতৰ যি কোনো ঠাইৰ চিত্ৰ হ'ব পাৰে যদিও স্বাভাৱিকতে স্থানীয় ৰীতিয়েও ভূমুকি মাৰিছেহি। অৱশ্যে চিত্ৰবিলাকৰ এনে কিছুমান ৰক্ষা-পদ্ধতি আৰু ৰীতি-আনুগত্য আছে, যাবছাৰা এই কলাৰ

কিছু পৰিমাণে সীমাবদ্ধতা আহি পৰিছে। মানুহৰ ছবিবিলাক প্ৰায়ে 'প্ৰফাইল' ৰূপে অঁকা হৈছে। শৰীৰতত্ত্বৰ প্ৰতি বিশেষ লক্ষ্য কৰা হোৱা নাই আৰু মুখাকৃতিৰ উজ্জলতাও বৰ বিৰল। সঙ্গীত আৰু নৃত্যৰ ধুনীয়া দৃশ্যবিলাকৰ অৱশ্যে লয় আৰু সঙ্গতি দেখা পোৱা যায় আৰু তাৰ মাজতে কিছুমান হস্তমুদ্ৰাও ধৰিব পৰাকৈ দিয়া আছে। একোটি সমদলৰ গতিত স্বাভাৱিক গতিশক্তি ফুটি ওলাইছে। প্ৰাকৃতিক দৃশ্যাৱলী আৰু আন পটভূমিৰ দৃশ্য দেখুৱাৰ চেষ্টা প্ৰায় সমূলি নায়েই। আনুক্রমিক দৃশ্যবিলাক তোৰণাকৃতিৰ অথবা একাৰ্বেকা 'পেনেল'ৰ শাৰীত সজাই বুজুৱা হয়। বৰষুণৰ দৃশ্য, নৈ বা হ্ৰদৰ দৃশ্য আদি গভীৰ-গতিক প্ৰকৃতিৰ। ভূতাত্ত্বিকৰ ছবিত থকাৰ দৰে পৰ্বতৰ ছবি-বিলাকত পৰ্বতৰ মাজ ফালি দেখুৱাৰ দৰেহে ছবি আকে। ডাঃ মোতী চন্দ্ৰই দেখুৱাই দিয়াৰ দৰে এই চিত্ৰসমূহত শৰীৰাদিৰ চিত্ৰণত কৌণিক পদ্ধতি, মাছৰ আকৃতিৰ চকু, মেমুভিৰীয়া চেলাউৰি, জোঙা নাচ, এচলীয়া কপাল আদি অঁকাৰ গতানুগতিক ৰীতিয়ে এটা প্ৰাচীন পদ্ধতিক সূচায় আৰু গীতিধৰ্মী কলা-কৌশল, সবল ৰচনা-পদ্ধতি, নাটকীয় কাহিনী বিদ্যাস আৰু তেজাল ৰঙৰ সমাবেশে 'ভাগৱত'ৰ চিত্ৰবিলাকত এনে এটা সৌন্দৰ্য বিতৰণ কৰিছে যিটোৱে উদয়পুৰ আৰু অন্যান্ত ঠাইৰপৰা পোৱা একে স্তৰৰ 'ভাগৱত'-চিত্ৰবিলাকৰপৰা সিহঁতক বিশিষ্ট-ভাৱে আঁতৰাই ৰাখিছে।

এই কথা নিশ্চিত যে কোনোবা সত্ৰতে এই চিত্ৰবিলাক অঁকা হৈছিল আৰু যিমান দূৰ সম্ভৱ য'ত মূল পুথিখন পোৱা হৈছে সেই বালি সত্ৰতে এই চিত্ৰবিলাক অঁকা হৈছিল। নগাঁৱৰ কৰচুং সত্ৰত

এখন শ্ৰীধৰৰ টীকাৰে সৈতে মূল 'ভাগৱত' আছে। তাৰ পাত-বিলাকৰ কাষে কাষে ছবি আছে। মায়ামৰা সত্ৰৰ নিত্যানন্দ কায়স্থই (১৬৪৪-৫০) ৰচনা কৰা 'শ্ৰীভাগৱত মংস্ত চৰিত' নামে এখন পুথি দিনজয় সত্ৰত পোৱা গৈছে। সেই পুথিৰ কাঠৰ ঢাকনী আৰু উপকৱা কেইখিলা মান পাতত বিষ্ণুৰ দশাৱতাৰৰ ছবি আৰু অগ্ৰাণ্ণ বহুতো ছবি দিয়া আছে। এই দৰেই দেখা যায় যে অসমৰ বৈষ্ণৱ-ধৰ্মই চিত্ৰাঙ্কণৰ এটা স্বকীয় সম্প্ৰদায় গঢ়ি তুলিছিল। পিছলৈ ১৭শ, ১৮শ শতিকাত আহোম আৰু কোচ ৰজাসকলেও এই চিত্ৰ-পদ্ধতিৰে পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল।

কোনো কোনো সত্ৰত যথেষ্ট সৌন্দৰ্য-সম্পন্ন আৰু লোক-কলাৰ উপাদানেৰে চহকী প্ৰাচীৰ-চিত্ৰ আৰু কাঠোংকীৰ্ণ চিত্ৰ দেখিবলৈ পোৱা যায়। বৰপেটা সত্ৰৰ ভাঙি পেলোৱা আগৰ কীৰ্তন ঘৰটি শাস্ত্ৰৰ কাহিনী লৈ সূক্ষ্মভাবে উৎকীৰ্ণ কৰা আৰু বনকোৱা বহুতো কাষ্ঠফলকৰ চিত্ৰেৰে সুসজ্জিত আছিল। বৰপেটাতে হাতীদাঁতৰ কামো আবস্ত হৈছিল। কাঠৰ খুটা, চ'তি, পুথি ঠগা, শৰাই আৰু খেল-নাওঁ আদিতো বৰ্ণিত চিত্ৰ অঁকা হৈছিল।

এই দৰেই এই বৈষ্ণৱ নৱ-জাগৰণে অসমৰ শিক্ষিত আৰু সাংস্কৃতিক জীৱনৰ সকলো দিশলৈকে প্ৰসাৰ লাভ কৰি তাক চহকী কৰি তুলিছিল আৰু বিশাল ভাৰতবৰ্ষৰ এই খণ্ডলৈ এটা নতুন ঐক্য-সূত্ৰ আৰু গৌৰৱোজ্জ্বল প্ৰাণ-প্ৰাচুৰ্য আনি দিছিল।

উপসংহাৰ

মই অশ্ৰু ঠাইত লিখা মোৰ নিজৰ কথাৰেই এই পুস্তিকা সামৰিবলৈ ওলাইছো। “অসমীয়া জাতিৰ সাংস্কৃতিক জীৱনৰ সকলো ক্ষেত্ৰতে যোৱা কেই শতিকামান ধৰি শঙ্কৰদেৱৰ বিশাল প্ৰভাৱ অনুভূত হৈছে। তেওঁৰ প্ৰিয় শিষ্য মাধৱদেৱে বৰ্ণনা কৰা দৰেই হাজাৰ হাজাৰ ভক্তই আজিও এই গুৰুজনাৰ প্ৰায় অলৌকিক উজ্জ্বল জ্যোতিতে ভাস্বৰ দেহকান্তিৰ ৰূপৰ ধ্যান কৰে।

দৰশিতে সুন্দৰ গৌৰ কলেৱৰ, জৈছন সুৰ পৰকাশ।

সকল সভাসদৰঞ্জন জাকেৰি দৰশনে পাপ বিনাশ ॥

বিনে অঙ্গভূষণ পেখি সুশোভন গহীন গস্তীৰ ধীৰ মতি।

আয়ত কমল নয়ন বৰ সুন্দৰ বয়ান চান্দকোহো জ্যোতি ॥

লীলা গজগতি গমন বিলোকন, ৱাণী মেঘ-গস্তীৰ।

পাষণ্ড মৰ্দন কলিকো কালে জাকু সম নাহি ধীৰ ॥

এই বৰ্ণনাটো যদিও কিছু পৰিমাণে গতানুগতিক বীতিৰ তথাপি বাস্তৱৰপৰা ই বহুত আঁতৰত নহয়। চৰিতকাবসকলেও একমুখে শঙ্কৰদেৱৰ সৌম্য সৌন্দৰ্যৰ কথা কৈ গৈছে। তেওঁৰ স্বাস্থ্য আৰু শাৰীৰিক শক্তি অটুট আছিল আৰু অনশ্ৰুসাধাৰণ-ভাবে প্ৰায় ১২০ বছৰ বয়সলৈ জীয়াই আছিল। সৰুকালতে তেওঁ সাঁতুৰি ব্ৰহ্মপুত্ৰখন ইপাৰ সিপাৰ হৈছিল। ডেকা বয়সতো শঙ্কৰদেৱে আধা বনৰীয়া বাৰ গৰু এটা শিক্ত ধৰি এচাৰি

পেলাইছিল। হাতত পুথিৰ বোজা লৈয়ো তেওঁ দুজন কছাৰী সৈন্যক এচাৰ মাৰি ধৈ একেবাৰে পিছে পিছে খেদি যোৱা আন এজাক কছাৰী সৈন্যৰ হাতৰপৰা পলাই সাৰিছিল। তেওঁ নিশ্চয় চকুত লগাকৈ অখণ্ড আছিল। শঙ্কৰদেৱৰ এনে এটা প্ৰভাৱশালী ব্যক্তিত্ব আছিল যে সি মাধৱদেৱে মহাপুৰুষৰ ওচৰত সেও নামানো বুলি মন বান্ধি আহিছিল তেৱেঁ। শঙ্কৰদেৱৰ প্ৰথম দৃষ্টিতে অভিভূত হৈ পৰিল আৰু প্ৰায় লগে লগেই তেওঁৰ আগত দীঘল দি পাতিল। প্ৰথমতে শত্ৰুভাৱাপন্ন আছিল যদিও নবনাবায়ণেও প্ৰথম লগ পোৱাৰপৰাই শঙ্কৰদেৱৰ প্ৰতি সদয় ব্যবহাৰ কৰিবলৈ লৈছিল।

শাৰীৰিক শক্তি আৰু সৌন্দৰ্যৰ সমানে সমানেই আছিল তেওঁৰ মানসিক শক্তি আৰু বুদ্ধিৰ উৎকৰ্ষ। এই জনা প্ৰতিভা-শালী মহাপুৰুষৰ গাত বহুতো অদ্বিতীয় গুণৰ সমাবেশ হৈছিল। তেওঁ এজন শাসক (প্ৰথমতে শিবোমণি ভূঞা আৰু পিছত কোচৰ শাসনকালত গোমোস্তাৰূপে) আৰু সমাজসংস্কাৰক, কবি আৰু নাট্যকাৰ, চিত্ৰকৰ, সঙ্গীতজ্ঞ আৰু নৃত্য-নাট্যৰ অভিনেতা আছিল। তেওঁৰ অধ্যয়ন বিশাল আৰু গভীৰ আছিল। তেওঁৰ বোধশক্তি প্ৰখৰ আৰু চিৰস্থায়ী আছিল। ধৰ্মবিষয়ক তৰ্ক-বিলাকত তেওঁ প্ৰায়েই প্ৰতিস্পৰ্ধাজনক আন্তৰিকতাগূৰ্ণ অকাট্য যুক্তিতে পৰাজিত কৰিছিল। তেওঁ প্ৰায়েই বিবোধী পক্ষই উল্লেখ কৰা শাস্ত্ৰৰ মতবিলাকো নিজৰ মতৰ সপক্ষে প্ৰয়োগ কৰি বিবোধী পক্ষক আপোনা আপুনি নিজৰ মত স্বীকাৰ কৰিবলৈ বাধ্য কৰিছিল। ভীৰু বিবোধিতাৰ সম্মুখীন হৈয়ো যে তেওঁ নিজ ধৰ্মমতক দৃঢ়ভাৱে প্ৰতিষ্ঠিত কৰিব পাৰিছিল তাতেই তেওঁৰ

সংগঠন-শক্তিৰ পৰিচয় পোৱা যায়। মাধৱদেৱে কোৱাৰ দৰে তেওঁ যদিও “পাশু মৰ্দন” আছিল তথাপি তেওঁৰ এনে এটা মধুৰ ব্যক্তিত্ব আছিল যিটোৱে তেওঁৰ ওচৰত থকা সকলো লোককে আকৃষ্ট কৰিছিল, মুগ্ধ কৰিছিল। গৃহী হৈয়ো তেওঁ নিজকে আৰু নিজৰ সৰ্বস্ব ভগৱন্তৰ নামত অৰ্পণ কৰিছিল আৰু সংসাৰৰ সুখ-ছুখে স্পৰ্শ কৰিব নোৱাৰাকৈ আছিল। তেওঁৰ সতীৰ্থসকলৰ সুখেই তেওঁৰ সুখ আৰু ছুখেই তেওঁৰ ছুখ আছিল। তেওঁৰ শিষ্যসকলৰ মাজত সুস্থভাৱে ভক্তিয়ে প্ৰসাৰ লাভ কৰা দেখিলেই তেওঁৰ সন্তোষ। সদায়ে পুথি ৰচনাৰ কামত আৰু ধৰ্ম আৰু দৰ্শনসম্বন্ধীয় আলাপ আলোচনাত ব্যস্ত আছিল যদিও তেওঁৰ যে হাস্যবোধ নাছিল এনে নহয় আৰু এই হাস্যবোধ তেওঁ ৰচনা কৰা উপাখ্যান আৰু নাট আৰু দৈনন্দিন কথোপকথনৰ মাজেদিয়ে প্ৰকাশ পাইছিল।

শঙ্কৰদেৱে প্ৰেম-ধৰ্মৰ বাণীসমূহ বাইজে সত্ৰজে ঢুকি পোৱা কৰিলে, কৰ্ম-কাণ্ডৰ গধুৰ বোজাবপৰা সাধাৰণ লোকৰ আত্মাৰ মুক্ত কৰিলে আৰু প্ৰতিজনকে এই কথা বুজাই দিলে যে পৱিত্ৰ আৰু আন্তৰিকতাপূৰ্ণ অন্তৰৰপৰা ওলালেই ভগৱন্তই তেওঁৰ কণ্ঠধ্বনি শুনিবলৈ পাব। তেওঁৰ ধৰ্ম-আন্দোলনৰ ভিত্তিতেই চহকী আৰু বহুমুখী এটা সংস্কৃতি আৰু এটা সাহিত্য গঢ় লৈ উঠিল। সমতলৰ একেবাৰে পিছপৰা ঠাই আৰু পৰ্বতবোৰ সাধাৰণ লোকসকলে এতিয়া উচ্চ জাতিবিলাকৰ ওচৰত হীন বুলি পৰিগণিত হ'বলগীয়া নোহোৱাকৈয়ে এটা সবল আৰু গণতান্ত্ৰিক হিন্দু ধৰ্ম সাৰটি ল'ব পৰা হ'ল। এই নতুন ধৰ্মই বিভিন্ন ধৰণৰ আৰু প্ৰায়ে ভয়ঙ্কৰ ধৰণৰ তান্ত্ৰিক পন্থৰ বিৰুদ্ধে যুক্তিব লগা হৈছিল আৰু

শঙ্কৰদেৱৰ জীৱনদশাতেই যথেষ্ট সৱলভাবে প্ৰসাৰ লাভ কৰিব পাৰিছিল।

এই দৰেই শঙ্কৰদেৱৰ এই মহান আন্দোলনে জীৱনৰ প্ৰতি এটা নতুন উদাৰ দৃষ্টিভঙ্গী আনি দিলে আৰু সামাজিক ব্যবহাৰৰ ক্ষেত্ৰলৈকো এটা দেখ দেখকৈ সুস্থ ধাৰা বোৱাই আনিলে। সাহিত্য আৰু সঙ্গীত আৰু চিত্ৰাঙ্কণৰ দৰে ললিত কলাৰ নৱজাগৰণৰ গতিলৈ ই এটা তীব্ৰতা আনি দিলে। এই কথা ঘোষিত হ'ল যে প্ৰত্যেক ব্যক্তিৰ স্বতন্ত্ৰ ধৰ্মানুষ্ঠানৰো এটা মৰ্যাদা আছে, কেবল “ধৰ্মীয় নিষ্পেষণৰ বলি” হ'লেহে যে ধৰ্মানুষ্ঠান হয় এনে নহয়। অসমে পৱিত্ৰ ভাৰতবৰ্ষৰ এটা অবিচ্ছেদ্য অঙ্গৰূপে নিজকে আবিষ্কাৰ কৰিলে আৰু সেই আবিষ্কাৰৰদ্বাৰা গৌৰবাধিত হ'ল। সংস্কৃতত ৰচিত পৱিত্ৰ গ্ৰন্থসমূহ, ভাৰতৰ বিশ্ব-সাহিত্য-সমূহ মুষ্টিমেয় লোকৰ কঠোৰ ব্যবস্থাই সাধাৰণ লোকৰ দৃষ্টিৰপৰা আঁতৰাই ৰাখিব নোৱাৰা হ'ল। ধৰ্মমত আৰু দৰ্শনক স্থানীয় ভাষাত ব্যাখ্যা কৰিবলৈ লোৱাটোৱেই গোপন তত্ত্বসমূহৰ পূৰ্বস্বামীসকলৰ কাৰণে এটা প্ৰত্যাহ্বানৰ দৰে হৈ পৰিল। তেওঁ লোকে এই প্ৰত্যাহ্বানৰ গুৰু উপলব্ধি কৰিব লাগিছিল আৰু সেই কাৰণেই কেহে কেহে তাৰ বিৰোধিতা কৰিছিল। নতুন মানবতা-বোধে সেই কালত হিন্দুসমাজৰ ধৰাবন্ধা নিয়মৰূপে প্ৰচলিত বহুল কৰ্মকাণ্ড আৰু নববলিকে ধৰি বিভিন্ন ধৰণৰ পশুবলিৰ বিৰুদ্ধে কটাক্ষপাত কৰিছিল। ভোট-ব্ৰহ্ম গোপ্তিৰ বিশাল সমুদ্ৰত এটা সৰু দ্বীপৰ দৰে অস্তিত্ব বজাই তথা ইন্দো-আৰ্য ভাষা-গোপ্তিৰ অসমীয়া ভাষাটোকে নৱ্য-বৈষ্ণৱ আন্দোলন প্ৰচাৰ কৰাৰ কামত লগোৱাৰ ফলত এই ভাষাটোৱেই সকলো-

বিলাক থলুৱা মানুহৰে ভাষা হৈ পৰিল। এই দৰেই প্ৰাচীন কামৰূপ ৰাজ্যখনৰ এটা বিশাল পৰিবৰ্তন হ'বলৈ ধৰিলে। শত্ৰুৰদেৱে প্ৰবৰ্তন কৰা সাংস্কৃতিক অভ্যাসসমূহৰ লগে লগে ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক দিশত এই ৰাজ্যই যেন এক নতুন জীৱন লাভ কৰিলে আৰু ফলত প্ৰথম বাৰৰ কাৰণে এখন সংহত আধুনিক অসমে গঢ় লৈ উঠাৰ সম্ভাৱনাই দেখা দিলে।^১

১। 'শত্ৰুৰদেৱ এণ্ড্‌ হিল্‌ টাইমচ্', গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়, ১৯৬৫, পৃষ্ঠা ১২১-১২২, ৩৭৮।

গীত আৰু পদসমূহৰ আৰ্হি-সংকলন

নাৰায়ণ, কাহে ভকতি কৰ তেবা^১

বাগ ধনত্ৰী

নাৰায়ণ, কাহে ভকতি কৰ তেবা ।
মেৰি পামৰ মন মাধৱ ঘনে ঘন
ঘাতুক পাপ নাছোড়া ॥ ৫৭ ॥
যত জীৱ জংগম কীট পতঙ্গম
অগ জগ নগ তেৰি কায়া ।
সৱকহু মাৰি পূৰত ওহি উদৰ
নাহি কবত ভূত-দায়া ॥
ঈশ-স্বৰূপে হৰি সৱ ঘটে বৈঠহ
জৈসন গগন বিয়াপি ।^২
নিন্দাৱাদ পৈশূন্য হিংসা হৰি
তেৰি কবহু হামু পাপী ॥
কাকু শংকৰ কৰ কবহু কৰুণা নাথ
কোনো ছাড়হ বাম-বাণী ।

---

১ । এইটো এটা বৰগীত ।

২ । ইয়াত পৰমাশ্ৰাক গগন বা মহাকাশেৰে সৈতে আৰু জীৱাশ্ৰাক ঘটৰ মাজত আবহু আকাশৰ (ঘটাকাশৰ) মগত তুলনা কৰা হৈছে ।

সৱ অপৰাধক   বাধক তুয়া নাম
তাৰে শৰণ লেহ জানি ॥^১

পাৱে পৰি হৰি, কৰহো কাৰ্তৰি^২

বাগ কেদাৰ

পাৱে পৰি হৰি, কৰহো কাৰ্তৰি প্ৰাণ ৰাখবি মোৰ ।
বিষয়-বিষধৰ-বিষে জৰজৰ, জীৱন নাৰহে ধোৰ ॥ ৫৭ ॥

অধিৰ ধন জন   জীৱন যৌৱন

অধিৰ এহু সংসাৰ ।

পুত্ৰ পৰিৱাৰ   সবহি অসাৰ

কৰবো কাৰ্তৰি সাৰ ॥

কমল-দল-জল   চিন্ত চঞ্চল

ধিৰ নোহে তিল এক ।

নাহি ভয় ভৱ   ভোগে হৰি হৰি

পৰমপদ পৰতেক ॥

কহতু শঙ্কৰ   এ ছুৰ-সাগৰ

পাৰ কৰা হুৰীকেশ ।

তুঁহু গতি মতি   দেহ শ্ৰী-পতি

তত্ত্ব-পঞ্চ উপদেশ ॥

১। মহাপুৰুষৰ প্ৰথমজন পুত্ৰৰ জন্ম হোৱাৰ বতৰা পাই এই গীতটি
বচনা কৰিছিল বুলি কথিত আছে ।

২। এইটো এটা বৰগীত ।

সୋঈ সোঈ ঠাকুর মোই^১

বাগ গোবী

সোঈ সোঈ ঠাকুর মোই জো হবি পবকাশা ।

নাম ধবত রূপ স্মবত তাকেবি হামু দাসা ॥ ୧୯ ॥

পণ্ডিতে পঢ়ে শাস্ত୍ର মাত্র সাব ভকতে লিয়ে ।

অস্তବজল ফୁটয় কমল মধু মধুকবে পিয়ে ॥

জাহে ভকতি তাহে মুকুতি ভকতে এতସ্ব জানা ।

জৈসে রণিক চিন্তামণিক জানিয়া গুণ বখানা ॥

কৃষ্ণ-কিঙ্কব শঙ্কর কহ ভজ গোবিন্দক পায় ।

সোহি পণ্ডিত সোহি মণ্ডিত জো হবি-গুণ গায় ॥

ଓଜା, ସୋଜା ପଛ ନାହେବି^୨

ବାଗ ଦନତ୍ରୀ

ଓଜା, ସୋଜା ପଛ ନାହେବି ।

କୋଟି କବମ କାହି ହବିକୋ ନାହି ପାହି

ପବଳ ଭର ବେବି ବେବି ॥ ୧୯ ॥

ତପ ଜପ ଡୀବଧ କବସି ଗୟା କାଶୀ ବାସି ବୟସ ଗର୍ବାହି ।

ଜାନି ଯୋଗ ମୁଣ୍ଡତି ମତି ମୋହିତ ରିନ ଭକତି ଗତି ନାହି ॥

ବାମ-ନାମ ସହ ନିଧିଲ ପୁଣ୍ୟ ବହ ଓହି ନିଗମ-ତସ୍ତ୍ର ବ୍ରାଣୀ ।

କଲିକୋ ପବମ ଧବମ ହବି-ନାମା ପଢ଼ି ପୁଛୁ ମବମ ନଜାନି ॥

୧ । ଏହିଟୋ ଏଟା ବବମିତ ।

୨ । ଏହିଟୋ ଏଟା ବବମିତ ।

কৃষ্ণ-কিঙ্কৰ কহ কৃণিক দেহা বহ নব তমু পুমুহ নপাই ।
কৰম-গৰব সন্ন দূৰ কৰি হৰি-চৰণ চিন্ত চিন্ত লাই ॥

হেবলু মাই, চললি ৰিপিনে মধাই*

বাগ ধনশ্ৰী

হেবলু মাই চললি ৰিপিনে মধাই ।
 ৰেণু ৰিষাণ   নিসানে আৱত
 হবষে হবষে ধেমু খাই ॥ ক্ৰং ॥
 ওহি জগ-মোদন   কঙ্কে দধি-ওদন
 গো-ধন আগু বুলাই ।
 বন্ধিম নয়ন   সৰোকহ হাসি
 হেবইতে ভূৱন ভূলাই ॥
 মদন-দমন-ৰূপ   পেৰি পুমু পুমু
 মুকছি পৰয় স্নবনাবী ।
 সোহি জগজীৱ-   বিয়োগ অৱ সহবি
 কৈসন চিন্ত হমাৰি ॥
 হৰি-বিবহানল-   আকুল গোপিনী
 দৰশন দিবসে নপাই ।
 হৰিগুণ কহি বহি   প্ৰেমে সুবয় নীৰ
 শঙ্কৰ এহু বস গাই ॥

কহ বে উদ্ধর, কহ প্রাণেৰ বান্ধৱ হে'

বাগ তুব রসন্ত

কহ বে উদ্ধর, কহ প্রাণেৰ বান্ধৱ হে প্রাণ-কৃষ্ণ কবে আৱে
পুছয়ে গোপী প্ৰেম-আকুল-ভাৱে নাহি চেতন গাৱে ॥ ৫৭ ॥

বাছুৰি-ধ্বনি শুনি গোৱৎস পেখি ।

লাগে আগি পাৱে উদ্ধৱ সখি ॥

কালিন্দী দেখি সখি ফুটয় বুক ।

এথায়ে খেলাইছিল সে চান্দমুখ ॥

হৰিল নয়ন-সুখ ॥

ৱিৰিন্দাৱন ৱৈবী হামাৰ ভেলি ।

পেখিতে নাবিছুবো গোপাল-কেলি ॥

ধ্বজ বজ্জ যৱ অঙ্কশ^২ চাই ।

তথায়ে কান্দো হামু লোটায়া কায় ॥

গুণ-গোৱিন্দ গাই ॥

১। এই গীতত আৰু এনে ধৰণৰ আন গীতবিলাকতো মাধৱ, হৰি আদি পদবিলাকে কেবল কৃষ্ণকে বুজাইছে। কৃষ্ণৰ প্ৰতি একান্ত অহুৰুপা ব্ৰজৰ গোপীসকলক কৃষ্ণই হঠাতে এৰি থৈ যোৱাত তেওঁলোকে বৰ সন্তাপ পাইছিল। তেনেতে মথুৰাবৰণা ব্ৰজলৈ অহা কৃষ্ণৰ কটকী উদ্ধৱক তেওঁলোকে লগ পাই এই দৰে গাবলৈ লৈছে।

২। কৃষ্ণৰ ভৰিত ধ্বজ (পতাকা), বজ্জ (ইন্দ্রৰ বজ্জ), যৱ (ব-ধান), পদ্ম (পদ্ম ফুল), আৰু অঙ্কশৰ (হাতীৰ লাং চিং) শুভ-চিহ্ন আছিল বুলি এটি বিশ্বাস চলি আহিছে।

কৃষ্ণ-সূৰ্য বিনে ব্ৰহ্ম আন্ধাৰ ।
 নদেখোঁ এ ছুখ-অৱধি-পাৰ ॥
 আৰ কি পেখবো গোপাল-প্ৰাণ ।
 কৃষ্ণ-কিঙ্কৰ শঙ্কৰ ভাণ ॥
 হৰিকো হৃদয়ে জান ॥

নমো নমো মাধৱ, বিধিৰ বিধি-দাতা^১

নমো নমো মাধৱ, বিধিৰ বিধি-দাতা ।
 তুমি জগতৰ গতি মতি পিতা মাতা ॥
 তুমি পৰমাত্মা জগতৰ ঈশ এক ।
 একো বস্তু নাহিকে তোমাত বিতিবেক ॥
 তুমি কাৰ্য কাৰণ সমস্তে চৰাচৰ ।
 সূৰ্গৰ কুণ্ডলে যেন নাহিকে অন্তৰ ॥
 তুমি পশু পক্ষী সুবাসুৰ তকত্বণ ।
 অজ্ঞানত মূঢ় জনে দেখে ভিনাভিন ॥
 তোমাৰেমে মায়ায়ে মোহিত সৰ্বক্ষণে ।
 তুমি আত্মা তোমাক নাজানে একো জনে ॥
 সমস্তে ভূতৰ তুমি আছা হৃদয়ত ।
 তত্ত্ব নপাই তোমাক বিচাবে বাহিৰত ॥
 তুমিসে কেবলে সত্য মিছা সবে আন ।
 জানি জ্ঞানীগণে কৰে হৃদয়ত ধ্যান ॥

১। কৃষ্ণৰ প্ৰতি ভগৱান শিৱৰ এই ভক্তি 'কীৰ্তন ঘোষা'ৰ "হৰমোহন" অধ্যায়ৰপৰা লোৱা হৈছে ।

নবাঞ্ছোহো মুখ ভোগ নমাগো মুকুতি ।
 তোমাৰ চৰণে মাত্ৰ থাকোক ভকতি ॥
 মুখে লোক নাম মোৰ কৰ্ণে তৱ কথা ।
 হৃদয়ত পাদপদ্ম থাকোক সৰ্বথা ॥
 সজ্জনৰ সঙ্গ হুণ্ডচোক সৰ্বক্ষণে ।
 এতেক প্ৰসাদ মাগো তোমাৰ চৰণে ॥

কৈত পাইবো প্ৰাণ-গোপাল আমি^১

ঘোষা ॥ কৈত পাইবো প্ৰাণ-গোপাল আমি ।
 হবাইল অৰুণ লোচন স্বামী ॥
 পদ ॥ উচ্চ বৃক্ষ দেখি সোধে সাদৰি ।
 শুনিয়ো অশ্বৎথ বট পাকড়ি ॥
 যাহাস্তে দেখিলা নন্দ-কুমাৰ ।
 নেস্ত চুৰি কৰি চিন্ত আমাৰ ॥
 হে কুকবক অশোক চম্পা ।
 কহিয়ো কথা কৰা অহুকম্পা ॥
 মানিনীৰ দৰ্প কৰিয়া চুৰ ।
 নাজানো কৃষ্ণ যাস্ত কত দূৰ ॥

১। 'কীৰ্ত্তন ঘোষা'ৰ "বাসক্ৰীড়া" খণ্ডৰশৰা উদ্ধৃত। এদিনাখন পুণিমাৰ ৰাতি, বৃন্দাবনত শ্ৰীকৃষ্ণৰ প্ৰেম লাভ কৰিবৰ মানসেৰে সমবেত হোৱা ব্ৰজৰ গোপীসকলক শ্ৰীকৃষ্ণই হঠাতে এৰি থৈ যোৱাত পূৰ্বতে যি গৰ্বেৰে গোপীসকলে কৃষ্ণৰ প্ৰতি আচৰণ কৰিছিল তাৰ বাবে অহুতাপ কৰি বিলাপ কৰিছে।

অবা তুলসী সমিধান দিয়া ।
 তুমি গোরিন্দৰ চৰণ প্ৰিয়া ॥
 যাহাস্তে দেখিলা নন্দ-কুমাৰ ।
 প্ৰাণতো অধিক প্ৰিয় আমাৰ ॥
 হে জাই যুধি সখী মালতী ।
 কৃষ্ণ-পৰশে কি লভিলা গতি ॥
 সমস্তে গোপীৰ জীৱন-ধন ।
 দেখিলা যাহাস্তে নন্দ-নন্দন ॥
 হে আম জামু বেল বকুল ।
 নাহি উপকাৰী তোমাৰ তুল ॥
 কৃষ্ণৰ বিৰহে দেখো আঁকাৰ ।
 কৰা কৈক গৈল প্ৰাণ আমাৰ ॥
 কিনো তপ অবা কৰিলা ভূমি ।
 কৃষ্ণৰ চৰণ পৰশে তুমি ॥
 মিলি আছে আতি আনন্দ ভাৱ ।
 দেখো বোমাফিত তোমাৰ গাৱ ॥
 পূৰ্বতো বৰাহে আছা আলিঙ্গি ।
 তুমি সৰ্বকালে কৃষ্ণৰ সঙ্গী ॥
 দেখিছা কৃষ্ণক জানো নিশ্চয় ।
 কহিয়ো আমাত ছয়ো সদয় ॥
 মৃগ-পত্নী সখী দেখিলা হৰি ।
 তোমাৰ নেত্ৰৰ আনন্দ কৰি ॥
 যাস্ত প্ৰিয়া সমে গতি-বিলাসে ।
 হেৰ কৃষ্ণ গছ-কুঁহুম বাসে ॥

কতো গোপী বোলে শুনিয়ো বাণী ।
 লতাতে কৃষ্ণৰ পুছো কহানী ॥
 কৃষ্ণৰ নখৰ পৰশ পাই ।
 দেখা পুলকিত সমস্ত কায় ॥
 বোলে বালা সবে উন্নতভাৱে ।
 কৃষ্ণক বনত বিচাৰি চাৱে ॥
 কৃষ্ণ-গুণ গান্তে প্ৰেম উপজে ।
 কৃষ্ণতে মন সমুদায় মজে ॥
 সমস্তে বিহ্বল হয় গোপিনী ।
 কৰে কৃষ্ণ-লীলা কতো আপুনি ॥
 কৃষ্ণৰ কিঙ্কৰে শঙ্কৰে ভণে ।
 বোলা হৰি হৰি সমস্ত জনে ॥

হৰি, হৰিয়ো ক্ৰেশ, হে জ্বীকেশ^১

ঘোষা ॥ হৰি, হৰিয়ো ক্ৰেশ, হে
 জ্বীকেশ কৰুণা সাগৰ ।
 মায়া-মহোদধি মাঝে মজিলোহো
 মাধৱ মোক উদ্ধৰ ॥
 পদ ॥ বৃদ্ধি অগ্ৰহাবে আৱৰিলে অতি
 মহামূঢ় ভৈলো স্বামী ।
 তোমাৰ অখণ্ড আনন্দ-ৰূপক
 কিমতে জানিবো আমি ॥

১। 'কীৰ্ত্তন ঘোষা'ৰ "বেদভূতি" খণ্ডৰপৰা উদ্ধৃত ।

দীন-দায়ালীল   দিয়ো উপদেশ
 তোমাৰ চৰণে ধৰো ।
 অৱণ-কীৰ্তন   শ্ৰবণ-ভক্তিক
 সদায়ে যিমতে কৰো ॥
 মিছা তৰ্কবাদে   ভৈল অন্ধকাৰ
 তাতে অমো মন্দমতি ।
 তযু জ্ঞান-পন্থ   খুজিয়া ন পাও
 কৰা হবি মোৰ গতি ॥
 তযু গুণ-নাম   মুখে নছাড়োক
 কৃপা কৰা চক্ৰপাণি ।
 মাধৱ বামন   গোৱিন্দ বোলন্তে
 মুকুত হৈবো কৈসানি ॥
 তুমি সত্য ব্ৰহ্ম   তোমাত প্ৰকাশে
 জগত ইটো অসন্ত ।
 জগততো সদা   তুমিও প্ৰকাশ্য
 অন্তৰ্যামী ভগৱন্ত ॥
 এতেকেসে জ্ঞানী-   গণে অৱশেষ
 জগতকে বোলে হবি ।
 আৱে জগজীৱ   তোমাৰ চৰণে
 ভজো হৃদয়ত ধৰি ॥
 যত ভপ আছে   সমস্তে কবোক
 পৰ্বোকে পৰ্বতে উঠি ।
 সমস্তে তীৰ্থত   স্নানিয়া ফুবোক
 বেদক পঢ়োক তুষ্টি ॥

যত যজ্ঞ আছে সমস্তে যজ্ঞোক
 কৰোক যোগ অভ্যাস ।
 হৰিৰ কীৰ্তন নকৰি তথাপি
 নেবয় মৃত্যুৰ ত্ৰাস ॥
 নাহি দেহেল্লিয় সমস্তে কৰ্তৰি
 শক্তিক ধৰা একলে ।
 তুমিসি সৰ্বক্ষ তুমি সৰ্বকৰ্তা
 তোমাক সেবে সকলে ॥
 যেন চক্ৰৱৰ্তী ৰাজ্যক যোগাৱে
 সামৰাজ্যে কৰ-ভাৰ ।
 ব্ৰহ্মা আদি কৰি দেৱৰ ঈশ্বৰ
 তযু পাৱে নমস্কাৰ ॥
 তোমাৰেমে মায়া কৰ্মে বন্দী হয়
 সংসাৰে উপজ্ঞো সৰো ।
 দুঃখ সাগৰত ত্ৰাণ কৰা হৰি
 তোমাৰ চৰণে ধৰো ॥
 তুমি অক্ষুৰ্ণামী সমস্ত লোকৰ
 তুমি মহেশ্বৰ দেৱ ।
 তুমিসি সৰ্বজ্ঞ নৃসিংহ তোমাক
 মনে কৰো আমি সেৱ ॥
 সংসাৰ-চক্ৰৰ কৰণতে চিৰে
 নেবে মহামোহ ভয় ।
 তোমাৰ চৰণে পশিলো শৰণে
 বন্ধা কৰা কৃপাময় ॥

তুমি মহাগুৰু তোমাৰ চৰণে
 মন যদি লৱে বাস ।
 তোমাৰ কৃপায়ৈ সয়ে সিদ্ধি হৈব
 নলাগে যোগ-অভ্যাস ॥
 তুমি আত্মা হেন জানিয়া তোমাক
 চিন্তে ভঞ্জে যিটো জন ।
 তুচ্ছ পুত্ৰ-দাৰা বিষয় ভোগত
 নাহি তাৰ প্ৰয়োজন ॥
 তোমাৰ নামক মুখে ফুক গাই
 হিয়ে তমু কপ ধৰি ।
 শুনে মানে ধৰনি পলায় পাতক
 ডাকি বোলা হৰি হৰি ॥

উদ্ধৱক সন্তুধি মাতন্ত কৃষ্ণে পাছে^১

উদ্ধৱক সন্তুধি মাতন্ত কৃষ্ণে পাছে ।
 কৰ্মবন্ধ এৰাইবে প্ৰৱন্ধ যাৰ আছে ॥
 বৈষ্ণৱৰ সঙ্গ সিটো লৈবে প্ৰথমত ।
 মোহোৰ চৰিত্ৰ শুনিবক ভকতত ॥

১। 'কীৰ্তন ঘোষা'ৰ "শ্ৰীকৃষ্ণৰ বৈকুণ্ঠপ্ৰয়াণ" খণ্ডৰপৰা উদ্ধৃত ।
 উদ্ধৱে প্ৰিয় শিষ্য উদ্ধৱৰ প্ৰতি কৃষ্ণৰ শেষ উপদেশৰ উল্লেখ কৰা
 হৈছে ।

মোৰ নাম-কীর্তন কৰিবে সৰ্বক্ষণে ।
 হৃদয়ত মোৰ ৰূপ চিন্তিবে যতনে ॥
 মোৰ যশ গায়া যিটো কৰে গীত নৃত্য ।
 নাহি তাৰ চিন্তা সিটো ভৈল কৃতকৃত্য ॥
 শুনিয়ে উজ্জ্বল তুমি বহুস্থ ভকতি ।
 কৰিবা অভ্যাস তুমি থিৰ কৰি মতি ॥
 সমস্তে ভূততে ব্যাপি আছো মই হৰি ।
 সৰ্বাকো মানিবা তুমি বিশ্ব-বুদ্ধি কৰি ॥
 ব্ৰাহ্মণৰ চণ্ডালৰ নিবিচাৰি কুল ।
 দাতাত চোৰত যেন দৃষ্টি এক তুল ॥
 নীচত সাধুত যায় ভৈল এক জ্ঞান ।
 তাহাকেসে পশুিত বুলিয় সৰ্বজ্ঞান ॥
 বিশেষতে মনুষ্যগণত যিটো নৰে ।
 বিশ্ব-বুদ্ধি সৰ্বদায় মোকে মাগু কৰে ॥
 ঈৰষা অসূয়া অহঙ্কাৰ তিবন্ধাৰ ।
 সৰে নষ্ট হোৱে তেৱে গাৱক্ষণে তাৰ ॥
 দেখি সখিগণে জোনো হাসে সৰে বেঢ়ি ।
 মই সাধু ইটো চোৰ হেন লজ্জা এৰি ॥
 কুকুৰ চণ্ডাল গৰ্দভবো আত্মা বাম ।
 জানিয়া সৰ্বাকো পৰি কৰিবা প্ৰণাম ॥
 সমস্ত ভূতত বিশ্ব-বুদ্ধি নোহে যাৱে ।
 কায় বাক্য মনে অভ্যাসিবা এহি ভাৱে ॥
 বিশ্বময় দেখে যিটো সমস্ত জগতে ।
 জীৱন্তে মুকুত হোৱে অচিৰ কালতে ॥

সকল প্ৰাণীক দেখিবেক আত্ম-সম ।
 উপায় মধ্যত ইটো অতি মুখ্যতম ॥
 মোৰ ইটো ধৰ্মৰ অলপবো নাহি হানি ।
 যিহেতু সম্যকে মই কৈলো তস্ব-বাণী ॥
 দাস্তিক শঠত নকহিবা ইটো তস্ব ।
 সদা উপদেশ দিবা বৈষ্ণৱ জনত ॥
 স্ত্ৰী-শূদ্ৰো কৰে যদি আমাত ভকতি ।
 তাহাত কহিবা ইটো জ্ঞান মহামতি ॥
 আৰু ভক্তি কৰি পঢ়ে যিটো জ্ঞানী লোকে ।
 মহা শুদ্ধ হয়৷ জ্ঞান-দীপে দেখে মোকে ॥
 জানিলা উদ্ধৱ আৰে দিলো উপদেশ ।
 তোমাৰ কি শোক মোহ গুচিল নিঃশেষ ॥
 ব্ৰহ্মা হব হলায়ুধ লক্ষ্মী প্ৰিয় জায়া ।
 পৰম সুন্দৰ মোৰ দেখা ইটো কায়া ॥
 সবাতে অধিক তুমি মোৰ প্ৰিয়তম ।
 নাহি আন বান্ধৱ উদ্ধৱ তুমি সম ॥
 ভকতেসে মোৰ হৃদি জানিবা নিশ্চয় ।
 ভকতজনৰ জানা আমিসি হৃদয় ॥
 মই বিনা ভকতে নিচিন্তে কিছু আন ।
 ভকতত পৰে মই নেদেখোবো আন ॥

কৃষ্ণ-সূৰ্য ভৈলন্ত উদিত^১

ঘোষা ॥ কৃষ্ণ-সূৰ্য ভৈলন্ত উদিত ।

নাম-ধৰ্ম কৰিলা বিদিত ॥

পদ ॥ সত্যযুগে প্ৰথমত ব্ৰহ্মা আদি দেৱ যত
হৰিনাম কৰিলা গুপ্ত ।

কিনো দায়াময় হৰি নামক বেকত কৰি
কলি-পাপ কৰাইলা লুপ্ত ॥

যিটো মহা শ্লেচ্ছ জাতি সিও শুদ্ধ হোৱে আতি
মুখে মাত্ৰ হৰিনাম লয় ।

কলিৰ ভয়ত গৈয়া নামত শৰণ লৈয়া
ৰহিলা সমস্ত ধৰ্মচয় ॥

ইটো কলিকাল ঘোৰ পাপৰ নাহিকে ওৰ
আত হিত চিন্তিলা প্ৰজাৰ ।

জগতৰে পাপ হৰে স্বৰ্ণে নিস্তাৰ কৰে
হেন নাম কৰিলা প্ৰচাৰ ॥

দোষৰ সাগৰ কলি আত হৰি-নাম লৈলি
ধৰ্ম অৰ্থ পাৱে মোক্ষ কাম ।

সমস্তকে দায়াতৰে আৱে দেৱ দামোদৰে
বিদিত কৰিলা হৰি-নাম ॥

১। 'কীৰ্ত্তন ঘোষা'ৰ "ভাগৱত তাৎপৰ্য" ৰঙৰ তিনিটা কীৰ্ত্তনৰ অন্ততম। শঙ্কৰদেৱৰ একশৰণ নামধৰ্মৰ মূল তত্ত্বসমূহৰ এটি সম্যক ধাৰণা এই কীৰ্ত্তনৰপৰা লাভ কৰিব পাৰি।

মল্ল তল্ল যজ্ঞ যত   তপতীৰ্ঘ কোটি শত
 হৰি-নাম অধিক সৱাতে ।
 কিনো ভাগ্য কিনো ভাগ্য   হেন হৰি-নাম লাগ
 পাইলে লোক মুকুত সাক্ষাতে ॥
 যিটো নাম নেবে মুখে   পাইল মোক্ষ মহা মুখে
 জানা কৃষ্ণ তুষ্ট ভৈল তাৰ ।
 গুৰু ভৈলা জগতবে   কৰিলেক সিটো নবে
 কোটি কোটি পুৰুষ উদ্ধাৰ ॥
 পাতক গুৰুখান বন   হৰি-নাম হতাশন
 ক্ষেণেকতে দহি কৰে ছন্ন ।
 হেন নাম প্ৰচাৰিলা   পাতকীক নিস্তাৰিলা
 পৰম কৃপালু নাৰায়ণ ॥
 দেৱবো ঈশ্বৰ হৰি   তাস্ত মহা যত্ন কৰি
 লৈয়ো এক শৰণ সাক্ষাত ।
 যাৰ ইচ্ছা মোক্ষ পাইবে   নলাগে দুৰক যাইবে
 আছা হৰি সবাৰ হিয়াত ॥
 কৃষ্ণৰ কিঙ্কৰে কহে   হৰি-নামে পাগ দহে
 বাম-নাম সৱাতো অধিক ।
 যিটো জনে নাম শ্ৰবে   সকল পাতক তৰে
 অনায়াসে পাৰে মুকুতিক ॥
 জগত নিস্তাৰ হেতু   কৰিলা গকড়-কেতু
 ইবাৰ বিদিত হৰি-নাম ।
 আনু যান আলো-জালে   কেতিক্ষণে ধৰে কালে
 নিবস্তবে বোলা বাম বাম ॥

বৈশম্পায়ন বদতি শুনিয়ো জন্মেজয়'

বৈশম্পায়ন বদতি শুনিয়ো জন্মেজয় ।
 এহি মতে যাস্তু যেরে দৈরকী-তনয় ॥
 নারীগণে শুনিলেক কৃষ্ণ আসিবার ।
 উকক মুকক কবি পিঙ্কে অলঙ্কার ॥
 আসা আই বাই সরে পহ্লিক জাওঁ ।
 মাধর গোসাঁই আসে নেত্র ভবি চাওঁ ॥
 কৃষ্ণক দেখিবে লাগি বিহ্বল-স্বভারে ।
 লরবা-লরবি কবি গৃহব বজারে ॥
 পিঙ্কিল অঙ্কন মাত্র এক নয়নত ।
 কেহোজনী এক পারে দিলেক আলঙ্ক ॥
 এতেকতে কৃষ্ণ আসিবার বার্তা পাই ।
 সেই মতে উঠি লরবস্ত্রে কতো জায় ॥
 বিপৰীত কবি কতো পিঙ্কে অলঙ্কার ।
 মার্গত আঁবয় কতো সাতসৰী হাব ॥
 ভৰিত মুকুট আঁবে নুপুবক মাথে ।
 কৃষ্ণক চাহিবে লাগি চলে আথে বেথে ॥
 কেহো জনো ওভতাই পিঙ্কিল কাপৰ ।
 আঞ্চলক তল কবি খুপ্পন্থি উপৰ ॥

-
- ১। 'কল্পিতগীহবণ কাব্য'ৰপৰা উদ্ধৃত এই কবিতাত ভীষ্মকৰ বাজধানী
 কুণ্ডিলত কৃষ্ণই প্ৰবেশ কৰাৰ সময়ত পুৰনাবীসকলৰ মাজত
 বি উৎসল-মাখল লাগি পৰিছিল তাৰ বৰ্ণনা দিয়া হৈছে ।

এতেকতে শুনিলেক আসি পাইলা হৰি ।
 দিলেক লৱৰ খুঞ্চনিক হাতে ধৰি ॥
 পিন্ধিবাক লাগি বস্ত্ৰ লৈলা ভাল চাই ।
 গৱ্বৰ কাপৰ পেলাই ধৰে সোলকাই ॥
 এতেকতে শুনে হৰি আসে বাজবাটে ।
 বিমোহিত ছয়া কতো জায় উলঙ্গটে ॥
 কতো জনো সুখে গৈয়া আছিল ঘুমটি ।
 দিলেক লৱৰ চকমক কৰি উঠি ॥
 হলকল কৰে স্তন কেশ আউল-জাউল ।
 কৈবা হৰি বুলি সৱে চলে যেন বাউল ॥
 কেহো জনো দেখাৱে আঙ্গুলি উপদেশি ।
 এহেস্তেসে কৃষ্ণ গোঁসাঁই জাস্ত বথে বসি ॥
 দেখিয়োক ৰূপ কেন নয়নৰ সুখ ।
 সুকমাৰ তনু হাসোঁ হাসোঁ কৰে মুখ ॥
 ভালতো মুহিল গোকুলৰ গোপগণ ।
 ইহাঙ্ক দেখিয়া কোনে তাপৰিব মন ॥
 তেনয় দেখিলো যেন শুনি আছোঁ কাণে ।
 এহি বুলি জৰ্জৰিত ভৈল কামবাণে ॥
 কাহাৰো লাগিল আতি মাধৱত ধ্যান ।
 বাহুৱে আলিঙ্গি যেন কৰে নেত্ৰে পান ॥
 এক দৃষ্টি কৰি কেহোজনী চাই থাকে ।
 চক্ষু বলাই কৃষ্ণে জনো চাহিবে আমাকে ॥
 অতিশয় ভোল ছয়া কতো জনো উঠি ।
 টান-হলে কৃষ্ণক দেখাৱে কাৰ-পিঠি ॥

স্তনক দেখাৰে হান্ধ কৰি মুখ ঢাকি ।
 বস্ত্ৰ কাতি কৰি টেৰ চক্ষু চাহি থাকি ॥
 বিমোহিত ছয়া কতো মাধৱক দেখি ।
 চিত্ৰৰ পুতলি যেন নভাসয় আৰ্থি ॥
 মদনে পীড়িলা আতি সহিতে নপাৰে ।
 বিমোহিত ছয়া আলগতে চুমা পাৰে ॥
 এহি মতে বিমোহিত ভৈল যত নাৰী ।
 একভিত্তি নচাই বজ্জে চলন্ত মুবাৰি ॥

পৰি পুনু ভাট চপয় কহ ৱাগী^১

পৰি পুনু ভাট চপয় কহ ৱাগী ।
 কৃষ্ণক আশু ৰূপ বখানি ॥
 জয় যত্ননন্দন দেৱকু দেৱ ।
 তোহাৰি চৰণে কৰছ বহু সেৱ ॥
 তোহি মহিমা কহতু নাহি অস্ত ।
 পূবল পবমা কৌৰিত্তি দিগন্ত ॥
 তুহু সম পুৰুষ কতিহু নাহি পাই ।
 সুন অব বচনেক বোলোহো গোঁসাই ॥
 হামাকু কুণ্ডিল নগবী অমুপাম ।
 আছে কছা এক কল্পিগী নাম ॥

-
- ১। 'কল্পিগীহৰণনাট'ৰপৰা উদ্ধৃত। ভীষ্মকৰ ৰাজধানী কুণ্ডিলৰপৰা
 দ্বাৰকালৈ যোৱা ভাট এজনে কৃষ্ণক লগ পাই তেওঁৰ আগত
 ভীষ্মকতময়া কল্পিগীৰ অসুৰ শোশ্বৰয় বৰ্ণনা দিছে।

ভীষ্মক-ৰাজ-নন্দনী বৰবালা ।
 বাঢ়য় নৱ জ্ঞানি চক্ৰক কালা ॥
 কি কহব বমণীক ৰূপ পৰচুব ।
 বয়নক পেখি চান্দ ভেলি দূৰ ॥
 নয়নক পেখি পাই বৰ লাজ ।
 কয়ল ৰাম্প কমল জল মাজ ॥
 বন্দুলি অধিক অধৰ কক কাপ্তি ।
 ওতিম মোতিম দশনক পাশ্চি ॥
 সুরলিত ভুজ-যুগ বতন মোলান ।
 উক কবিকব কটি ডমকক ঠান ॥
 নৱ-পল্লৱ-কটি পদ-যুগ সোহে ।
 পেখিতে সুৰ নব-মুনি-মন মোহে ॥
 বাণী অমিয়া-বস গুণে নোহে হীন ।
 ৰাজকুমাৰীক বয়স নবান ॥
 কতমু যতনে বিধি কয়ো নিৰমাণ ।
 সে কণ্ঠা হৰে প্ৰভু তোহাৰি সমান ॥
 কহলু স্বৰূপ অব বচন বিচাৰি ।
 হোৱয় গৃহিণী জব ককমিণী নাবী ॥
 তৱ গৃহবাস সাফল হোৱে নাথ ।
 কহল ভাট উপৰ কৰি হাত ॥
 কৃষ্ণক কিছৰ ওহি শঙ্কৰ বোল ।
 কক অৱ নব সৱ হৰি হৰি বোল ॥

হৰি, হৰি, কিনা ভেলি ৰাজকুমাৰী

বাগ গোৰী ৰূপক তাল

হৰি, হৰি, কিনা ভেলি ৰাজকুমাৰী ।

কমল-নয়ন পূৰি কৰি বুৰাত

ঘন ঘন ফোকাৰে মুৰাৰি ॥ ৫৭ ॥

কবত কতনু তেৰি নাৰী নিকাক

মোহে বিবহ দহে আগি ।

তুহু জয় জীৱন বাল্য ছোড়হ

হউঁ তব তুৱা বধ-ভাগী ॥

তেবা দৰশন কৈসন হোই

সুমৰিতে তনু মন তাৱে ।

মিলল অধিকতু হৰিকো আকুল

কৃষ্ণ-কিঙ্কৰ বস গাৱে ॥

- ১। কল্পিণীহৰণনাট'ৰণবা গৃহীত গীত। কল্পিণীয়ে যেতিয়া এখন পত্ৰেৰে কৃষ্ণক স্বামীৰূপে বৰণ কৰিবৰ কাৰণে তেওঁৰ মনৰ দৃঢ়সংকল্প আৰু একে সময়তে এক বড়বত্ৰক্ৰমে চেদিৰ কুখ্যাত ৰজা শিশুপালক বৰণ কৰিবলৈ বাধ্য হোৱাৰ সম্ভাৱনাৰ কথা জনালে, তেতিয়া কল্পিণীৰ কাৰণে তেওঁৰ যি উৎকণ্ঠা হৈছিল তাৰ বৰ্ণনা কৰা হৈছে।

দৈৱকী-উদৰে উদয় জোহি দেৱা^১

দৈৱকী-উদৰে   উদয় জোহি দেৱা
কয়লি ভকতক ত্ৰাণ ।

অঘ বক ধেমুক   কেশী সৱংশক
কংসক ধ্বংসল প্ৰাণ ॥

ৱিৰিন্দা-ৱিপিন-   ৱিহাৰ-ৱিশাৰদ
শাৰদ চন্দ্ৰ-সমান ।

সোহি জগত-গুক   তেৰি সততে কক
মুকুতি-মঙ্গল বিধান ॥

জোহি গোপ-বধু   ৱিৱিধ ৱিধৰ্বল
পৰিবস্তল ভুজ মেলি ।

জোহি যমুনা-জল   যামিনী কামিনী
মিলি কয় বঙ্গ কেলি ॥

হুষ্ট অবিষ্টক   মুষ্টিক মোড়ল
শঙ্খচূড় লেল প্ৰাণ ।

সোহি জগত-গুক   তেৰি সততে কক
মুকুতি-মঙ্গল বিধান ॥

-
- ১। এইটোৱেই 'কালিদয়ননাট'ৰ শেষৰ মুক্তি-মঙ্গল ভাটিমা (অৰ্থাৎ সকলোৰে পৰম শান্তি কামনা কৰি গোৱা ৱিষ্ণু-কৃষ্ণৰ স্তুতি। সংস্কৃত নাট্যশাস্ত্ৰৰ ভৰতবাক্যেৰে সৈতে এই মুক্তি-মঙ্গল ভাটিমা ভুলনীয়)।

সুন সৱ লোহী   বচনক মোহী
 সৱ তেজি ভজ হৰি-পাৱ ।
 ওহি ভৱ-দুৰ্গম-   সাগৰ ভৰণে
 কৃষ্ণ-পাদ-পল্লব নাৱ ॥
 দেৱক উপৰি   বাজা মাধৱ
 ধৰমক উপৰি নাম ।
 কোটি কলপক   পাতক নাশক
 ডাকি বোলছ বাম বাম ॥

হৰি হে, বুঝলো তুহু বৰ নিদয়া৷

বাগ সুহাই যতিমান
 হৰি হে বুঝলো তুহু বৰ নিদয়া ।
 নিকৰণ ৱাগী-ৱাগে   মৰম হানি
 দাবল হামাকেৰি হৃদয়া ॥ ৫৭ ॥
 পতি স্তুত সৱ অব   ছোড়ি পবল নাথ
 তুৱা পদ পঙ্কজ-আগ ।
 ভকত-কুপাল   গোপাল তেৰি কৈসে
 টুটল নৱ অমুবাগ ॥

-
- ১। পূৰ্ণিমাৰ বাতি যমুনাতীৰৰ বৃন্দাবনলৈ লৰি গৈ কৃষ্ণৰ মূৰ্ত্ত
 বেতিয়া গাৰ্হস্থানীতিৰ বিষয়ে কিছুমান নীৰস উপদেশ হে
 পালে তেতিয়া গোপীসকলে গোৱা স্তুত। 'কেলিপোপাল-
 নাটৰ' পৰা উদ্ধৃত।

তুহু বিনে মাধৱ   দেহা নাহি বাখৱ
 বিবাহিণী ছোড়ব প্ৰাণ ।
 নকবহু নৈবাশা   তুহু জগতৱাসা
 কৃষ্ণ-কিঙ্কবে এহু ভাণ ॥

মাই, মাই, হৰিক বিছুৰি কত বহবি^২

বাগ অহিব একতালি

মাই, মাই, হৰিক বিছুৰি কত বহবি ।
 জাহে নেহাৰি সুব   বমণী মুকছি পবে
 তাহে বিবহ কত সহবি ॥ ধ্ৰুং ॥
 বাম বাহুত বাম   কপোল মিলায় কেলি
 কদম্বক মূলে বেণু বায় ।
 সুনী বেণু ধেমু   ধবত তৃণ দশমু
 বহি নীৰ নয়ন বুৰাই ॥
 সুনীয়া মোহন ধুনি   তস্তিত তবঙ্গিণী
 পুলক কমল কুল দোলে ।
 হৰিণো হবায়ত   চেতন এ তমু
 বিছুৰি বহত বস-ভোলে ॥

২। 'কেলিগোপাল'ৰ অন্ততম গীত। কৃষ্ণৰ সৈতে বাসনৃত্যত
 বাজি বাপন কৰাৰ পিছত দিনটো ঘৰতে আবদ্ধ হৈ থাকিব
 লগীয়া হোৱাত গোপীসকলৰ মনঃকষ্ট এই গীতে ফুটাই তুলিছে ।

নীল তম্বু পীত পট   পেখি গগন ঘন
 বোলি সূকজ্জ কৰি মান ।
 ছায়া ছত্র ধবত   কবত মধুৰ ধ্বনি
 কৃষ্ণ-কিঙ্কবে বস ভাগ ॥

অন্য দেৱী দেৱ নকৰিবা সেৱ^১

অন্য দেৱী দেৱ   নকৰিবা সেৱ
 নখাইবা প্ৰসাদ তাৰ ।

মৃত্তিকো নচাইবা   গৃহো নপশিবা
 ভক্তি হৈব ব্যভিচাৰ ॥

একে কৃষ্ণ দেৱ   কৰিয়োক সেৱ
 ধৰিয়ো তাহান নাম ।

কৃষ্ণ-দাস হয়   প্ৰসাদ ভূঞ্জিষা
 হস্তে কৰা তান কাম ॥

যাৰ যেন মতি কৰে বেদক ব্যাখ্যান^২

যাৰ যেন মতি কৰে বেদক ব্যাখ্যান ।

নিজ অৰ্থ ভকতিক তেজি বৃজৈ আন ॥

-
- ১। শঙ্কৰদেৱৰ 'ভাগৱতপুৰাণ'ৰ দ্বিতীয় স্কন্ধৰ বিভিন্ন অধ্যায়ত থকা উপদেশসমূহৰ অন্ততম ।
- ২। কৃষ্ণই উদ্ধৰক দিয়া উপদেশৰ একাংশ ('ভাগৱতপুৰাণ', একাংশ স্কন্ধ)। "উদ্ধৰক সমুখি মাতন্ত কৃষ্ণে পাছে" গীতৰ ই পৰিপূৰক ।

কেহো বোলৈ বেদে কৰৈ যজ্ঞ ব্রত দানে ।
 কেহো বোলৈ ক্ষুদ্র দেৱ পূজা তীৰ্থ স্নানে ॥
 কেহো বোলৈ বেদে কৰৈ জ্ঞানতেসে গতি ।
 গুণৰ ইচ্ছায়ে বুজৈ যাৰ যেন মতি ॥
 তপ জপ পৰম সন্ন্যাস মহাদানে ।
 নপারে আমাক সাংখ্য যোগ তত্ত্বজ্ঞানে ॥
 কেৱল ভকতি মাত্ৰ মোক কৰৈ বশ্য ।
 কহিলো উদ্ধৱ ইটো তোমাত বহস্য ॥

—

চমু গ্রন্থপঞ্জী

রানীকান্ত কাকতি, 'শব্দদেব', মাস্ত্রাজ, ১৯২১; 'চৈতন্য তু
বিবেকানন্দ'ব লগত প্রকাশিত, মাস্ত্রাজ, ১৯২৮।

দ্বিবিষ্ণুকুমাৰ বৰুৱা, 'শব্দদেব, দি বৈষ্ণৱ চেইণ্ট্ অৰ্ আশাম',
গুৱাহাটী, ১৯৬২।

ডিম্বেশ্বৰ নেওগ, 'জগৎ-গুৰু শব্দদেব', নগাওঁ, ১৯৬২।

লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা, 'হিষ্টৰি অৰ্ বৈষ্ণৱিজিম্ ইন্ ইণ্ডিয়া', বৰোদা,
১৯৩৪।

মহেশ্বৰ নেওগ, 'শব্দদেব এণ্ড্ হিল্ টাইমচ্' গুৱাহাটী, ১৯৫৫।

নেচনেল বুকট্রাস্টে এতিয়ালৈকে ভাৰতৰ বিভিন্ন ভাষাত ৩৫০ খনবো অধিক পুথি প্ৰকাশ কৰিছে। ট্ৰাস্টৰ বৰ্তমান প্ৰকাশন-পৰিকল্পনাত ঘাইকৈ নিম্নলিখিত চিৰীজ কেইটি অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে :

(১) ভাৰত—ইয়াৰ ভূখণ্ড আৰু অধিবাসী : ভূগোল, কৃষি, ভাষা, সাহিত্য, সংস্কৃতি আদিকে ধৰি বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত দেশখনৰ বিষয়ে সাধাৰণ ভাবে শিক্ষিত আৰু অविशेषজ্ঞ সকলেও যাতে জ্ঞান লাভ কৰিব পাৰে তাৰ ব্যৱস্থা কৰাটোৱেই এই চিৰীজৰ উদ্দেশ্য। চকুতে ক'বলৈ গ'লে এই চিৰীজৰ পুথিসমূহেই সহজ, সবস ভাষাত বচিত ভাৰতবৰ্ষ বিষয়ক বিশ্বকোষৰ দৰে গ্ৰন্থৰ পুথিভঁৰাল এটিৰ দৰে হ'ব।

(২) জাতীয় জীৱনী মালা : এই চিৰীজত প্ৰায় ১০০ খন পুথিৰে ধৰ্ম, দৰ্শন, বুৰঞ্জী, সাহিত্য, কলা, সঙ্গীত আৰু বিজ্ঞানকে ধৰি বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত প্ৰখ্যাত যি সকল মনীষীয়ে ভাৰতবৰ্ষত জন্ম গ্ৰহণ কৰিছে সেই সকলৰ জীৱনী প্ৰকাশ কৰা হ'ব।

(৩) জনপ্ৰিয় বিজ্ঞান : বিজ্ঞানৰ উন্নতি আৰু অগ্ৰগতি আৰু দৈনন্দিন জীৱনত বিজ্ঞানৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ বিষয়ে সাধাৰণ পাঠকেও সন্তোষ দিয়াটো এই চিৰীজৰ উদ্দেশ্য।

(৪) পৃথিবীৰ বিশিষ্ট গ্ৰন্থাৱলী : পৃথিবী-জোৰা চিন্তা-বাজ্যলৈ বিবিলাক গ্ৰন্থই বিশিষ্টভাবে বৰঙনি বোগাই আহিছে সেই বিলাক ভাৰতৰ বিভিন্ন ভাষাত সাধাৰণ পাঠকেও চুকি

পোৱাকৈ অনুবাদ কৰিবলৈ এই চিৰীজত আঁচনি লোৱা হৈছে।

(৫) আজিৰ পৃথিৱী : পৃথিৱীৰ বিভিন্ন দেশৰ বিষয়ে ইতিহাস আৰু অক্ষাংশ বিশিষ্ট তথ্যসমূহৰ বতৰা দিবৰ কাৰণে এই চিৰীজৰ কল্পনা কৰা হৈছে। এই চিৰীজৰ গ্ৰন্থসমূহ সাধাৰণ পাঠকেও বুজিব পৰাকৈ সহজ ভাষাত ৰচিত হ'ব।

(৬) ভাৰতৰ লোক-কৃষ্টি : এই চিৰীজত ভাৰতৰ ঘাই ঘাই খণ্ড কেইটাৰ লোক-কৃষ্টি আৰু তাৰ মাজত অন্তৰ্নিহিত আমাৰ দেশৰ মৌলিক ঐক্য বিশেষভাবে ফুটাই তুলিবৰ কাৰণে এলানী গ্ৰন্থ প্ৰকাশ কৰিবলৈ প্ৰয়াস কৰা হৈছে।

(৭) তৰুণ-ভাৰত চিৰীজ : এই চিৰীজৰ দ্বাৰা ভাৰতীয় যুবক-সমাজৰ চাহিদা পূৰণ কৰিবলৈ বিচৰা হৈছে। আজিৰ পৃথিৱীৰ বিজ্ঞান আৰু কাৰিকৰী কৌশলৰ বিষয়ে আধুনিকতম জ্ঞানৰ পৰিবেশন কৰাৰ উপৰিও আমাৰ জাতীয় জীৱনৰ সাহস-ভাৰা আৰু গৌৰৱোজ্জ্বল মুহূৰ্ত্তবিলাকৰ উৎসাহজনক চিত্ৰ এই চিৰীজে ডাঙি ধৰিব।

জাতীয় সংহতিৰ লক্ষ্যৰে—

(৮) নেহৰু বাল-পুস্তকালয় : এই আঁচনিৰে জাতীয় সংহতিক প্ৰধান অন্তৰ্নিহিত ভাৱৰূপে লৈ শিশুৰ কাৰণে পৰিপূৰক পাঠ্য-বিষয় যুগুত কৰি উলিয়াব। ভাৰতৰ সকলো-বিলাক প্ৰধান ভাষাতে এনে ১০০ খন পুথি চতুৰ্থ পাঁচ বছৰীয়া পৰিকল্পনাৰ সময় ছোৱাত প্ৰকাশ কৰিবলৈ ট্ৰাস্টে আঁচনি লৈছে। এই পুথিসমূহ সমানে দীৰ্ঘল আৰু সমান মূল্যৰ হ'ব।

(৯) আদান প্ৰদান : এই আঁচনি মতে চতুৰ্থ পাঁচবছৰীয়া

পৰিকল্পনাৰ সময় ছোৱাত প্ৰত্যেক ভাৰতীয় ভাষাবে দহখনকৈ লেখত লব লগীয়া পুথি আন প্ৰত্যেক ভাৰতীয় ভাষাতে প্ৰকাশ কৰা হ'ব।

ইয়াৰ উপৰিও দুস্ৰাপ্য হৈ পৰা যি কোনো বিশিষ্ট গ্ৰন্থ আৰু বিশেষভাবে তাৎপৰ্যপূৰ্ণ সমূলি নতুনকৈ বচনা কৰা গ্ৰন্থও তদৰ্থ-ভাৱে প্ৰকাশ কৰিবৰ কাৰণে ট্ৰাষ্টে দায়িত্ব লৈছে।

এই চিৰীজৰ গ্ৰন্থসমূহ বিভিন্ন বিষয়ৰ বিশেষজ্ঞ সকলে বচনা কৰিছে আৰু গ্ৰন্থসমূহৰ আকৃতি-প্ৰকৃতিও যাতে এটা মূ্যনতম মান-বিশিষ্ট হয় আৰু একে সময়তে যিমান দূৰ সম্ভৱ নিয়মীয়া মূল্যতে গ্ৰন্থসমূহ পাব পৰা হয় সেই বিষয়ে যত্ন লোৱা হৈছে।

ৰাষ্ট্ৰীয় জীৱনচৰিতমালা

প্ৰধান সম্পাদক

ডক্টৰ বি. ভি. কেশৱ

সম্পাদক :

অধ্যাপক কে. স্বামীনাথন

শ্ৰী এম. ভি. দেশাই

প্ৰস্তুতিৰ পথত থকা গ্ৰন্থসমূহ

১। নবসিম্হ মেহ্‌টা	শ্ৰী কে. কে. শাস্ত্ৰী
২। নামদেৱ	শ্ৰী এল. জি. যোগ
৩। স্বামী বিবেকানন্দ	শ্ৰী এ. কে. শাস্ত্ৰী
৪। স্বামী বামদাস	অধ্যাপক এম. জি. দেশমুখ
৫। স্বামী বামতীৰ্থ	শ্ৰী ডি. আৰ. সূৰ
৬। স্বামী দয়ানন্দ	শ্ৰী বীৰেন্দ্ৰকুমাৰ সিং
৭। চৈতন্ত	শ্ৰী দিলীপকুমাৰ মুখাৰ্জী
৮। বান	ডক্টৰ ললনজী গোপাল
৯। সিদ্ধৰাম	শ্ৰী ছিহুতাই জে. নায়েক
১০। হুস্বা থাটুন	শ্ৰী নন্দলাল ছাৱলা
১১। চন্দ্ৰগুপ্ত বিক্ৰমাদিত্য	ডঃ ৰাজবলী পাণ্ডে
১২। দ্বিতীয় পুলকেশী	ডঃ জয়প্ৰকাশ সিং
১৩। কণিষ্ক	শ্ৰী এ. কে. নাৰায়ণ
১৪। ভোজ পৰমাৰ	শ্ৰী চি. কে. ত্ৰিপাঠী
১৫। পৃথ্বীৰাজ চৌহান	ডঃ বিজ্ঞা প্ৰকাশ
১৬। সৰৈ জয় সিংহ	শ্ৰী ৰাজেন্দ্ৰ শংকৰ ভট্ট

১৭।	মোঃ আবুলকালাম আজাদ	শ্রী মালিক বাম
১৮।	পণ্ডিত মদনমোহন মালবীর	শ্রীমাতাচরণ দীক্ষিত
১৯।	জি. জি. অগবকান	অধ্যাপক জি. পি. প্রধান
২০।	পুবন্দব হাস	শ্রী ভি. সীতাবায়ীয়া
২১।	তানসেন	ঠাকুর জয়দেব সিং
২২।	বামাহুজান	ডঃ বি. ভি. শর্মা
২৩।	জে. চি. বহু	শ্রী এচ. এন. বহু
২৪।	সবফোজী ভৌচলে	শ্রী আব. গোপীনাথন
২৫।	বসরর	শ্রী এম. চিদানন্দ মূর্ত্তি

বাঙালি জীবনচরিতমালা

প্রকাশিত গ্রন্থসমূহ

১।	শুক গোবিন্দ সিংহ (৩য় সংস্করণ)— ড. গোপাল সিং	২'০০
২।	শুক নানক (২য় সংস্করণ)—ডঃ গোপাল সিং	২'২৫
৩।	কবীর—ডঃ পরশ নাথ ভেদারী	১'৭৫
৪।	বহিম—ডঃ সন্ন্যাস বাহাদুর সিং	২'০০
৫।	মহাবাণী প্রতাপ (হিন্দী)—শ্রী আব. এচ. ভাট	১'৭৫
৬।	অহিল্যা বাই (হিন্দী)—শ্রীহীরা লাল শর্মা	১'৭৫
৭।	ভ্যাগবাজ—অধ্যাপক পি. শঙ্করমূর্ত্তি	২'০০
৮।	পণ্ডিত ভাটখাণ্ডে—ডঃ এচ. এন. বতনসংকর	১'২৫
৯।	পণ্ডিত বিষ্ণু দ্বিগম্ব—শ্রী ভি. আব. আখারলে	১'২৫
১০।	শঙ্করদেব—ডঃ মহেশ্বর নেওগ	২'০০

১১।	বাণী লক্ষ্মী বাই (হিন্দী)—শ্ৰী বৃন্দাবন লাল বৰ্মা	১'৭৫
১২।	সুভ্ৰক্ষণা ডাৰভী—ডঃ (শ্ৰীমতী) প্ৰেম নন্দকুমাৰ	২'২৫
১৩।	হৰ্ষ—শ্ৰী ভি. ডি. গাঙ্গুল	১'৭৫
১৪।	সমুদ্ৰগুপ্ত (হিন্দী)—ডঃ ললনজী গোপাল	১'৫০
১৫।	চন্দ্ৰগুপ্ত মৌৰ্য (হিন্দী)—ডঃ ললনজী গোপাল	১'৫০
১৬।	কাজি নজৰুগ ইছলাম—শ্ৰীবহুধা চক্ৰবৰ্তী	২'০০
১৭।	শংকৰাচাৰ্য—অধ্যাপক টি. এম. পি. মহাদেৱন	২'০০
১৮।	আমীৰ খুশ— শ্ৰী চৈয়দ গুলাম সামনানি	১'৭৫
১৯।	নানা ফাডানবীশ—ডঃ ৱাই. এন. দেৱধৰ	১'৭৫
২০।	বণজিৎ সিং—শ্ৰী ডি. আৰ. সূদ	২'০০
২১।	হৰি নাৰায়ণ আপ্টে—ডঃ এম. এ. কৰন্দিকৰ	১'৭৫
২২।	আৰ. জি. ভাণ্ডাৰকৰ—ডঃ এইচ. এ. ফাড্কে	১'৭৫
২৩।	মুখুস্বামী দীক্ষিতৰ— জাষ্টিচ টি. এল. ৱেঙ্কটৰাম আয়াৰ	২'০০
২৪।	মীৰ্জা ঘালিব—শ্ৰী মালিক বাম	২'০০
২৫।	সুৰদাস (হিন্দী)—শ্ৰী ব্ৰজেশ্বৰ বৰ্মা	২'০০
২৬।	বামানুজাচাৰ্য—শ্ৰী আৰ. পাৰ্শ্বনাৰথি	১'৭৫
২৭।	ঈশ্বৰ চন্দ্ৰ বিজ্ঞানাগৰ—শ্ৰী এচ. কে. বসু	২'০০

ভাৰত—দেচ আৰু দেচৰাটী

প্ৰকাশিত প্ৰস্তুসমূহ

	পুথিভঁৰাল সংস্কৰণ	ভনপ্ৰিথ সংস্কৰণ
১। ক্লাৱাৰিং ট্ৰিঞ্জ—ড: এল. এল. বণধাৱা	২'৫০	৬'৫০
২। আচামীছ লিটাৰেচাৰ—অধ্যাপক হেম বৰুৱা	৭'৫০	৫'০০
৩। কমন ট্ৰিঞ্জ—ড: এইচ. শাস্তাৰাউ	৮'২৫	৫'২৫
৪। স্নেক্চ অব্ ইণ্ডিয়া—ড: পি. জে. দেৱবাচ	২'৫০	৬'৫০
৫। লেণ্ড এণ্ড চইল—ড: এচ. পি. বয়চৌধুৰী	৮'২৫	৫'২৫
৬। মীনাৰেলচ অব্ ইণ্ডিয়া— শ্ৰীমতী মেহেৰ ডি. এন. বাতিয়া	৮'২৫	৫'২৫
৭। ডমেণ্টিক এনিমেলচ—শ্ৰীহৰবংশ সিং	৮'০০	৪'২৫
৮। ফৰেষ্ট্ এণ্ড ফৰেষ্ট্ৰী—শ্ৰী কে. পী. সেগ্ৰেয়	৮'৫০	৫'২৫
৯। জিয়গ্ৰাফী অব্ ৰাজস্থান—ড: ডি. চি. মিত্ৰ	৮'২৫	৬'০০
১০। গাৰ্ডেন ক্লাৰাৰচ—ড: বিষ্ণুধৰুপ	২'৫০	৬'০০
১১। পপুলেচন—ড: এচ. এন. অংগৰৱালা	৭'০০	৩'৭৫
১২। নিকোবৰ আইলেণ্ডচ—শ্ৰী কে. কে. মাধুৰ	২'০০	৫'৫০
১৩। কমন বাৰ্ডচ—ড: সেনীম আলি আৰু শ্ৰীমতী লাইক ফুটেহালি	১৫'০০	২'০০
১৪। ভিজিটেবল্চ—ড: বি. চৌধুৰী	৮'২৫	৫'২৫
১৫। ইকনমিক জিয়গ্ৰাফী অব্ ইণ্ডিয়া— অধ্যাপক ডি. এচ. গণনাথন	৮'২৫	৫'২৫
১৬। ফিজিকেল জিয়গ্ৰাফী অব্ ইণ্ডিয়া— অধ্যাপক ডি. এচ. পিছামুখ	৮'২৫	৫'২৫

	পুলিভঁৰাল সংস্কৰণ	জনপ্রিয় সংস্কৰণ
১৭। মেডিচীনেল প্ৰেটচ—ডঃ এচ. কে. জৈন	২'০০	৫'৭৫
১৮। জিয়োগ্ৰাফী অব্‌ ৱেষ্ট বেঙ্গল— অধ্যাপক এচ. চি. বসু	২'০০	৬'০০
১৯। জিয়লজী অব্‌ ইণ্ডিয়া—ডঃ এ. কে. দে	৮'৫০	৫'২৫
২০। ডি মনচুনচ—ডঃ পি. কে. দাস	৭'৫০	৪'২৫
২১। বাঙ্গলা—ডঃ ধৰম পাল	৭'৭৫	৪'৫০
২২। ইণ্ডিয়া—এ জেনেৰেল চাৰ্ভে —ডঃ জৰ্জ কুৰীয়ান	২'৫০	৬'০০
২৩। ট্ৰাইবচ অব্‌ আসাম—শ্ৰী এচ. বৰকটকী	৮'০০	৪'৭৫
২৪। আচাম—শ্ৰী এচ. বৰকটকী	৮'০০	৪'৭৫
২৫। টেম্পলচ অব্‌ নৰ্থ ইণ্ডিয়া—শ্ৰীকৃষ্ণ দেৱ	৭'৫০	৪'০০
২৬। প্লেণ্ট ডিজিজ্‌চ—ডঃ আৰ. এচ. মাথুৰ	৮'০০	৪'৭৫
২৭। ফ টচ—অধ্যাপক বগজিৎ সিং	২'২৫	৫'৭৫